

БИБЛИОТЕКА

ПРОСЛАВА

Миротворец
1934 г.

НАШИТЪ ПОЛКОВОДЦИ

Редакторъ: ПЕТКО ПЪЕВЪ

Година I
Книга II

Д. Никольский
генерал от инфантерии

Излезли книги отъ БИБЛИОТЕКА „ПРОСЛАВА“:

Книга I — Генералъ-лейтенантъ
Иванъ Колевъ — легендарниятъ начал-
никъ на българската конница. Цена лева . 35

Книга II — Генералъ отъ пехо-
тата Данаилъ Николаевъ — патриар-
хътъ на българската армия. Цена лева . . 40

Библиотека „ПРОСЛАВА“ излиза съ четири
книги годишно.

Не желаете ли и вие да станете неинъ
абонатъ?

Годишенъ абонаментъ — 120 лева

Сумитъ могатъ дя се изпращатъ чрезъ по-
щенска чекова смѣтка 2676.

Всичко, което се отнася до библиотеката се
адресира:

Библиотека „ПРОСЛАВА“

Булевардъ „Царъ Освободителъ“ № 17 — София

ПЕТКО ПЪЕВЪ

**ГЕНЕРАЛЪ ОТЪ ПЕХОТАТА
ДАНАИЛЪ НИКОЛАЕВЪ**

СОФИЯ

ПРЕДГОВОРЪ

България възкръсна за свободенъ политически животъ едва преди шесть десетлѣтия. Тя бѣше, обаче, жива въ съзнанието на своитѣ достойни и избрани синове много преди това — когато се създаде и оформи, и общонародния копнежъ за свобода и всебългарския идеалъ.

Въ ония дни на високъ патриотизъмъ и всеотдайна работа за общонародното дѣло израстна и се възпита плеадата народни труженици, които непосредствено работиха за освобождението и следъ това строиха основитѣ и сградата на новата българска държава. И защото обичѣта имъ къмъ Родината бѣ безпредѣлна, идеализма имъ кристално чистъ и възвишенъ, а готовността имъ за вѣрна служба и жертви предъ олтаря на отечеството — безкористни и всеотдайни, можа да се роди и да се закрепи българската държава.

Да споменяме за онова славно минало, въ което съзнанието за дългъ къмъ Родината бѣ първото задължение на българина, не е въ никой случай лишно. А да посочваме лицата, които се издигнаха високо надъ околнитѣ си и подготвиха, очѣртаха и създадоха условията за нашия свободенъ животъ и за бждещия напредѣкъ на народа ни — това е нашия дългъ за въздаване почитъ и признателность, а въ сжщото време — да отбелязваме достойния за подражаване примѣръ и посочваме образеца, който трѣбва да се следва . . . Такъвъ достоенъ примѣръ е живота на високоуважаемия, мастития сега въ запаса на войската ни

Генералъ отъ пехотата Данаилъ Николаевъ,

чието животоописание е предметъ на предлагания трудъ.
Изложението започва отъ днитъ преди нашето освобождение, защото оттогава започна бурния животъ и обществената служба на този стожеръ на българския духъ и твърдостъ.

Следващитъ петдесетъ години, включващи освободителната война, организиране на новата държава и нейната материална сила, създаване войската и, Съединението на северна съ южна България, сръбско-българската война, вътрешнитъ политически борби и вълнения, включително усмирението, закрепването и повеждане страната къмъ възходъ — цѣлата най-нова история на българския народъ е тѣсно свързано съ името на голѣмия българинъ, прославения храбрецъ и народенъ херой, беззаветно предания синъ на България. Неуморно на служба и винаги на правия пѣтъ — пѣтя на честта, на доблестта, на вѣрността, пѣтя на дълга. Животъ цѣлостенъ и примѣренъ. Въ боя прѣвъ между храбрецитъ, а въ мирното време — първенецъ въ службата царю и народа си.

Типичнитъ черти, съ които е описана тая величава фигура на славния войнъ и гражданинъ, обрисуватъ достатъчно вѣрно този великъ синъ на нашия народъ.

Неволно човѣкъ изпитва и почитъ, и обичъ. безпредѣлна обичъ, къмъ вѣрния на своя царъ и Родина старъ боенъ генералъ.

А заедно съ това, челото несъзнателно се издига високо, сърдцето усилюва своя тактъ, душата се изпълва съ вѣра въ бждещето, докато желанието да се следва пѣтя на славния нашъ генералъ обхваща и завладѣва цѣлото същество.

Ю. Пѣевъ
Генералъ-майоръ

БИБЛИОТЕКА ПРОСЛАВА

Стресни се племе закѣснѣло,
Живѣешъ ли, мрешъ ли ти не знаишъ.
Следъ тебъ потомство иде цѣло,
Какво ще да му завещайшъ?

Иванъ Вазовъ

Свободна България не бѣ свободна въ своята цѣлостъ. Сждбата бѣ пожелала да остави не малкъ дѣлъ отъ националния идеалъ за осществяване и отъ следващитъ поколения.

Тая сжда на Третото българско царство очерта неговия исторически пѣтъ и оформи неговия идеалъ. А той не можеше да бжде другъ освенъ обединение на цѣлото българско племе въ една свободна и независима държава.

Откърменъ отъ тоя свѣтълъ идеалъ, младъ и необузданъ въ своитъ стремежи, българскиятъ народъ искаше съ единъ замахъ да го осществи. Само въ нѣколко десетилѣтия той пожела да постигне това, което дори голѣми народи не дрѣзваха да достигнатъ и за цѣло столѣтие. И въпрѣки това, трѣбва да признаемъ, че въ своето дрѣзновение въоружениятъ български народъ не бѣ далечъ отъ догонването на своя идеалъ. Неговитъ победни знамена се носѣха по всички направления на Старопланинския полуостровъ. Той извика удивлението на цѣлия свѣтъ. Създаде подвизи и епопеи, на които могатъ да завиждатъ и най-могъщитъ народи.

А ето годинитъ отминаватъ и много бисери отъ националната духовна съкровищница сж обречени да бждатъ покрити съ праха на забвението. Голѣмитъ водачи оставатъ неизвестни. А поколенията ще бждатъ ли лишени отъ толкова скъпо заплатенитъ поуки?

И ако до сега все пакъ е направено по нѣщичко за вписване въ духовната съкровищница на народа величави епопеи, трѣбва да признаемъ, че твърде малко е сторено за опознаване духовнитъ великани, които създадоха тия епопеи.

Да отминаваме съ пренебрежение личността — това е нашенска, българска черта. Дали това се дължи на известна завистъ, небрежностъ или криво раз-

брана демократичност, която не търпи високо издигнатите се наши съотечественици — върху това тук нѣма да се спираме. Ние ще се задоволим да отбележим само факта, че мнозина заслужили българи които биха правили чест на всѣки културенъ народъ сж забравени и дори отричани отъ своите съотечественици. А поколѣнията не знаятъ даже тѣхните имена!

Отъ бившата полукултурна турска провинция само въ нѣколко десетилѣтия бѣ изградена модерна държава. А кои сж нейните зидари? Могатъ ли днесъ нашите интеллигенти да посочатъ дори имената на тия, които изградиха съвремена политическа, стопанска, културна и военна България? Не сме ли обладани отъ пораженския духъ на отрицание?

Библиотека „ПРОСЛАВА“ си поставя задачата да изпълни тая празнота. Тя ще посочи голѣмите водачи на българския народъ отъ Третото българско царство. И колкото това ще бжде, за да имъ се отдаде заслужена данъ на признателност, толкова ще бжде и за примѣръ и поука на следващите поколѣния.

Библиотека „ПРОСЛАВА“ започва съ прославата на българските полководци.

Нашата армия създаде редица епопеи, които извикаха удивленето на цѣлия свѣтъ. А кои сж тѣзи, които подготвиха нашия въоръженъ народъ? Кои сж тѣзи, които съ своя гений само въ нѣколко седмици събориха вѣковна империя? Кои сж водачите на въоръжения български народъ, които го покриха съ слава?

Библиотека „ПРОСЛАВА“ ще отговори, именно, на тия въпроси. Тя ще посвети на всѣки заслужилъ полководецъ по една специална книга.

И ако **Библиотеката** съ своите книги успѣе да разсѣе духа на пораженството и отрицанието, ако успѣе да притѣпи отровното жило на завистта и ако вмѣсто това успѣе да изтрѣгне възторгъ отъ дѣлата, преклонение и признателност къмъ заслугите и внедри дълбока вѣра въ бждещето на българския народъ и на България, редакцията ще почувствува удовлетворение за усилията и жертвите, които прави.

Отъ Библиотека „Прослава“.

ПРОКУДЕНИ

Мракъ покриваше най-благодатното кѣтче отъ земята. И тоя мракъ бѣ толкова непрогледенъ и толкова продължителенъ, че покри съ своето було цѣлия народъ, който обитаваше тоя земенъ кѣтъ. И не само нерадостното му настояще, но и неговото минало. А въ миналото на тоя народъ имаше свѣтли епохи на величие и култура. И той е толкова по-великъ, защото даряваше благата за духовния животъ безвъзмездно. Съ широка ръка разпрѣсваше щедро тия блага. Нему дължи цѣлото славянство своята писменост. Нему дължатъ и голѣмите западни народи за освежителната струя, която попъ Богомилъ стана причина да се влѣе въ християнската религия.

Все по онова време на далечното минало предъ сжщия този народъ треперѣха могъщите тогава империи на византийците и латиняните.

А ето червеятъ на завистта и неговорчивостта хвърли тоя силенъ народъ въ взаимни борби, които го изтощиха и отслабиха. И тогава, именно, нахлуха дивите орди отъ Мала Азия въ предѣлите на това царство и туриха край на взаимните борби въ него, като го поробиха.

Вѣковете минаваха! Поколѣнията се раждаха въ робство, живѣеха въ робство и умираха пакъ въ робство. И отъ нѣкогашния гордъ и свободолюбивъ народъ не остана ни следа. Свѣтътъ забрави дори и името му, макаръ че той е допринесалъ не малкъ дѣлъ въ съкровищницата на човѣшката култура.

Въ сжщия тоя земенъ кѣтъ живѣеше вече не онзи могъщъ народъ, а само човѣци безъ човѣшки права. Тѣ не бѣха господари нито на имота си, нито на живота си, нито на свободата си. Безправни сжщества, истински роби бѣха станали, защото дѣдите имъ не знаеха да ценятъ свободата когато я имаха.

И всрѣдъ тоя непрогледенъ мракъ искра свѣтна отъ Хилендарския манастиръ. А мракътъ трѣбва да е билъ толкова непрогледенъ, че въ тая слаба искра безправните човѣшки сжщества видѣха свѣтълъ факелъ.

Тъй е може би съ много хора. Въ своя блъсъкъ тѣ изпадатъ въ самозабрава и разпиляватъ безгрижно своите духовни и материални богатства, за да копнѣятъ за изкрица свѣтлинка, когато изгубятъ всичко, което сж имали.

Отъ запалената искра на Хилендарския монахъ слабъ лжчѣ осѣвти миналото и хората узнаха, че дѣдитѣ на безправните човѣшки сжщества сж имали нѣкога свое царство и свои царе и че тѣ не трѣбва да се срамуватъ да се наричатъ българи.

По-късно, въ началото на XIX вѣкъ, когато войските на руските царе преминаваха Дунава и особено при похода на Дибича Задбалкански, у обезправените българи се появи нѣкаква неясна, мъглява надежда за свое, българско, царство. Но когато руските войски отново се оттегляха отъ българските земи, тогава населението изпитваше всички ужасъ на турския произволъ. Нито имота, нито живота, нито честта биваха пощадени, особено на по-събудените българи.

Именно о тѣ това време датира преселението на голѣмата българска колония въ Бесарабия, богата, но рѣдко населена тогава руска губерния. Отъ всички крайща на българските земи дълги кървани се насочваха на северъ къмъ обетованата земя.

Духътъ на свободата още не билъ умъртвенъ. Искрата хвърлена отъ хилендарския монахъ не падна въ пустиня. Въ много български сърца тя запали фамела на народното българско съзнание.

И въ безкрайната върволица на тия нещастни бѣжанци, най-много бѣха тѣзи, които не можеха да се помирятъ съ обезличаващото робство. И може би, затуй голѣмата частъ отъ прокудените българи бѣха отъ Търново—оттамъ кждето най-вече духътъ на българските царе е събуждалъ свѣтли спомени. Въ тая безкрайна върволица бѣ и будниятъ българинъ отъ търновско Стоянъ Цоневъ — дѣдо на бждещия български генералъ Данаилъ Николаевъ. Навѣрно въ това семейство искрата на българското съзнание никога не е загасвала. И сигурно малкиятъ Данаилъ макаръ и роденъ далечъ отъ своята Родина е откърменъ съ любовъ къмъ нея.

Дѣдо Стоянъ Цоневъ се засели въ Болградъ, главниятъ градъ на Бесарабия. Руситѣ се показаха гостоприемни и благосклонни къмъ тия прокудени отъ род-

ната си земя бѣжанци. Дѣдо Стоянъ като всички трудолюбиви и предприемчиви българи се залови за земедѣлие и търговия. Въ скоро време той закупи достатъчно земя, а неговите хамбари прѣщѣха отъ златно жито. Тогава дѣдо Стоянъ се залови и съ търговия.

Така прокудениятъ бѣжанецъ можа да припечели и осигури известно състояние за своите деца.

Синътъ му Николай е роденъ въ Болградъ. А той е ималъ шестъ деца — три момичета и три момчета. Най-малкиятъ отъ тѣхъ е билъ Данаилъ, роденъ на тридесети декемврий 1852 год., въ надвечерието на Кримската война. А следъ нея цѣла Бесарабия бѣ откъсната о тѣ Русия и дадена на Ромѣния.

Тукъ по това време у прокудените отъ всички крайща на България бѣжанци се оформява истинския духъ на българина — духътъ къмъ свобода, независимост и култура. Тоя духъ се налага и на новите господари на Бесарабия. Въпрѣки преследванията на ромѣнските власти и мжнотиите, които имъ създаваха, българите успѣха да се наложатъ. И тѣ не се задоволяватъ вече само съ частните основни училища, които бѣха открили въ своите селища. Тѣ жадуваха да дадатъ на децата си повече наука.

И въ 1858 година бесарабските българи основаха българска гимназия въ Болградъ издържана съ частни срѣдства на българската колония. Тукъ българите проявиха удивителенъ организаторски талантъ. И въ резултатъ гимназията бѣ отлично уредена, учителите бѣха грижливо подбрани, а за учениците, които се стичаха отъ цѣла Бесарабия бѣ уреденъ специаленъ пансионъ. И затуй когато двадесетъ години по-късно България бѣ освободена, Бо градската българска гимназия даде твърде много ратници за изграждането на културна и военна България.

Детинството си малкиятъ Данаилъ е преминалъ сравнително спокойно. Основното си образование той получилъ въ българското училище, а по-късно той постѣпи, именно, въ тая толкова добре уредена българска гимназия въ Болградъ.

Когато станалъ вече на 15—16 години Данаилъ почналъ да се вглежда въ красивите униформи на ромѣнските офицери. Самъ строенъ и пѣргавъ юноша, може би тъкмо по това време у него се е родилъ пѣр-

виятъ копнежъ да стане и той нѣкога офицеръ. Но какъ? Той дори не се е замислялъ. Както всички деца въ своитѣ щастливи и безгрижни години и той се е отдавалъ на своето желание и влѣчени-. Носенъ отъ крилетѣ на младежката фантазия за него не е имало непреодолимо желание, колкото фантастично и да е било то пожелание. А пъкъ и защо е нужно да се пречупватъ крилетѣ на младежката фантазия? Често пжти времето и случаятъ благоприятствуватъ и най-смѣлитѣ желанія. А достатъчно е било за него, че той въ душата си е носилъ родолюбивитѣ чувства на своето семейство и на своитѣ дѣди, за да се остави съ по-голямъ свобода върху крилетѣ на своя духъ...

Младиятъ Данаилъ бѣ честолюбивъ и смѣлъ. Но той имаше и една слабостъ — слабостъ къмъ гължбитѣ. Често пжти каточели отъ най-дрезни и незначителни поводи сждбата очертава пжтя въ живота на хората.

Презъ лѣтото на 1871 година тъкмо бѣше завършилъ шести класъ на гимназията той прекарваше свободното си време съ своитѣ любимци. Единъ день той бѣше всецѣло увлеченъ отъ своитѣ бѣли, гашати гължби. Тѣ бѣха кацнали на колата въ двора на къщата, а той седналъ край тѣхъ ги галѣше и дресираще. По-възрастниятъ му братъ по това време трѣбваше да впрегне колата и му каза да слѣзе отъ нея и да си вземе гължбитѣ. Но той бѣ толкова увлеченъ отъ тѣхъ, че не чуваше напомнянията на б. ата си. Ядосанъ, че го забавятъ, братъ му взема една прѣчка и прогони гължбитѣ. Всичката кръвъ нахлу въ главата на Данаилъ и той вдигна ржка срещу по-големия си братъ.

Възпитанъ да се отнася съ уважение къмъ по-големитѣ едва малко по-късно, той почувствува всички ужасть отъ постъпката си.

Тогава честолюбивиятъ Данаилъ излѣзе отъ бащината си къща и повече не се върна. Той отиде на тѣхното лозе и тамъ прекара нощта. На другия день още не знаеше какво ще прави, но знаеше, че не може да се върн. въ бащиния си домъ. И когато се чудѣше какво решение да вземе, по шосето минаваш кола, а отъ нея нѣкой му махаше съ ржка. Данаилъ се приближи до колата и позна свой приятель.

— Искашъ ли да те вода въ Измаилъ, — му каза той весело?

Нищо по-хубаво, нищо по-навременно, каточели имаше за намиращия се на кръстопжтъ Данаилъ. И той безъ колебание и съ сияюще отъ радостъ лице се качи бързо на колата.

При тропота на затѣненитѣ коне, той чувствуваше, че тѣ го носятъ къмъ нѣкакви нови хоризонти. Потрѣпващъ отъ сладостна, неопредѣлена радостъ, той се остави да бжде носенъ отъ своята мечта. Свитъ въ простата каруца, която се търкаляше по прашното шосе за Измаилъ, той видѣ красивъ, снаженъ офицеръ отъ руската армия. И въ тоя офицеръ той позна себе си. . .

НА РУСКА СЛУЖБА

Когато стигна въ Измаилъ, младиятъ Данаилъ се сбогува съ своя приятель и трѣгна самоувѣрено за нѣкъде. Въ чуждия градъ той имаше нѣкакъвъ далеченъ свой роднина, при когото безъ да се бави отиде и на него разказа за първи пжтъ своя блѣнъ. Но той разказваше и. вече нѣкаква приказна мечта, а своето опредѣлено желание, дори своя проектъ, който той е решилъ да осъществи. И той му каза съвършено просто, дори наивно, че ще стане руски офицеръ.

Какъ тоя прокуденъ синъ отъ своята родна земя ще бжде приетъ за офицеръ въ една чужда армия, за това не си даваше смѣтка. Той знаеше, че неговата Родина пѣшка подъ робството на султанитѣ. Той знаеше, че неговитѣ родители и самъ той живѣятъ въ ромънската провинция Бесарабия. Но той сжщо знаеше това, което неговото чувство му подсказваше — само братска Русия можеше да го приюти, да го подготви, за да може единъ день да влѣзе въ достойна борба съ тиранитѣ на своя народъ.

Устременъ съ цѣлото си сщество къмъ поставената цель на своя животъ, ентузиазираниятъ младежъ не виждаше никакви непреодолими прѣчки. Въ момента той чувствуваше само липсата на необходимитѣ му срдства за пжтуване до Одеса. И затуй отъ своя роднина той не поиска нищо пов. че освенъ една скромна сумичка. На всички опити да бжде отклоненъ отъ такива „неразумни“ намѣрения, Данаилъ отговори съ надмѣнна увѣреностъ въ своя „планъ“.

Снабденъ съ малката сумичка пари смѣлиятъ момъкъ се качи на голѣмиятъ дунавски параходъ Тре-дасъ и скоро навлѣзе въ откритото и необятно море. Изкачилъ се на палубата той се вираше въ безбрѣж-нитѣ хоризонти — тамъ гдето морето и небето се сли-ваха. Взираше се той и въ безбрѣжнитѣ хоризонти на своя животъ. И дори не се затрудняваше да прониква отвѣдъ видимото и разумното. Неопитността на мла-дежкитѣ години не му позволяваше да вижда труд-ноститѣ на действителния животъ, а дълбоката му вѣра го водѣше въ царството, въ което мечтитѣ ста-ватъ дѣйствителностъ.

Загледанъ въ безпредѣла той виждаше земята на своитѣ дѣди. Оттамъ той долавяше воплитѣ на своя народъ. Но долавяше и нѣкаква неземна пѣсень — Бал-канътъ пѣе хайдушка пѣсень... живъ е той живъ е тамъ на Балкана... И тамъ, на Бузлуджа, той видѣ Караджата. Видѣ го тъкмо три години следъ герой-ската му смъртъ.

Той потръпна, може би, отъ хладния морски вѣтъръ. Шумътъ отъ колелото на стария корабъ и реватъ на морскитѣ вълни го изтрѣгнаха отъ него-витѣ видения. И когато се видѣ отново кацналъ на ста-рия, като черупка корабъ, всрѣдъ необятното море, той широко се усмихна. И тогава за първи пѣтъ се очуди на своята дълбока вѣра, която го води къмъ желания брѣгъ.

И отново се загледа въ далечината. Преди ко-рабътъ да стигне той видѣ себе си на непознатия брѣгъ. А тамъ, гордъ и властенъ бѣ всерусийскитъ императоръ. Смутениятъ младежъ пада на колѣне предъ него. Тогава всесилниятъ царъ му подава великодушно офицерскитѣ отличия и го зачислява въ своята армия.

Младежътъ бѣ толкова развълнуванъ, че се про-буди отъ горещитѣ сълзи, които капнаха на ржката му. Той потърка овлажненитѣ си очи и се усмихна на хубавия си сънъ.

Когато стигна въ Одеса отиде при своя братовчедъ Стефанъ Кисовъ, който бѣ на служба при богатия бъл-гарски търговецъ Миронъ Тошковъ. Появата на Дана-илъ въ Одеса бѣ истинска изненада за неговия бра-товчедъ. На въпроситѣ защо и какъ е дошелъ, мла-диятъ момъкъ не чака много подкани и разказа своя-

та одисея, като особено наблегна на намѣренията си да стане офицеръ. И тукъ, говорейки съ жаръ за пла-менното си желание, той боязливо добави съ всичката своя наивностъ, че не знае само какъ ще се нареди всичко това.

Данаилъ трѣбва да е билъ много увлекателенъ въ разказа си, че зарази съ своето желание и братов-чеда си. Тогава двамата младежи решаватъ да оти-датъ при генералъ Кишелски. Тѣ знаеха, че той е българинъ и вѣрваха, че ще разбере тѣхното горещо желание и ще се застъпи за тѣхъ.

И наистина, генералътъ ги прие и изслушалъ съ внимание тѣхнитѣ желания. Той се трогналъ отъ родолюбивитѣ имъ чувства да посветятъ живота си на военната служба, за да могатъ най-добре да се бо-рятъ за освобождението на сѣкпата родина, макаръ че тѣ не бѣха я още видѣли.

На двадесетъ и седми септември 1871 година въ волноопредѣляющата рота на 54 Мински полкъ билъ записанъ съ званието „редовой“ младежътъ Данаилъ Николаевъ. Не изминали още три месеца и младиятъ редовой е произведенъ вече унтеръ-офицеръ. Тукъ въ тоя полкъ започналъ тежката и сурова военна служба кждето прекарва цѣли две години.

На деветнадесети септември 1873 година Данаилъ Николаевъ е вече юнкеръ въ Одеското военно училище, кждето остава две години.

На двадесети юлий 1875 година той се връща пакъ въ полка си въ Кишиневъ, но вече произ-веденъ портопей юнкеръ, гдето ще дочака производ-ството си въ първи офицерски чинъ.

Отдаденъ всецѣло въ служба на всерусийския императоръ, Данаилъ Николаевъ не е преставалъ да мисли за своята поробена Родина. Той знаелъ, че въ Букурещъ съществува български революционенъ ко-митетъ и че България е кръстосвана отъ апостоли, които съ слово и дѣло пробуждатъ съзнанието на на-рода и разпалватъ духа къмъ свободата. Колкото и оскѣдни да сж били сведенията за това, което става въ поробена България, все пакъ отъ време на време „новинитѣ“ сж прониквали дори до далечния Кишиневъ.

ЕДНА СРЕЩА СЪ ХРИСТО БОТЙОВЪ

Въ единъ априлски день на 1876 година нѣколко млади офицери отъ руския гарнизонъ въ Кишиневъ се събрали въ голѣмия хотелъ Виктория. Когато влѣзали въ хотела, тѣ каточели искали да избѣгнатъ любопитнитѣ погледи и безъ да се спиратъ въ салона единъ по единъ се изкачили по стълбитѣ. Скоро въ една отъ стаятъ се събрали шестъ руски офицери, но когато останали сами въ стаята, тѣ вече не говорѣли руски. Всички били още съвършено млади. Нѣкои отъ тѣхъ съ едва наболи мустачки.

Следъ малко единъ отъ тѣхъ излѣзалъ и почти веднага се върналъ, но вече не самъ. Съ него дошелъ и единъ високъ и строенъ младъ човѣкъ, когото представилъ:

— Христо Ботйовъ, българинъ, революционеръ и поетъ.

На свой редъ били представени и присѣстваващитѣ: подпоручицитѣ Филовъ и Шиваровъ и пряпорщицитѣ: Данаилъ Николаевъ, Муткуровъ, Стояновъ и Гуджевъ — всичкитѣ българи, всичкитѣ на служба въ руската армия и всичкитѣ готови да умратъ за освобождението на поробената си Родина.

Въ тая среща присѣстваващитѣ сж видѣли не само безсмъртния поетъ. Предъ тѣхъ се представилъ и пламенниятъ революционеръ. И съ своето вдъхновено слово, той имъ е обяснилъ целта на своето пристигане въ града. А тая целъ тукъ е била сжщата, каквато е била и целта на неговия животъ — борба за освобождение на Родината.

За осъществяването обаче на тая целъ сж били необходими сръдства, много сръдства. И той не се спиралъ предъ нищо, за да се снабди съ тѣхъ. Той не е скрилъ предъ новитѣ си познайници, че сега идва отъ Болградъ, гдето е билъ все съ сжщата мисия. И тукъ въ Кишиневъ билъ дошелъ, за да събере пари и... доброволци.

Тогава Христо Ботйовъ е съобщилъ, че въ скоро време самъ той ще премине Дунава на чело на една чета.

При тия думи на революционера-поетъ очитѣ на младия пряпорщикъ Данаилъ Николаевъ свѣтнали, челото му се озарило отъ нѣкакво сияние и той зая-

вилъ, че ще тръгне заедно съ четата отвъдъ Дунава. Тази декларация била направена и отъ останалитѣ другари.

— Не, господа! — казалъ ласкаво, но и категорично Ботйовъ. — Да не мислите, че азъ съ 50—100 човѣка ще разгрома Турция? Не, азъ само ще дамъ на цѣлия свѣтъ да разбере, че на Балканския полуостровъ има единъ народъ, който се намира въ робство и който желае съ всичкитѣ си сили свободата.

И като сви вежди и устреми погледа си, той каточели искаше да проникне въ бъдещето. После се обърна пакъ къмъ присѣстваващитѣ офицери съ пророческитѣ думи:

— Господа, бъдете увѣрени, че вие по-късно ще имате случай и възможность да се биете за освобождението на България.

Офицеритѣ разбраха смисъла и думитѣ на Ботйовъ и не настояха да тръгнатъ веднага. Тѣ се помириха съ мисълта да останатъ, защото може би предчувствуваха, че нѣма много дълго време да чакатъ, за да влѣзатъ въ борба за освобождението на България.

БЪЛГАРИ И СЪРБИ

Два народа родствени по кръвъ сж живѣли като двама неразумни братя. Историята е изпълнена съ тѣхнитѣ непримирими борби. И което е още по-печално, тѣ често сж ставали жертва на чужди интриги и чужди интереси.

Нѣкога ханъ Кубратъ завеща мждъръ съветъ на поколѣннията съ символичния снопъ пръчки. Изглежда, обаче, славянскитѣ народи не сж дорасли, за да разбератъ тая мждрость.

Големи и малки съседни народи сж виждали застрашени собственитѣ си егоистични домогвания всѣки пжтъ, когато сж забелязвали духа на ханъ Кубратъ да витае надъ българи и сърби. Тогава тѣ сж прилагали испытаното сръдство на Макиавели: раздѣляй и владей.

Тия непримирими борби не можеха да не напластятъ взаимно озлобение и да не засѣгнатъ жителитѣ интреси на единия или другия народи или пъкъ интереситѣ и на двата за смѣтка на чужди народи.

И все пакъ, не сж липсвали моменти на вразумяване и просвѣтление. И ние днесъ или по-право отъ три години сме свидетели на избликъ отъ непринудени братски чувства отъ дветъ страни на границата.

Такова просвѣтление, обаче, не за първи пътъ се проявява изъ недрата на двата народа. Тукъ ние сме далечъ отъ мисълта да навлизаме въ задкулиснитъ кроежи на политиката.

Идеята за сближението между двата народи не е била чужда още отъ времето преди нашето освобождение. Представители на поробена България и на полусвободна Сърбия сж обсъждали съвмѣстно възможността за осъществяването на тази идея. И като резултатъ на воденитъ преговори на четиринадесети януари 1867 година се подписва една „Програма за политическитъ отношения между българи и сърби или за тяхното сърдечно споразумение“. Въ членъ първи отъ тая „програма“ се казва:

„Сръбскиятъ и българскиятъ народи, които по сжщество сж славяни отъ една кръвъ и една вѣра, които произлизатъ отъ сжщото стѣбло и обитаватъ съпредѣлни земи, сж позовани отъ самото провидение да живѣятъ въ бждеще подъ едно управление и едно знаме“.

Сжщата година презъ пролѣтътъ въ Букурещъ се свикалъ народенъ „съборъ отъ делегати отъ разни краища на България“, който проучилъ и попълнилъ „програмата“. И като резултатъ съставилъ се единъ „протоколъ“ съдържащъ сжщитъ дванадесетъ члена на представената „програма“, но вече чувствително измѣнени.

За да покажемъ отъ какъвъ духъ сж били вдъхновени делегатитъ отъ народния съборъ въ Букурещъ, ние ще се спремъ само на първитъ два члена отъ приетия „протоколъ“.

1. „Съединението братско трѣбва да стане между сърбитъ и българитъ подъ името Югославянско царство“.

2. „Югославянското царство ще се съставлява отъ Сръбско и отъ Българско. (Българското обема областитъ България, Тракия и Македония.)“

Не е ли странно, че петдесетъ години преди да сжществува Югославия на Балканитъ, събранитъ „деле-

гати отъ разни краища на България“ сж били вълнувани отъ идеята за едно Югославянско царство?

И тази идея е вълнувала не само делегатитъ „отъ разни краища на България“, но и всички прокудени отъ своята родина българи. Разбира се, че тогавашнитъ българи сж мечтали преди всичко за своето освобождение. Но изглежда тѣ не сж се спирали само до тукъ. Тѣ сж се стремѣли да създадатъ едно силно царство на Балканитъ отъ Черно до Адриатическо морета. И въ тия граници тѣ сж искали да събератъ всички южни славяни въ едно силно Югославянско царство.

Очевидно, една такава голѣма идея иска много време и много благоприятни условия отъ вътрешно и външно естество, за да бжде осъществена. И ние виждаме, че едва следъ половинъ вѣкъ презъ течение на известни политически условия се ражда на Балканитъ едно Югославско кралство.

Но и то е още доста далечъ отъ онова югославянско царство, за което сж мечтали събранитъ делегати „отъ разни краища на България“ презъ 1867 год.

По това време, когато сръбскиятъ народъ въ границитъ на тогавашното полунезависимо сръбско княжество се е ползувалъ съ известни свободи, неговитъ едноплеменници въ Херцеговина сж били въ робство.

Въ 1875 година населението отъ Херцеговина възстанало противъ произволитъ на турската власт. Сръбското правителство съчувствувало на възстаналото население, но то разбирало добре, че не е по силитъ на малкото сръбско княжество да води самостоятелно една война срещу Турция. И наистина, разликата въ силитъ е била грамадна. Докато Европейска Турция е разполагала въ мирно време съ 130,000 войници, сръбската войска е имала само 4,000 души.

Презъ пролѣтътъ на 1876 година възстанието се подновило съ още по-голѣма сила. Общественото мнение въ свободното сръбско княжество било крайно възбудено и настоявало за незабавното обявяване война на Турция. Сръбското правителство, обаче, се въздържало. То не се решавало да влѣзе въ война безъ да си осигури каква да е друга поддръжка.

По това време Българскиятъ революционенъ ко-

митетъ въ Букурещъ развивалъ трескава дейностъ за общо възстание въ България. Комитетътъ е смѣтналъ, че подготовката е била привършена презъ тая година и презъ май е била изпратена четата на Христо Ботйовъ да премине Дунава и да даде сигнала за общото възстание. Въ сжщото време били насочени и нѣколко български войводи съ своитѣ чети въ Сърбия. Предполагани сж били общи действия съ сърбитѣ, които да подпомогнатъ нахлуването на тия чети въ възстанала България откъмъ западъ.

И наистина, старитѣ и опитни войводи Панайотъ Хитовъ, Филипъ Тотю, дѣдо Ильо, дѣдо Иванъ Кулинъ и Симо Соколовъ пристигнали въ Сърбия. А още въ началото на май започнали да пристигатъ въ Кладово и Зайчаръ и български доброволци.

Изглежда, сръбското правителство се е обнадежило отъ това масово пристигане. То указвало съдействие при образуването на четитѣ и дори назначило специални офицери за обучението на доброволцитѣ.

И този напливъ на доброволци е билъ толкова голѣмъ, че скоро числото имъ достигнало 5,000 души и надминали числеността на мирновремената сръбска войска.

А това, което е ставало въ Сърбия по онова време се очаквало отъ всички български сърца. Съобщенията за възстанието въ България и въ Херцеговина, засилени отъ слуховѣтѣ, карали да туптятъ усилено сърцата на всички прокудени отъ родината си българи.

Тия съобщения и слухове достигнаха до необятна Русия и проникнаха до Кишиневъ. А тамъ бѣше и Данаилъ Николаевъ. Посветилъ се на тежката военна служба, той бѣ обрекалъ живота си на своята Родина. Срещата му съ Христо Ботйовъ бѣ още съвсемъ прѣсна. А поетътъ-революционеръ бѣ оставилъ неизгладимо впечатление въ душата му.

И когато наскоро следъ това се получи вестта за героичната смъртъ на Ботйова, въ сърцето на младия подпоручикъ той остана още да живѣе. Каточели, наистина нѣкакви самодиви пѣха: живъ е той живъ е тамъ на Балкана... А други отговаряха: тозъ, който падне въ бой за свобода, той не умира. . .

— Ще имате случай и възможностъ по-късно да

се биете за освобождението на България, — бѣ му казалъ Ботйовъ при срещата въ хотелъ Виктория.

Тия думи вече не излизатъ отъ ушитѣ на Николаевъ. А събитията едно следъ друго се развиватъ тъй бърже, че когато той научава за възстанието въ България, за възстанието въ Херцеговина и за трескавитѣ приготовления на Сърбия за война, той намира, че наистина е вече дошелъ случая да се бие за освобождението на България.

На 14 юни 1876 година Данаилъ Николаевъ подалъ прошение да бжде уволненъ отъ военна служба, защото искалъ да замине незабавно за Сърбия, за да се бори за освобождението на своята Родина. Когато началникътъ на дивизията, известниятъ воененъ педагогъ генералъ Драгомировъ, прочелъ прошениято заповѣдалъ да извикатъ тоя младъ офицеръ при него.

Генералътъ изгледалъ младия офицеръ отъ главата до петитѣ, каточели искалъ да измѣри неговата смѣлостъ, самонадѣяностъ и вѣра. Та какъвъ другъ капиталъ можеше да има този младежъ?

Първото впечатление на опитния генералъ му внушава уважение къмъ тоя толкова младъ офицеръ. И той съ бащински тонъ се обръща къмъ него:

— Вие искате да отидете въ Сърбия и рамо до рамо съ вашитѣ братя да се биете за освобождението на вашата Родина? Е добре, азъ нѣма да ви разколебавамъ, но вие трѣбва да знаете, че не тъй лесно се освобождава единъ народъ.

И като го погледналъ изпитателно казалъ:

— И все пакъ азъ нѣма да ходатайствувамъ за вашата оставка, а ще ви се даде само отпущкъ.

Следъ това генералътъ го задържалъ още малко, за да провѣри неговитѣ знания по военното изкуство, задавайки му нѣколко тактически задачи.

— Отъ васъ може да стане голѣмъ началникъ, — му казалъ той, възхитенъ отъ отговоритѣ му. После го потупалъ по рамото и го изпратилъ най-сърдечно.

Другари и познати се очудвали на постъпката на младия Николаевъ.

— Какъ ще оставите Дерибавска и Решилевска*),

*) Дерибавска и Решилевска сж най-шумнитѣ булеварди въ Одеса, кждето кипи свѣтския животъ на суетата.

го питали снисходително едни. А други не можели да разбератъ, какъ е възможно да захвърли военната си кариера, въ която той едва стъпва и която му разкрива блъстящи перспективи.

Изглежда, нищо не е могло да разколебае младия българинъ въ решението му да се бие за освобождението на своя народъ. И той захвърля красивия офицерски мундиръ и тръгва за Сърбия. Заедно съ него сж били и нѣколко негови другари офицери — българи.

Бедни, нѣмачи нищо повече освенъ месечната си заплата отъ петдесетъ и четири рубли, тия преданни синове на своя Родина се виждатъ принудени да продадатъ лаченитѣ ботуши и новитѣ си мундири, за да се снабдятъ съ срѣдства за тѣхния дългъ пжтъ до Сърбия.

Къмъ края на месецъ юлий турцитѣ завладѣли Княжевацъ и съсрѣдоточили значителни сили на линията Зайчаръ, Княжевацъ, Нишъ.

Тѣкмо по това време въ Сърбия пристига и доброволецъ Данаилъ Николаевъ. Картината е много нерадостна. Турцитѣ вече иматъ успѣхи по фронта. Отдѣлни малки части проникватъ даже и въ тила на сърбитѣ. Населението е смутено.

Тръгналъ отъ далечна Русия, следъ цѣлъ месецъ пжтъ, Николаевъ пристига въ Сърбия. Капналъ отъ умора той влиза въ малкото селце Митовица. Тукъ той намира населението обвзето отъ ужасъ. Наблизо, съвсемъ наблизо вече, достигало нашествието на черкези, които нападали и ограбвали близкитѣ села.

Николаевъ бѣ дошелъ въ Сърбия, за да разузнае за положението и да освѣтли своитѣ другари останали отвъдъ Дунава. Но обстановката, въ която попадналъ, не му позволила да остане въ ролята на наблюдателъ. И преди да потърси каква да е войскова частъ или нѣкакво сръбско началство, за да бжде зачисленъ като доброволецъ, ние виждаме събитията да изпреварватъ разнитѣ формалности.

На първи августъ на чело на петстотинъ български доброволци Данаилъ Николаевъ потегля отъ село Митовница срещу настъпващата турска колона, разбива я и внася спокойствие въ сръбския тилъ.

Името на този неизвестенъ и дошелъ като изъ

невидѣлица младежъ скоро става окрилено отъ орела на подвига. Това става достояние и на генералъ Черняевъ, който отъ името на сръбския князь го награждава съ сребренъ медалъ за храбростъ.

Дошелъ неизвестенъ, Николаевъ е вече прославенъ отъ своя подвигъ. Но едва се проявилъ, а времето лети. Неговиятъ отпускъ вече изтича. А той съвсемъ още не мисли да се връща въ своя полкъ въ Русия. Овладейтъ, обаче, отъ желанието да види Родната си свободна и отъ славянска солидарностъ той бърза да изпълни своя дългъ. И тръгва отново на пжтъ. Но не за Русия, а за Ромъния, гдето го чакатъ неговитѣ другари.

Когато е вече на брѣга на Дунава и пазарява единъ лодкаръ да го прекара на ромънския брѣгъ, отъ шубрака излиза единъ рошавъ човѣкъ и озъртайки се му прошепва:

— Пазарете лодката за двоица.

А когато се намиратъ вече всрѣдъ Дунава непознатиятъ рошавъ човѣкъ заговорва:

— Знаете ли кой съмъ азъ?

И безъ да чака да го питатъ той продължава:

— Азъ съмъ Любенъ Каравеловъ. Сърбитѣ ме преследватъ. Благодаря ви за услугата.

Когато стигатъ на брѣга, двамата си стискатъ горещо ржцетѣ и всѣки тръгва по своя пжтъ...

Въ това време въ Турция станалъ превратъ и на престола на султанитѣ встѣпилъ Абдулъ Хамидъ. Подъ давлението на великитѣ сили било сключено примирие и се почнали преговори за миръ. Но поради непримиримостта на дветѣ страни преговоритѣ били прекжснати и въ срѣдата на септември военнитѣ действия отъ ово започнали.

Презъ времето на примирieto пристигнали нови доброволци. Отъ тѣхъ и отъ българскитѣ чети генералъ Черняевъ формиралъ смѣсена руско-българска доброволческа бригада. И за да ѝ предаде повече воененъ характеръ, той я организиравъ на чисто военни начала и смѣнилъ войводитѣ съ руски офицери.

Тукъ обаче, рускиятъ генералъ срещналъ противодействие отъ пробуждащото се силно национално съзнание на българитѣ. Тѣ не искали да се съгласятъ да служатъ подъ чужда команда и не могли да

се помиряят съ мисълта да замѣнят хубавото име четникъ съ чуждото тъмъ название „доброволецъ“. Колко милъ и трогателенъ е билъ този протестъ? И може би, националното съзнание на тия българи родени въ робство и живѣли въ робство е било много по-високо отъ съзнанието на нѣкои българи родени свободни, но изубили чувство да ценятъ своето дата.

Руско-българската бригада се е състояла отъ 4 баталиони. Двата отъ тѣхъ сж били съставени отъ българи. И фактически, броящи около четири хиляди души, тѣ сж съставлявали и самата бригада. Освенъ тѣхъ въ състава на бригадата сж влизали още единъ албански и единъ старо сръбски баталионъ отъ по 400 — 500 души.

Въ началото на септемврий доброволцитѣ отъ бригадата положили клетва, че ще се биятъ до последна капка кръвъ за славянската свобода. И наистина, тогава подпоручикъ Николаевъ и хилядитѣ български доброволци, не съ думи и празни излияния, а съ дѣлата си доказаха, колко близко до сърцето имъ е славянската свобода. За сжщата тази славянска свобода четиристотинъ доброволци само отъ баталиона на капитанъ Райчо Николовъ пролѣха кръвта си на брѣга на Българска Морава.

За тази славянска свобода подпоручикъ Николаевъ захвърли новия си офицерски мундиръ. За нея той се хвърли въ люта борба съ черкезитѣ още не отдѣхналъ отъ дългия си пжтъ. Пакъ за нея той пристига въ Бѣлградъ, отъ гдето получава веднага назначение за фронта. На трети октомврий той е вече зачисленъ въ трета рота, втори баталионъ отъ втора бригада на постояннитѣ войски. А на шести октомврий взима участие заедно съ своята частъ въ боя при Гамзиградъ.

Скоро войната срѣршва и младиятъ Николаевъ преживѣва голѣмо разочарование въ своитѣ надежди да види свободна своята Родина. Но каточели не стигаше това. Отношенията на сѣрбитѣ къмъ българскитѣ доброволци ставаха все по-обтегнати и дори неприязнени. И той трѣбваше да вкуси и горчивото разочарование отъ братята сѣрби.

Двойно огорченъ и двойно разочарованъ Николаевъ напусна Сѣрбия. Тръгналъ съ такъвъ голѣмъ въз-

торгъ, той се почувствува съвършено чуждъ въ тази братска страна. И Николаевъ се отправи отново за Русия.

ОБЯВЯВАНЕ НА ОСВОБОДИТЕЛНАТА ВОЙНА

„Да не мислите, че азъ съ 50 — 100 човѣка ще победа Турция? Не, азъ само ще дамъ на цѣлия свѣтъ да разбере, че на Балканския полуостровъ има роби българи, които желаятъ своята свобода“. Тѣй бѣ заявилъ революционерътъ Христо Ботйовъ само единъ месецъ преди да премине Дунава съ своята чета. И ако той знаеше, че съ своя животъ е твърде слабъ, за да се бори съ материалната сила на една империя, той чувствуваше, че съ своята саможертва ще даде това, за което животътъ не е достатъченъ. Той умрѣ, но неговиятъ духъ остана да живѣе въплѣтенъ въ цѣлъ народъ. И наистина, „тозъ, който падне въ бой за свобода, той не умира“. И не само това. Голѣмиятъ поетъ предчувствуваше, че ако не съ живота си — съ смъртта си ще разтърси съвестта на Европа.

Априлското възстание бѣ жестоко потушено. Хиляди бѣха жертвитѣ. Но чрезъ тѣхъ общественото мнение на Русия, Англия и Америка наложи даже на коварната дипломация да се раздвижи.

И въпрѣки крайно противоречивитѣ интереси, все пакъ се стигна въ края на 1876 до Цариградската конференция. Дипломатитѣ казватъ, че тази конференция завършила съвършено безплодно. Българскиятъ народъ, обаче, не може да каже сжщото.

Тази именно безплодность тласна Русия въпрѣки волята ѝ къмъ Освободителната война. Още на 29 октомврий 1876 година рускиятъ Царъ бѣ обявилъ въ Москва на всеуслишание, че ако Цариградската конференция не даде гаранции за подобрене положението на християнскитѣ народи въ Европейска Турция, той самъ ще вземе потрѣбнитѣ мѣрки за постигането на тази целъ. И за да подчертае значението на своитѣ думи само следъ нѣколко дни той обяви частична мобилизация на войскитѣ въ южна Русия.

Въ своето безпомощно робство българскиятъ народъ имаше единъ огроменъ капиталъ — своето ми-

нало. Въ името на това минало цялото руско обществено мнение бѣ завладѣно отъ искрени съчувствия къмъ сѣдбата на българския народъ. Ръководителитѣ на това мнение се смѣтаха дори длъжни къмъ българитѣ, защото само тѣмъ дължи цялото славянство своята писменостъ. Въ единъ отъ своитѣ четири вестници, вдъхновенниятъ приятелъ на българския народъ Аксаковъ пише: „ние сме длъжни да помогнемъ и за политическото възраждане на българитѣ“.

И все пакъ, трѣбва да признаемъ, че това „минало“ колкото и огроменъ капиталъ да представлява, свършено не е достатъчно, за да бѣде освободенъ българскиятъ народъ. Нужно е той да представлява известна ценностъ и съ своето настояще.

Поетътъ Ботйовъ пишеше най-хубави стихове за свободата. Но това не бѣ достатъчно. Яви се революционерътъ Ботйовъ и той даде живота си за нея. А хиляди бѣха синоветѣ на Балкана, които съ усмивка на уста даваха своя животъ предъ олтаря на свободата.

Но за коравата действителностъ изглежда и това не е достатъчно. Нужни сж били повече доказателства за ценноститѣ, които българския народъ крие въ своето настояще.

И ето, на сѣдбата било угодно по това време да избухне сръбско-турската война. Ние вече знаемъ за хилядитѣ български доброволци участвували въ нея. Но трѣбваше рускиятъ генералъ Ростиславъ Фадѣевъ да отиде по онова време въ Сърбия за да узнае, че „най-добрата частъ въ сръбската действаща армия е руско-българската доброволческа бригада“.

Изненаданъ отъ ценнитѣ качества, които е открилъ въ поробения български народъ, генералъ Фадѣевъ е трогнатъ отъ неговата печална сѣдба. И никой не подозираше, че сърдцето на този старъ генералъ е напълно спечелено за каузата на българския народъ. Но това не бѣ достатъчно за него. Въ главата на този проникателенъ генералъ тъкмо тогава се роди идеята да се формира първата организирана българска войска, преди още да е възкръснало Третото българско царство.

Тази своя идея генералъ Фадѣевъ разработва и още сжщата есенъ презъ октомври представлява едно изложение въ военното министерство въ Петроградъ.

Въ него той изказва мнение да се пристѣпи веднага къмъ създаване на българска войска. Той предвиждалъ първоначално тази войска да се състои отъ двадесетъ хиляди души. Тя трѣбвало да се попълни изключително отъ българи, а само кадритѣ да се взематъ отъ руската армия.

Споредъ плана на генералъ Фадѣевъ руската армия трѣбвало да разреши само главнитѣ стратегически задачи на войната. А за българската войска той предвиждалъ задачитѣ — да пази фланговетѣ и тила на главнитѣ руски армии и най-главната задача: да окупира всичкитѣ български земи. Тия окупационни български войски трѣбвало постепенно съ заемането на нови земи да се развърщатъ и попълватъ отъ мѣстното българско население. И преди да бѣде завършена войната, Турция и европейскитѣ сили трѣбвало да бждатъ изправени предъ единъ голѣмъ и свършенъ фактъ — фактътъ, че освобождението на българския народъ е чисто народно дѣло и още по-значителниятъ фактъ — че всички български земи сж заети отъ български войски.

Една година само по-рано цялото сръдногорско население се вдигна единодушно около своето черешово топче. И ако това население, не организирано и невѣоржжено, тогава дрѣзна да се вдигне срещу турската империя, можемъ ли да си представимъ на какво би билъ способенъ цялокупниятъ български народъ когато има свои сто хиляди войници добре вѣоржжени? Нима тогава европейскитѣ сили биха посмѣли да хвърлятъ отново въ робство освободилия се вече български народъ при наличността на неговитѣ сто хиляди войници?

Генералъ Фадѣевъ не бѣше отъ тѣзи, които се задоволяватъ само съ кабинетна работа. Той бѣше членъ на Московския славянски комитетъ. И ние виждаме, че въ скоро време тоя комитетъ закупува двадесетъ хиляди нови пушки „шаспо“ и две нови батареи, предназначени за новата българска войска. Ние знаемъ сжщо, че неговото изложение е докладвано на военния министъръ, а после и на царя.

Идеята за българска войска е възприета, но... осакатена. Голѣмитѣ задачи отъ национално и политическо естество, които почтениятъ генералъ е възла-

галъ на българската войска презъ една освободителна война не сж били достатъчно добре схванати и оценени. Какво ли би било, ако още преди да бжде подписанъ мирътъ въ Санъ-Стефано, българскитъ войски бѣха окупирали българскитъ земи отъ Дунава до Охридъ?

Отъ голѣмата идея на генералъ Фадѣевъ се роди Височайшата заповѣдъ отъ двадесетъ и пети ноември 1876 година за образуването на „почетния конвой“ на главнокомандуващия.

Презъ това време бѣха разработени „правила за формиране на българското опълчение въ състава на действащата армия“. Това, обаче, не бѣше тайна. Българитъ отъ Русия, Ромъния и Сърбия знаеха вече за предстоящото формиране на българско опълчение. И всички прокудени отъ родината си синове потеглиха за да се наредятъ въ редоветъ на новата българска войска.

На 31 мартъ 1877 година въ Кишиневъ бѣха вече събрани около седемстотинъ българи. Въ тоя день предъ тѣхъ се яви генералъ Столѣтовъ и положи основитъ на българското опълчение.

Много отъ опълченцитъ идваха отъ Сърбия, кждето бѣха участвували като доброволци въ сръбско-турската война. Единъ отъ първитъ, зачисленъ въ българското опълчение бѣше и младиятъ подпоручикъ Данаилъ Николаевъ. Младъ бѣ той, но бѣ вече обгоренъ отъ барутния димъ на войната.

Копнѣещъ да помогне за освобождението на своитъ братя, ние вече знаемъ, че той подаде своята оставка и трѣгна за Сърбия като обикновенъ доброволецъ, за да се бори противъ общия врагъ.

Войната свърши. И подпоручикъ Николаевъ побърза да се върне отново въ Русия. Разрешениятъ му отпускъ отдавна бѣ изтекълъ. Той знаеше много добре строгоститъ на военнитъ закони въ такива случаи. И все пакъ се върна въ полка си, готовъ да понесе цѣлата отговорностъ за своята постѣпка.

Когато подпоручикъ Николаевъ се изправи предъ своя генералъ той бѣ примиренъ и съ най-тежкото наказание, което можеше да получи. Свѣтлиятъ идеалъ, обаче, който носѣше въ сърдцето си, го правѣше готовъ и за най-голѣмата жертва.

Генералътъ го изгледа ласкаво и сериозно.

— Драго ми е да ви стисна ржката, млади герою, и генералътъ му подаде своята.

Подпоручикътъ бѣ изненаданъ и смутенъ отъ думитъ и още повече отъ топлотата на гласа. Опитниятъ генералъ схвана смущението му и продължи съ бащински тонъ:

— Вие просрочихте дадения ви отпускъ, но азъ зная и оправдавамъ благороднитъ ви мотиви. Азъ ще ходатайствувамъ да ви се признае цѣлото отсъствие за редовенъ отпускъ.

Изненадата на подпоручикъ Николаевъ бѣ пълна. Наистина, името на генералъ Драгомировъ е известно дори и вънъ отъ предѣлитъ на Русия като опитенъ началникъ, но въ тоя моментъ младиятъ офицеръ намѣри въ него не само началника, не само педагога, но и нѣщо повече отъ роденъ баща. Горещи чувства на признателностъ избликнаха отъ сърдцето му.

И все пакъ всички тия чувства колкото и благородни да бѣха, избледнѣха веднага и се изгубиха като капка въ океана. Да очаквашъ наказание, а вмѣсто това да ти отворятъ широко вратитъ на райска градина и тамъ да ти посочатъ не само твоя идеалъ, но и идеала на цѣлъ народъ... О, това щастие не навества всѣки смъртенъ. Но когато генералътъ му каза, че скоро българитъ ще иматъ своя войска, истинска войска, попълнена само отъ българи, че България скоро ще бжде освободена, защото рускиятъ царъ иска това и че той, подпоручикъ Николаевъ, ще бжде единъ отъ основателитъ на войската на Третото българско царство, той, наистина, почувствува себе си за най-щастливия човѣкъ на земята.

Подпоручикъ Николаевъ каточели бѣ падналъ отъ небето. Едва завърналъ се отъ войната въ Сърбия той научи за знаменателната речъ на руския царъ въ Москва последвана отъ мобилизация. Той научи за разпореждането да се формира почетния конвой, отъ когото бѣ предстояще да се формира българското опълчение, комплектувано отъ българи. И сега той си обясни разговора съ генералъ Драгомировъ. Но той сжщо разбра, че понѣкога и най-хубавитъ и недостижими мечти ставатъ действителностъ.

И той лудѣше отъ избликъ на радостъ, когато видѣ съ собс. венитѣ си очи, че формирането на българска войска не е само мечта. А колко щастливъ и гордъ се почувствува, когато въ сжщото време самъ той бѣ зачисленъ въ тази първа българска войска.

Но и това не бѣ достатъчно. Изглежда сждбата бѣ твърде щедра къмъ него и къмъ цѣлия български народъ.

Занятията съ новоформиранитѣ дружини отъ българското опълчение се водѣха най-усилено. Отъ ранни зори до вечеренъ здрачъ полето при Кишиневъ кнѣтѣше отъ маршировката на новитѣ български войници. Съ неописуемъ възторгъ тѣ носѣха трудното военно обучение. Съ неподражаемо усърдие тѣ искаха твърде скоро да догонятъ старитѣ солдати на руската армия.

На дванадесети априлъ 1877 година стана това, което трѣбваше да стане. На равното Ришкановско поле се намираше лагера на Кишиневския гарнизонъ. Още въ ранно утро тамъ бѣ построена цѣлата четиринадесета дивизия. А на крайния лѣви флангъ бѣха три дружини въ нѣкаква особена, не руска форма. Това бѣха дружинитѣ отъ българското опълчение. Изведнѣжъ музикитѣ засвириха. Пристигна самъ рускиятъ царъ — Царъ Освободителъ. Отслужи се молебень, а следъ това настѣпи най-тържественъ моментъ. Възседналъ царствено на своя конь царътъ се приближава къмъ построенитѣ войски и се спира не случайно точно предъ срѣдата на българското опълчение. Приближенитѣ му разгрѣщатъ пергаментъ и той лично прочита историческия манифестъ за обявяване на Освободителната война.

Съзнаващъ голѣмата отговорност, която взема съ своето решение предъ историята и предъ своя народъ, царътъ на велика Русия не можеше да остане спокоенъ въ тоя моментъ. И съ развълнуванъ гласъ почна да чете:

... „Убедени дълбоко въ справедливостта на нашето дѣло и смирено уповаващи се на Божията благодать и помощъ, известяваме на нашитѣ вѣрнопо-данници, че часътъ, който ние предвидѣхме, когато произнесохме ония думи, на които цѣла Русия се отзова съ най-голѣмо единодушие, сега е вече настѣпилъ. Ние се изказахме тогава, че ще действуваме са-

мостоятелно, щомъ намѣримъ това за необходимо и щомъ това би го изисквала честта на Русия“.

Изведнѣжъ очитѣ на царя заблѣстѣха. Той трѣбваше да употреби видимо усилие, за да произнесе последнитѣ, но решителни царски слова:

„Днесъ, когато призоваваме божие благословение върху нашитѣ храбри войски, даваме имъ заповѣдъ да минатъ турската граница“.

Две кристално чисти сълзи подпечатаха последнитѣ царски думи. Но когато повдигна погледъ къмъ бждещата българска войска очитѣ му отново засияха. А тѣ, опълченцитѣ, облѣкли своята красива форма едва преди десетина дни, изглеждаха истински стари войници. Царътъ се приближава съ свѣтнало лице и сърдечно ги поздравлява:

„Молодцами стоите“.

А когато войскитѣ преминаватъ предъ него, той отново поздравлява възторжено опълченцитѣ:

„Славно, прекрасно, дѣти!“

Решителната царска дума бѣ казана. Сждбата на българския народъ зависѣше най-вече отъ силата и щастието на оржжието.

Въ тоя день навѣрно всички опълченци и всички българи боготворѣха Царя Освободителя. А когато младиятъ подпоручикъ Николаевъ случайно се докосна до този боготворенъ царъ той се почувствува безкрайно щастливъ. И съ това чувство той трѣгна на война.

НА ШИПКА

Ако за боя при Ватерло нѣкога Викторъ Юго бѣ казалъ, че нѣколко капки повече дъждъ сж станали причина да се измѣни цѣлата карта на Европа, то сигурно съ повече основание може да се каже, че ако на Шипка не бѣха титани, а само обикновени войници, картата на Балканския полуостровъ би останала съвсемъ друга. Тогава мечтата на младия подпоручикъ Данаилъ Николаевъ, която бѣ и мечта на всички събудени българи, да види свободна своята любима България, би останала само мечта.

Но за да можемъ да преценимъ всичкото това величие на Шипка въ ония паметни дни, ние ще трѣб-

ва да хвърлимъ единъ общъ погледъ върху военното положение на дветъ страни презъ сжщитъ тия дни.

Само тогава ще стане ясно сждбоносното значение на Шипка. Тогава нейнитъ защитници ще израстнатъ като великани, които държатъ въ ржцетъ си честъта на цѣла армия и сждбата на цѣлъ народъ.

Следъ преминаването на Дунава при Свищовъ руската армия настѣпи на югъ, завладѣ Търново, зае нѣколко прохода на Балкана и дори се спусна въ долината на Тунджа. Но настѣпвайки по единъ дългъ и тѣсенъ коридоръ, тя не можеше повече да го удължава и се видѣ принудена да преустанови настѣплението си, докато не се справи съ турскитъ армии, които се намираха отъ дветъ страни на тоя коридоръ. Отъ изтокъ, облѣгайки се на тѣй наречения четири-жгълникъ Мехмедъ Али паша можеше всѣки моментъ да настѣпи съ своята седемдесетъ хилядна армия срещу слабитъ руски части. Отъ западъ Османъ паша съ своята армия се бѣше затворилъ въ Плѣвенъ и заплашваше както тила на руситъ къмъ Балкана, така и единствения мостъ на Дунава при Свищовъ.

Колкото и неудобно да бѣ това положение на руситъ, все пакъ тѣ разчитаха да се справятъ на първо време поне съ Османъ паша и следъ това да продължатъ къмъ Одринъ и Цариградъ. Но тѣ претърпѣха вече два пжти неуспѣхъ при Плѣвенъ и бѣха задържани тамъ повече отколкото предполагаха. И тъкмо при това затруднено за руситъ положение се появи Сюлейманъ паша съ своята превозена отъ Черна Гора армия. Твърде енергиченъ, той бѣ възприелъ единъ много смѣлъ планъ — да премине презъ Шипченския проходъ и като се съедини съ севернитъ армии да прекъсне единственото съобщение на руситъ при Свищовъ и да тури край на войната.

Планътъ бѣ смѣлъ и решителенъ. Сюлейманъ паша бѣ неустрашимъ и енергиченъ. Освенъ това той разполагаше съ около петдесетъ табура (дружини), на които противникътъ му можеше да противопостави на Шипка само дванадесетъ дружини.

Всички видими условия подсказваха, че успѣхътъ на Сюлейманъ е осигуренъ. И ако победата се отдава на изчисления и пророкувания, то трѣбва да бждемъ справедливи и да признаемъ колко основателно още

на втория день отъ шипченскитъ боеве Сюлейманъ паша е билъ убеденъ, че „неприятелътъ щѣше да капитулира или да загине до последния човѣкъ“. А на третия день той телеграфира твърде самонадѣяно на султана: „руситъ не могатъ нито да се съпротивляватъ, нито да се изплъзнатъ изъ ржцетъ ми“.

Тѣй мислѣше гордиятъ Сюлейманъ, тѣй навѣрно би помислилъ и всѣки генералъ, който не знае, че защитници на Шипка сж първитъ войници на Третото българско царство.

Нѣкога Тургеневъ бѣ казалъ, че „който се стреми къмъ велика цель, вече не е длъженъ да мисли за себе си“. А има ли го-велика цель отъ тая да се боришъ за свободата на своя народъ? Та нима можеха да мислятъ за себе си тия, които трѣгнаха на война не по силата и заплахата на нѣкакви писани закони, а само за да утолятъ жаждата за свобода на цѣлъ народъ? Богати и бедни, учени и прости живѣеха съ една едничка мисль, трептѣха отъ едно едничко желание — да се борятъ и да умратъ за свободата на поробена България. Та нима Ботйовъ не трѣгна къмъ смъртъта, за да живѣе следъ нея? Та нима преди шестъ години незрѣлиятъ юноша Данаилъ Николаевъ не трѣгна презъ море съ една скжпа мечта затворена въ младежкото си сърце? Та нима само преди една година току-що произведениятъ подпоручикъ Николаевъ не се отказа отъ златнитъ офицерски погони, за да трѣгне на война като обикновенъ доброволецъ? И ето го сега стѣпилъ на самия гордъ Балканъ, той чувствува неговото величие, долавя хайдушкитъ пѣсни и заедно съ две хиляди и петстотинъ като него тамъ, на Шипка, опълченци е обладанъ отъ величието на осъществяващата се мечта.

На осми августъ 1877 година вечеръта Сюлейманъ паша бѣ разположилъ своитъ петдесетъ табури при село Шипка предъ самия проходъ. Той бѣ разпоредилъ тоя день рано сутринъта да се произведе разузнаване както на мѣстността, така и на неприятеля.

Презъ Шипченския проходъ минаваше най-добриятъ пжтъ, който идваше отъ Търново, изкачваше се къмъ бѣлото на планината при върховетъ Шипка и Свети Никола и се спускаше къмъ селото Шипка, Казанлъкъ и долината на Тунджа.

Преди да се спремъ на епическитѣ борби на Шипка, струва ни се нѣма да бжде безинтересно да направимъ една малка разходка изъ този величественъ и святъ за българитѣ Балканъ.

На самия Шипченски проходъ е върхътъ Шипка, а на единъ километъръ по на югъ е върхътъ Свети Никола, който съ своитѣ 1250 метра височина наднича отъ дветѣ страни на Балкана. Между тия два върха минава билото на планината, което съ своитѣ нѣколко върха представлява отлична позиция за отбрана на прохода. Отъ това било се спускатъ на югъ три хребета, по които единствено може да се извърши настѣплението отъ югъ за завладяването на прохода. Право на югъ отъ Свети Никола се спуска шосето за село Шипка и Казанлъкъ. Но още на нѣколко стотинъ метра отъ върха се издига една непристъпна скала, до която достигатъ само орлитѣ и затуй се казва „Орлово гнѣздо“. Тукъ се бѣха загнѣздили шепа опълченци и Орловци, които при бѣснитѣ атаки на турскитѣ пълчища останаха тамъ по-твърди отъ скалитѣ.

На около два километра на западъ отъ шосето, на самото било се издига върхътъ Малуша. Отъ него се спуска единъ хребетъ на югъ и дава възможност да се настѣпи по него. Тази посока е особено важна не само защото самиятъ върхъ Малуша е по-високъ отъ Св. Никола, но и защото оттукъ презъ „Волинската“ висота се наднича задъ тила на цѣлата позиция и се заплашва самия проходъ и шосето за Габрово.

На около два километра пъкъ на изтокъ отъ шосето минава третиятъ хребетъ, който се спуска сѣщо на югъ. Тукъ се издигатъ върховетѣ Демиръ тепе и Малкъ Бедекъ, които високо властвуватъ надъ цѣлата околностъ и надъ самия Свети Никола.

Малко на северъ отъ върха Шипка шосето минава презъ една открита долина. И когато въ критическитѣ часове на боеветѣ турцитѣ успѣли да се навесятъ надъ прохода, всѣки който се е осмѣлявалъ да премине презъ тази долина се е отправялъ направо за рая и затуй руситѣ много духовито сж я нарекли Райска долина.

Изкаченъ на Шипченския проходъ генералъ Столѣтовъ разполагаше само съ една шепа войска за за-

щитата му и впиваше погледа си безпокойно на югъ. Оттамъ той очакваше врага. И наистина, не чака много. Далечъ на югъ задъ хълмоветѣ се появи „грамаденъ облакъ прахъ“, който се приближаваше все повече и се издигаше все по-високо. Но ето, духна вѣтъръ и разсѣя облака. Тогава се разкри безкрайната колона на турската войска, а предъ нея хиляди черкези на коне.

На генералъ Столѣтовъ стана очевидно, че срещу него настѣпва цѣлата армия на Сюлейманъ паша отъ около петдесетъ табури съ конница и артилерия. А той въ това време разполагаше само съ три дружини отъ 36 Орловски полкъ и съ петъ дружини отъ българското опълчение!

Генералъ Столѣтовъ телеграфира за появата на Сюлеймановата армия и поиска да му се изпратятъ подкрепления. Съобщиха му, обаче, че въ момента може да му се изпрати само единъ полкъ, а за други подкрепления да не разчита по-рано отъ три дни. А до тогава? Доблестниятъ генералъ изтрѣпна. Но той разбра, че честта на армията е въ негови ръце и че съ шепата войници той трѣбва да издържи напора на многобройния врагъ.

Мълния свѣтна въ очитѣ му. Изглежда, нѣкаква щастлива мисль озари лицето му. За отчаяние нѣмаше мѣсто. Той каточели прозрѣ единичката надежда. И веднага се залови за нея. Безъ да губи време, разпореда да се събере цѣлото българско опълчение. Та нима на него възлагаше своята надежда? Но това бѣха само петъ дружини отъ по петстотинъ опълченци! Той знаеше това много добре и все пакъ очитѣ му грѣха и стопляха. Изглежда не върху броя на опълченцитѣ възлагаше своята голѣма и заразяваща вѣра. И когато строенитѣ дружини бѣха готови той се приближи бодро къмъ тѣхъ.

Като вълшебенъ чародѣецъ той искаше да разлѣе на широко цѣлата своя вѣра и да изтрѣгне всичкитѣ потайни сили на тия първи войници отъ Третото българско царство. И той се впускаше въ миналото, прозираше свѣтлото бждеще, но не забрави да подчертае:

„Помнете, юнаци, че царьтъ и цѣла Русия очакватъ отъ васъ да защитите шипченскитѣ позиции, а България чака вашата помощъ за своето освобождение“

Шипченският проходъ съ двата странични върхове представляваше естествено силна позиция. Но за да бжде заета и отбранявана цѣлата позиция бѣха необходими достатъчно за това войски. Колкото и важни да бѣха страничните върхове, генералъ Столѣтовъ се видѣ принуденъ да ги изостави. Въмѣсто да прѣска недостатъчните си войски на широкъ фронтъ, той предпочете да ги държи събрани, като заеме за отбрана само централната шипченска позиция.

На осми августъ вечерта той разположи войскитѣ си въ четири групи, съ които трѣбваше да се отбранява както отъ фронта, така сѣщо и срещу вѣроятното настѣпление отъ двата фланга.

Предната група той изпрати на Свети Никола, която трѣбваше да посрещне противника отъ югъ, откъмъ шосето.

Източната група бѣ разположена между върховетѣ Шипка и Свети Никола. Тукъ три български опълченски дружини обвърнати съ фронтъ на изтокъ трѣбваше да посрѣщнатъ врага, който би се насочилъ откъмъ Демиръ тепе и Малкъ Бедекъ. Тукъ бѣше и подпопучикъ Николаевъ. Унесенъ въ близкитѣ минали дни, въ ушитѣ му още звучатъ прощалните думи на генералъ Гурко следъ Стара-Загора:

„Това бѣше първото сражение, въ което вие влѣзохте въ бой съ врага и въ него вие веднага се показате такива герои, съ които цѣлата руска армия може да се гордѣе“.

Та нима тия думи на прославения руски генералъ сѣ малко? И все пакъ той не спира тукъ. Неговиятъ погледъ е отправенъ къмъ бждещето.

„Вие сте ядката на бждещата българска армия. Ще минатъ години и тази бждеща българска армия ще каже: ние сме потомци на славнитѣ защитници на Стара-Загора“.

Къмъ бждещето, къмъ близкото бждеще, къмъ утрешния день сѣ отправени и мислитѣ на подпопучикъ Николаевъ, а може би и на всички опълченци. И съ тия мисли за утрешния день и за свободна България, клепкитѣ натежаватъ и тежкъ и подкрепителенъ сънъ го унася.

Въ ранно утро на девети августъ, преди още слънцето да е позлатило скалиститѣ върхове, всички

защитници на прохода сѣ вече будни. Престрелката на преднитѣ части е разбудила всички. А когато се разсѣмна и стана свѣтло, забелязаха се вече съвсемъ наблизко настѣпилитѣ турски колони.

И наистина, още презъ нощта една колона отъ 8 табури подъ началството на Шакиръ паша бѣ настѣпила по шосето право къмъ Св. Никола. Друга колона отъ 16 табури подъ началството на Реджебъ паша настѣпи по хребета източно отъ шосето. Самата тя два пѣти по-силна отъ цѣлия гарнизонъ на шипченската позиция трѣбваше да се яви и атакува нейния флангъ. Половината отъ армията си Сюлейманъ паша остави въ резервъ, съ който като огроменъ юмрукъ трѣбваше да смаже и последната съпротива на защитницитѣ. Независимо отъ тоя резервъ той разполагаше и съ още нѣколко хиляди башибозуци и черкези. Известна е независимата слава на башибозуцитѣ и черкезитѣ при потушаването на сръдногорското въстание.

Сигналътъ за началото на шипченската епопея даде Шакиръ паша. Къмъ деветъ часа преднитѣ му табури бѣха се приближили само на три-четири стотинѣ крачки отъ Орлово гнѣздо. Оттукъ се започна подготовката на първата атака. Непосрѣдствено, обаче, задъ скалитѣ бѣ разположена тѣй наречената „малка“ батарея. Нейниятъ точенъ огънь много безпокоеше турцитѣ. Това ускори тѣхната атака. Скоро склонътъ на скалитѣ Орлово гнѣздо почевенъ отъ турскитѣ фесове. Гѣсти колони запълзеха нагоре. Защитницитѣ не трепнаха. Тѣ се мѣрѣха вѣрно и точно като на учение. Гѣститѣ колони бързо бѣха разреждавани. А само следъ нѣколко минути и най-упорититѣ бѣха разколебани. Тогава тая огромна маса отъ хора се залюлѣ и се прѣсна изъ дълбокитѣ урви.

Орловци, опълченци, артилеристи ликуваха. Първата турска атака бѣ отбита. Отдохъ за тѣхъ, обаче, нѣмаше. Скоро очистениятъ фронтъ на турцитѣ бѣ заетъ отъ нови табури. И тѣ плѣзнаха нагоре по скалитѣ. Но и тѣ бѣха прогонени още по-лесно.

Турцитѣ бѣха като замаяни. И все пакъ разбраха, че съ глава скали не се разбиватъ. А защитницитѣ бѣха по-твърди и отъ скалитѣ. Тогава турцитѣ поискаха да заобиколятъ малко въ лѣво. И тѣ се насочиха къмъ висотата заета отъ „голѣмата“ батарея. Но и тре-

тата атака пропадна. Оцѣлѣлитѣ турци се спасиха съ бѣгство въ близката гора.

Редятъ се една следъ друга турскитѣ атаки. Редятъ се единъ следъ другъ и турскитѣ неуспѣхи. А лѣтното слънце каточели бѣ спрѣно и жарѣше отгоре съ своитѣ палящи лъчи. Скалитѣ бѣха нажежени и допѣлваха адската атмосфера, въ която едва дишаха изнуренитѣ защитници.

Когато привечеръ бѣ отбита и седмата турска атака, огнѣтъ почна да намалява, а скоро и съвсемъ затихна. А когато вечерниятъ сдрачъ се спусна и обгърна цѣлата позиция съ своето тъмно було, на позицията настѣпи известно оживление. Защитницитѣ се поразмърдаха. И първото движение бѣ къмъ близкитѣ извори, за да разквасятъ засъхналитѣ си устни. На позицията липсваше вода. Презъ деня изворитѣ се обстрелватъ отъ турцитѣ, които не допушаха никой да доближи до тѣхъ. За шета вода трѣбваше да се води истински бой, често пѣти съпроводенъ съ скѣпи жертви. При едно такова снабдяване съ вода, отъ дванадесетъ доброволци, само трима се завѣраха здрави и невредими.

Все по това време, подъ прикритието на тъмнината се започна попълването на бойнитѣ припаси и поправката на окопитѣ. Разбира се, за приготвяне на топла храна презъ деня и дума не можеше да става. Всички се задоволяваха да поглосгатъ нѣкое парче твърдъ сухаръ.

Отъ крайно напрежение презъ деня, всички бѣха твърде изтощени. И следъ като се оставиха дежурни части и секретни постове, защитницитѣ се готвѣха на смѣни да си отпочинатъ.

Тѣкмо по това време гърмежъ проѣхте въ зацарилата нощна тишина, а скалитѣ повториха и потрѣтиха гърмежа. Каточели и тѣ искаха да помогнатъ на нощния часови, за да разбудятъ защитницитѣ.

Вѣпрѣки огромнитѣ си загуби презъ деня, турцитѣ не бѣха се отказали да продължатъ борбата. Тѣ бѣха решили да се опитатъ и чрезъ изненада презъ нощта да се домогнатъ до нѣкакъвъ успѣхъ. И наистина, тѣ успѣха съвсемъ незабелязано и безшумно подъ прикритието на нощта да достигнатъ почти до самата „стоманена“ батарея.

Изнуренитѣ отъ жестокитѣ боеве презъ деня защитници спѣха въ дълбокъ сънъ. Може би въ своитѣ сѣнища тѣ се усмихваха на издържаната победа презъ деня. На сѣдбата било угодно тѣкмо въ тоя моментъ, когато въ своя сънъ тѣ се усмихватъ на победата, надъ тѣхъ да се изправя страшна, дори сѣдбоносна опасностъ. Една уплаха въ сѣня, едно инстинктивно стресване при пробуждане, едно моментно малодушие — това може би е било достатѣчно, за да бѣде изгубена Шипка, а надъ свободата на цѣлъ народъ да се издигне една голѣма въпросителна. Често пѣти колко незначително проявена слабостъ, дори и оправдана човѣшка слабостъ, може да има сѣдбоносни последици.

Защитницитѣ на Шипка въ тоя късенъ нощенъ часъ бѣха изправени отъ сѣдбата, именно, на това страшно изпитание. И тѣ издържаха. Пробудени отъ тревожния гърмежъ опѣлченцитѣ грабнаха пушкитѣ си. Никаква уплаха. Никакво колебание. Огромна турска маса бѣ предъ самитѣ окопи. Друженъ залпъ бѣ първиятъ имъ поздравъ, последванъ отъ втори, трети, четвърти... Спасилитѣ се отъ залповетѣ турци бѣха покрусени, разколебани и като видения се прѣснаха въ нощта.

Тѣй бѣ отбита и осмата атака на турцитѣ.

До тоя моментъ, изглежда, Сюлейманъ искаше съ о крита сила да сломи съпротивата на защитницитѣ. Всичкитѣ му опити презъ изтеклия день обаче пропадаха. И той намисли да вложи повече изкуство. Разполагащъ съ огромно числено превъзходство, запазилъ почти непожтнатъ резерва си, Сюлейманъ имаше всичката възможностъ да си послужи съ комбинирани действия. И той реши да обхване двата фланга на позицията като въ клещи, да прекъсне единствения пѣтъ за отстъпление къмъ Габрово и да унищожи или плени цѣлия гарнизонъ на шипченската позиция.

За изпълнението на този смѣлъ планъ Сюлейманъ разполагаше и съ сили и съ сръдства. Но за това му бѣше необходимо време, за да преустрои бойния си редъ, да разузнае подробно мѣстността и да насочи страничнитѣ колони. И той отложи съ единъ день решителната атака. Но ако на тоя единчѣкъ день разчиташе Сюлейманъ, на него може би още повече раз-

читаха и защитниците. Нима не беше възможно през това време да им пристигне подкрепление?

На единадесети август още преди слънцето да изгрее, турската артилерия започна от юг, от изток, а скоро и от запад да обсипва защитниците с огън и желязо. А съизгриване на слънцето започнаха и атаките на турците, една от друга побесни.

Сюлейман паша провеждаше своя план съ една завидна настойчивост и упоритост. От фронта, от ляво, от дясно, турските пълчища налитаха съ бесен фанатизъм.

Когато към обяд слънцето безпощадно жареше и турците бяха стъснили твърде много своя обръч и когато времето за пристигане на обещаното подкрепление бе вече минало, тогава защитниците се почувстваха изоставени и настъпи първият смут в душите. Освен това те бяха започнали този ден боя съ твърде оскъдни бойни припаси. На оръжие те нъмаха повече от десет снаряди! Половината от пушките на опълченците бяха вече развалени, а колкото все още бяха годни, за тях нъмаха достатъчно патрони. Турците бяха толкова сключили обръча, че обстрелваха позицията от фронта, от фланговете и от тила. Те вече се надвесаха и над тила на позицията, за да отнемат и последната надежда на защитниците за спасение. Ранените когато се влачеха към превързочния пункт биваха отново ранявани. И когато при това положение обещаната помощ все още не пристигаше, защитниците тръбваше да се простят и съ единичката си надежда да бждат спасени. Оставаше им само едно желание — да умрат съ чест. Никому — нито на генерала, нито на редника не минаваше мисълта да се предаде. И все пак тази безнадеждност сломяваше духа и смутът ставаше вече застрашителен.

И тъкмо въ тоя критически момент, лявата турска колона започна решителната атака за завладяването на Волинската висота. Редовете на защитниците бързо се стопяват. Дълги редици от ранени, а по край тях и нъкои малодушни се промъкват назад към превързочния пункт. Смущението се разнася като зараза. Настъпва върховен момент на изпитанието, момент въ който смутените души на защит-

ниците тръбваше да се борят съ самите себе си. И тия безспорни герои, които въ три дни се издигнаха като великани, трепнаха. Душите им съж колебани. А от това състояние има само една стъпка до катастрофа. И тогава духовните великани се снишават и стават най-жалките човешки същества. Те се превръщат на жщински живи трупове.

За щастие, тази стъпка не бе направена. Това по-скоро бе едно мрачно видение. Голъми и малки началници бяха на своя пост. Наистина, моментът бе много сериозен. Лявата турска колона предприе решителна атака срещу Волинската висота. Всички резерви бяха изчерпани, но другарският дух бе толкова всеотдаен, че от всички участъци на позицията, които бяха по-малко заплашени, се изтеглиха отдълни роти и дори взводове и се насочиха към Волинската висота. И тя бе спасена. Но спасена бе само за момента...

Сюлейман бе решил да свърши тоя ден съ защитниците. И той хвърли резервите си въ бойната линия. От изток и от запад се почнаха стремителни атаки. Осем табури настъпиха срещу нашите три опълченски дружини на източния участък. Градът от куршуми и гранати се сипеше върху тях. Смъртта косеше редовете на опълченците. Но никой от тях не трепна. Те останаха по-твърди от скалите върху които бяха се загнздили.

Настъпи величествен момент. Докато дори скалите не издържаха тоя ад и отекваха гърмежите, опълченците занъмъха.

— Да пазим патроните! — извиква младият подпоручик Николаев.

Турските пълчища настъпваха. Скалите им отговаряха, а защитниците привършили патроните, чакаха съ величаво спокойствие на духа. Те имаха силата да гледат настъплението на гъстити колони и съ презрително мълчание да се въздържат за последния момент. Нито един от последните си куршуми те не искаха да пуснат на вѣтъра. Турците бяха поразени въ първия момент от безмълвието на защитниците. Скоро обаче те се окопитиха и бързо настъпиха. И ето, те бяха съвсем близо до окопите. Още малко, съвсем малко, им оставаше, за да

се хвърлят съ единъ скокъ въ тѣхъ. Но стана нѣщо съвсемъ неочаквано.

— Огънь бий! — изкомандува подпоручикъ Николаевъ.

Друженъ залпъ последва енергичната команда. Първите редици бѣха повалени. Следващитѣ ги замѣстваха, но новъ залпъ и тѣхъ покоси. Тѣй отмѣренитѣ спокойни и дружни залпове косѣха гжститѣ турски колони, докато цѣлиятъ склонъ се постла съ трупове, а останалитѣ живи не издържаха и повърнаха назадъ. Това сжщото стана не само предъ фронта на подпоручикъ Николаевъ, но и предъ тритѣ опълченски дружини. И атаката бѣ отбита.

Неравната борба продължаваше. И колкото повече силитѣ на защитницитѣ слабѣха, толкова повече Сюлейманъ хвърляше нови резерви въ боя. Къмъ петъ часа настѣпи нова криза. Расимъ паша отъ лѣво бѣ вече завладѣлъ Волинската висота и оттамъ се надвесваше надъ тила на цѣлата позиция, а Вейсилъ паша отъ дѣсно атакуваше самото шосе, по което единствено можеше да се отстѣпи къмъ Габрово.

Часътъ приближаваше вече шестъ. Нѣкои отъ нашитѣ батареи замлъкнаха. Тѣ нѣмаха повече нито единъ снарядъ. Дългитѣ редици отъ раненитѣ разредяваха и безъ това малкото защитници. Но въпрѣки голѣмитѣ загуби и въпрѣки липсата на бойни припаси защитницитѣ разполагаха съ още огроменъ, неизчерпаемъ запасъ отъ духовни сили.

Отъ южния участъкъ две роти опълченци бързаха на северъ. Тѣхниятъ пѣтъ бѣ толкова силно обстрелванъ, че изгубиха половината отъ състава си докато пристигнатъ на застрашения пунктъ. И все пакъ тѣ пристигнаха тъкмо въ момента когато Вейсилъ паша атакуваше самото шосе. Тази шепа опълченци се хвърли толкова стремително, че отби атаката и спрѣ настѣплението на преднитѣ части отъ дѣсната турска колона.

Разбира се, този успѣхъ бѣ само за моментъ. Турцитѣ щѣха скоро да повторятъ атакитѣ си съ още повече сили и до вечерята тѣ неминуемо трѣбваше да завладѣятъ прохода. Но странно. Защитницитѣ — руси и опълченци — виждаха своето безнадежно положение, знаеха, че срѣдствата имъ сж на изчерпване, чувству-

ваха, че последнитѣ имъ сили гаснатъ и все пакъ тѣ се надѣваха, тѣ вѣрваха, че ще дочакатъ нѣкакво чудо — чудото да станатъ победители! И тая вѣра одесеторяваше силитѣ имъ.

Въ живота на народитѣ и въ боя често пѣти минутитѣ, дори секундитѣ сж сждбоносни. Ето, въ редоветѣ на опълченцитѣ силитѣ чезнатъ. Тѣ сж като болникъ, който съ пълно съзнание очаква скжсването на жизнената нишка и все пакъ вѣрва, че още нѣма да се скжса. Въ тоя кризисенъ моментъ командирътъ на трета опълченска дружина, доблестниятъ майоръ Чиляевъ запѣва „Шуми Марица“. Очитѣ на опълченцитѣ свѣтватъ, на душата имъ става нѣкакъ леко и тѣ всички запѣватъ. Кошмарътъ е преминалъ.

Въ тила на превързочния пунктъ неуморимиятъ докторъ Вязенковъ отдѣля леко раненитѣ и нѣкои малодушници, преглежда ги, успокоява ги, формира команда отъ тѣхъ и ги изпраща бързо на позицията.

Ротитѣ отъ Св. Никола се обръщатъ кржгомъ и като не мислятъ за себе си насочватъ дружни залпове къмъ турцитѣ, които следъ като бѣха заели Волинската висота, готвѣха се да продължатъ настѣплението си. Но тия залпове, макаръ и отъ далечно разстояние, насочени върху гърба имъ тѣй неочаквано, стресватъ ги и ги спиратъ за нѣколко минути. А кой знае дали тѣзи, именно, минути не сж отъ най-сждбоноснитѣ!

Къмъ това време стоманената и централната батареи тъкмо въ тия решителни моменти изстреляха последнитѣ си снаряди, а планинската батарея напълни своитѣ орджия съ последния си снарядъ за картечно действие. А каква ли е сждбата на тоя последенъ изстрелъ? Дали това не е зла прокоба за последна конвулсия на защитата? Разумътъ и неговитѣ доводи не можеха да видятъ другъ изходъ.

„Ура“, далечно и глухо се долавяше. „Ура“, повтаряха скалитѣ. „Ура“, мощно и страховтно се подемахше по цѣлата позиция. Всички викаха, никой не знаеше точно защо, но всички чувствуваха, че „чудото“ ще стане. Радостна вълна преливаше отъ сърцата на всички защитници.

— Богъ е съ насъ, — мълвѣха тѣ и сълзи блѣсваха на очитѣ имъ.

А въ тоя моментъ нѣкакъвъ „безумецъ“ летѣше въ кариеръ презъ „Райската долина“. Оцѣлялъ живъ или съ пронизано отъ куршумъ сърце той заслужено ще намѣри рая, истинския рай на неземното блаженство. Защото блажени сж тия, които се жертвуватъ за своитѣ ближни. А тоя „безумецъ“ бѣше всеотдающия се докторъ Вязенковъ, който летѣше въ кариеръ съ съобщението за пристигащата помощъ.

Помощъ! съ свѣткавична бързина се разнасяше спасителната новина. Помощъ! — мълвѣха усатата, а сърцата славѣха Бога.

Първата помощъ бѣ помощъ на духа. Наистина, по шосето се движеше цѣлата четвърта стрелкова бригада, но „хората сж съвсемъ безъ крака“, каза тѣхниятъ генералъ Радецки. Отъ три дни защитниците изнемогваха на прохода. Отъ три дни стрелковата бригада бързаше на помощъ. И въ тоя день, презъ най-горещитѣ часове, войниците трѣбваше да бързатъ по стрѣмния пѣтъ за Шипка. Още малко имъ оставаше, но не можеха повече да мръднатъ. Тѣ имаха нужда отъ нѣколко минути почивка. А трагичното бѣше, че тъкмо тия нѣколко минути бѣха сждбоносни.

Генералъ Радецки разбираше това много добре. Той виждаше, че неговитѣ войници не могатъ да направятъ нито крачка повече преди да отпочинатъ. Отъ друга страна той силно преживѣваше трагедията на защитниците въ тия минути. Тогава той лично застана на чело на дветѣ сотни казаки, съ които разполагаше и заедно съ две планински орждия продължи безъ да губи нито мигъ. Следъ нѣколко минути генералъ Радецки пристигна тъкмо когато Вейсилъ паша за последенъ и решителенъ пѣтъ се явяваше на шосето. Оттамъ той трѣбваше да подаде ржка на Расимъ паша откъмъ Волинската висота и по тоя начинъ да сключи обржча на обкржжаването. И всички защитници трѣбваше да умратъ, защото тѣ не знаеха да се предаватъ. Шепата казаки предотврати тая сигурна възможность. И не тѣхната материална сила бѣ решаващата. Тѣ само извикаха нови сили въ защитниците. Какъвъ неизчерпаемъ изворъ отъ сили крие въ себе си човѣкъ!

А въ това време конетѣ на спешенитѣ казаки бѣха върнати назадъ. На тѣхъ натовариха отъ „хората

безъ крака“ и бързо ги стовариха край шосето. Тоя примѣръ бѣ веднага последванъ. Всичкитѣ обозни коне на стрелковата бригада бѣха разтоварени отъ своитѣ товари и на тѣхъ натовариха нова партида „хора безъ крака“. Заедно съ тѣхъ бѣха откарани и десетъ ракли съ снаряди. Къмъ шесть и половина часа така бѣха стоварени нѣколко роти. Тѣ всички бѣха събрани къмъ централната висота.

Громко, потресно „ура“. Това не бѣ атака. То бѣ ураганъ, стихия. „Хората безъ крака“ отъ стрелковата бригада, наистина, не ходѣха, не, тѣ летѣха напредъ. Всички защитници безъ да чакатъ заповѣдь се присѣдиниха къмъ атакуващитѣ. Тази стихия помете табуригъ на Расимъ паша. Волинската висота бѣ отново въ ржцетѣ на защитниците. И не само това. Турцитѣ бѣха прогонени далечъ на западъ отъ шосето. Тѣ стигнаха тамъ, отъ гдето почнаха тази сутринъ боя.

А на изтокъ отъ шосето Вейсилъ паша наблюдаващъ прииждането на подкрепленията не дрѣзна да мръдне. Той се задоволи съ стрелба, която ставаше все по-рѣдка и анемична, докато къмъ осъмъ часа пехотниятъ му огънь съвсемъ затихна, а къмъ десетъ часа и артилерията му замлъкна.

Преди слънцето на единадесети августъ да се скрие, обилень пурпуръ се разливаше по небето. Като чели въ него се отразяваше кръвта на скжпитѣ жертви на защитниците. И тукъ кръвта на солдатитѣ на великия руски царъ се смѣси съ кръвта на първитѣ войници на Третото българско царство. И може би, сждбата е пожелала да даде съ епопеята на Шипка единъ скжпъ урокъ на Третото българско царство. А тя пожела това ново царство да дължи своето възкресение и своята свобода не само на чужда помощъ, но и на себеотрицанието и идеализма на своитѣ първи войници. Не е ли това знамение за грядущитѣ поколения? И ако наистина, въ това се крие нѣкакво знамение, дали поколенията сж отгатнали и дали ще разбератъ неговия смисълъ. . . ?

За значението на Шипка по-късно генералъ Радецки писа:

„Шипка — това е заключена врата; презъ месеъкъ августъ тя издържа единъ тежъкъ ударъ, съ който Сюлейманъ паша се помжчи да я пробие, за да

мине въ северна България, да се съедини тамъ съ Мехмедъ Али и Османъ паша, за да разрѣже руската армия на две части и ѝ нанесе решително поражение“.

Споредъ насъ зората на Третото българско царство изгрѣ на Шипка. Това име за насъ българитѣ трѣбва да остане име свето. А опълченцитѣ на Шипка трѣбва да останатъ колкото герои, толкова и светци.

Така погледнати и така чувствувани ние не можемъ да отдѣлимъ опълченцитѣ единъ отъ другъ. И тъкмо затуй, спирайки се повече на самата Шипченска епопея, ще си послужимъ съ думитѣ на генералъ Радецки — „За да кажешъ кои сж се отличили — трѣбва да назовешъ всички“.

И все пакъ, тукъ още на Шипка, преди да завърши окончателно боятъ, само Данаилъ Николаевъ бѣ произведенъ поручикъ за бойно отличие.

ПЪРВИ ОТЪ ПЪРВИТѢ

Следъ Шипка цѣлото внимание на руското командване бѣ насочено къмъ Плѣвенъ. А когато на 28 ноември упоритиятъ Османъ паша предаде сабията си въ знакъ на покорносъ, отново се постави въпросътъ за преминаването на Балкана.

За такова едно преминаване, обаче, не всѣка войска е годна и не всѣки генералъ е способенъ да вземе решение. Трудно проходимата планина ставаше съвършено недостъпна презъ зимата. Дори да нѣмаше насреща никакъвъ противникъ, опита да се премине планината презъ зимата е цѣлъ подвигъ. И то не се касаеше до отдѣлни войници и команди, а трѣбваше да се прехвърлятъ цѣли полкове отъ пехота, конница и артилерия. А всичко това трѣбваше да се извърши подъ носа на противника, който е заелъ не само важнитѣ пунктове въ самата планина, но и изходитѣ на всички проходи.

И като на пукъ на руситѣ снѣгътъ тази година подрани. Още на 20 септемврий падна първиятъ снѣгъ въ планината. Заредиха се студени и ледени дни. Цѣлата планина се покри съ огроменъ бѣлъ плащъ. Като чели смъртенъ саванъ бѣ покрилъ всичко живо. Военнитѣ действия отъ дветѣ страни бѣха замръзли. Никакъвъ признакъ на животъ.

И все пакъ, тамъ, горе на Шипка бѣха на стража войскитѣ. До тѣхъ гранати и куршуми не достигаха. Началството изпращаше всѣки день донесения: „На Шипка всичко е спокойно“. А това не прѣчеше редоветѣ имъ да рѣдѣятъ повече отколкото презъ най-лютия бой. Тѣ водѣха най-тежката борба — борбата съ природни стихии.

Тамъ горе на Шипка часовиятъ е на своя постъ. Всичко наоколо е спокойно, дори страшно спокойно. Сжщинско мъртвило. Само снѣжнитѣ виелици бушуватъ и свирятъ страхотно и жално, като на погребение. Снѣгътъ навѣва и засипва часовия, докато той пада безмълвно въ леденитѣ обятия на смъртъта.

Вдѣхновенъ отъ безсилието на човѣка предъ величието на природата, голѣмиятъ руски художникъ Верещагинъ създаде безсмъртното свое творение „На Шипка всичко е спокойно“.

Това положение, обаче, не попрѣчи на руското командване да вземе едно отъ най-смѣлитѣ решения познати въ свѣтовната военна история. Безспорно, най-удобниятъ пътъ за преминаването на Балкана бѣ Шипченскиятъ проходъ. Тукъ, обаче, турцитѣ се бѣха укрепили солидно. Направенитѣ още презъ лѣтото опити не дадоха резултатъ. И затуй се дойде до идеята да се обходи укрепената турска позиция. Къмъ тази сериозна военна операция, обаче, можеше да се пристъпи само следъ като се ликвидира съ грозящата отъ тила опасностъ отъ турската армия въ Плѣвенъ. И когато Османъ паша бѣше принуденъ да се предаде, ржцетъ на руското командване се развързаха.

Наистина, то си даваше добра смѣтка за трудности, които се изпрѣчватъ при едно преминаване на Балкана презъ лютата зима. Но отлагане действията за пролѣтъта би било съпроводено съ усложнения отъ воененъ и политически характеръ. И затуй се дойде до смѣлото решение да се премине планината още презъ зимата. А това решение доведе до още по-смѣлия планъ — да се обходи укрепената турска позиция.

Изпълнението на този планъ се възложи на генералъ Радецки. Лично той застана на чело на централната колона, която трѣбваше да се спусне отъ бйлото на Шипченския проходъ и да се насочи по фронта срещу укрепената турска позиция.

Лъвата колона на князъ Свѣтополкъ Мирски трѣбваше да мине презъ Трѣвна, Мъглишъ и като се спусне въ долината на Тунджа да се насочи въ тила на турцитѣ откъмъ село Шипка.

Дѣсната колона на генералъ Скобелевъ трѣбваше да мине по пжтеката презъ село Топлишъ и като излѣзе отъ планината при село Химитлий да се насочи къмъ селата Шейново и Шипка. Въ състава на тази колона влизаше и българското опълчение.

И ако руското командуване се спрѣ на твърде рискувания опитъ да предприеме зименъ походъ презъ планината и подъ носа на турцитѣ, то сигурно е било блазнено отъ решителни резултати. За него бѣ очевидно, че отъ сждбата на тази трудна военна операция зависѣше насоката, която ще взематъ по-нататъкъ военнитѣ, а може би и политическитѣ събития.

И наистина, ако турцитѣ, които пазеха изходите на Балкана, бждатъ разбити, пжтя на руската арми къмъ Одринъ и Цариградъ се разкриваше и мирътъ скоро щѣше да бжде диктуванъ. Ако ли пъкъ руситѣ бждатъ отблъснати отъ южнитѣ изходи на Балкана, тогава въ най-благоприятниятъ за тѣхъ случай тѣ ще бждатъ затворени въ северна България докато премине зимата. А презъ това време турцитѣ ще могатъ да събератъ нови сили отъ Мала Азия. Дотогава, обаче, никой не може да предскаже какви политически събития и усложнения биха могли да настѣпятъ въ Европа.

Враговетѣ на Русия я дебнѣха. И въ стремежа къмъ своитѣ егоистични домогвания сигурно сждбата на българския народъ щѣше да бжде оставена въ сѣнка. Безъ да се отклоняваме много, достатъчно ще бжде да споменемъ за комедията, която се разигра въ Цариградската посланишка конференция презъ 1876 година. А какво стана съ Санъ-Стефанския миренъ договоръ и то следъ победоносното шествие на рускитѣ войски до Цариградъ? Нима тогава нѣкои отъ голѣмитѣ и културни народи въ Европа си спомниха за сждбата на единъ честенъ и трудолюбивъ народъ? Би ли могълъ нѣкой да се съмнява каква би била неговата сждба, ако руситѣ биха претърпѣли нѣкакъвъ неуспѣхъ?

Опълченцитѣ не разбираха сплетнитѣ на европейската дипломатия. Но тѣхното здраво чувство имъ

подказваше, че когато ще се решава сждбата на българския народъ, най-голѣмиятъ имъ капиталъ ще бжде тѣхната самоотверженостъ и героизмъ. А историята на Третото българско царство ни доказва, че и днесъ най-голѣмиятъ капиталъ на българския народъ е неговиятъ безспоренъ героизмъ.

„Вамъ Богъ заповѣдва да бждете герои“ — се обръща въ своята заповѣдь къмъ опълченцитѣ смѣлиятъ руски генералъ Скобелевъ.

— Вамъ Богъ заповѣдва да бждете герои, — повторилъ тия святи думи младиятъ поручикъ Данаилъ Николаевъ и очитѣ му свѣтнаха. Та сжщитѣ тия думи нему не бѣха чужди. Отдавна тѣ бѣха запечатени въ неговото сърдце. И нѣщо повече. Той самъ съ цѣлото си сжщество бѣ станалъ тѣхно въплѣщение. Та нали затова той следъ голѣмитѣ шипченски боеве бѣ произведенъ за бойно отличие въ чинъ поручикъ. Но него чиноветѣ и отличията не го блазнѣха. На нѣщо много по-висше служеше той.

И ето сега повече отъ половинъ година поручикъ Николаевъ се бие непосредствено за освобождението на своя народъ. Сега му предстоеше да вземе участие въ единъ отъ най-сждбоноснитѣ боеве. Но това ни най-малко не го смути. Нѣкаква необяснима вѣра го изпълваше.

На двадесетъ и четвърти декември две силни руски колони трѣбваше да обходятъ отъ дветѣ страни Шипченския проходъ и като се явятъ въ тила на укрепената турска позиция, на двадесетъ и седми декември да я атакуватъ отъ дветѣ страни.

Сжщиятъ день началникътъ на дѣсната колона легендарниятъ генералъ Скобелевъ съ прямотата на честенъ войникъ се обърна къмъ своитѣ войски:

„Предстои ни труденъ подвигъ, достоенъ за доказаната слава на рускитѣ знамена: днесъ ние почваме да преминаваме презъ Балканитѣ съ артилерия безъ пжтища и предъ очитѣ на неприятеля, презъ дълбоки снѣжни прѣспи“.

Той не забрави и българското опълчение, което бѣ предадено къмъ неговия отрядъ:

„Вие отъ първитѣ дни на формирането на българското опълчение се показате достойни за участието на великия царъ и великия народъ. Въ сраженията

презъ юлий и августъ вие заслужихте любовта и до-
вѣрието на вашитѣ бойни другаръ — руски войници.
Нека бжде така и въ предстоящитѣ боеве“.

Презъ деня се привършваха последнитѣ пригото-
вления за трудния походъ. И когато цѣлиятъ християнски православенъ свѣтъ се прибираше въ своитѣ домове, за да посрещне съ благоговение Рождество Христово, отрядътъ на генералъ Скобелевъ тръгна въ походъ.

Бѣдни вечеръ. Презъ тази нощъ преди много години се е родилъ Христосъ, за да изкупи грѣховетѣ на човѣцитѣ. А тази нощъ поручикъ Николаеъ заедно съ хиляда още отъ войнството на великия царъ Освободителъ напусна схлупената и задимена землянка и се изгуби въ нощта. Дълбокъ снѣгъ покриваше цѣлата планина. Страшенъ мразъ бѣ сковалъ грѣшната земя. Мразъ бѣ вледенилъ и човѣшкитѣ сърдца. И всрѣдъ царящото мъртвило, това войнство приличаше на привидения не отъ тоя свѣтъ. И наистина, то бѣ чуждо на козарната дипломация, на егоистичнитѣ домогвания и на обикновенитѣ хора.

Въ пълния и непрозиренъ мракъ само звездитѣ блѣщукаха. Тѣ трептѣха като живи същества, като чели се бояха за съдбата на това странно войнство. А то гордо и самоувѣрено шествуваше въ тая ледена пустиня, защото знаеше кжде отива и какво иска. То бѣ тръгнало да изкупи свободата на цѣлъ народъ.

Вечерята на двадесетъ и четвърти декемврий колоната почна да напуска селото Топлишъ.

Предъ авангарда на тая странна колона бѣ изпратена челна часть подъ началството на началникъ щаба на Българското опълчение графъ Келлеръ. Довѣренъ на водачи отъ мѣстното българско население и придруженъ отъ 15 — 20 казаки той очертаваше пѣтя по дълбокия снѣгъ, който трѣбваше да се прокарга презъ нощта. Следваха пионери и работни команди, които разчистваха и отъпкваха снѣга, като прокаргаха снѣженъ пѣтъ широко около метъръ и половина. Тоя пѣтъ се връзваше въ снѣга като коридоръ дълбокъ до два метра. За дванадесетъ часа презъ тая нощъ бѣха прокарани и изминати само шестъ километра!

— Честито Рождество Христово, — се поздравляваха войницитѣ, когато сутринята на двадесетъ и пет

декември преднитѣ части на колоната пристигнаха въ село Вжтрополе.

Лицата сияеха. Душитѣ бѣха изпълнени отъ голѣмия празникъ. Каточели цѣла нощъ не бѣха въ походъ. И то какъвъ!? Каточели не бѣха водили страшна борба въ ледената пустиня за всѣка стѣпка, която трѣбваше да направятъ. И все пакъ по лицата се отразяваше дълбока вѣра, а въ очитѣ грѣеше пламъка на тѣхния идеалъ.

Бавно, но упорито колоната следваше по ново-прокарания снѣженъ пѣтъ. А когато се достигна скалистия върхъ Чифутъ, пѣтя трѣбваше да се прокарга по единъ тѣсенъ, стрѣменъ и скалистъ корнизъ надвесенъ надъ дълбока пропасть. Едно невнимателно стѣпване, едно случайно подхлъзване води неизбежно къмъ пропастьта.

А по тая снѣжна пѣтека трѣбваше да минатъ не само пехотинци. По нея трѣбваше да се прехвърлятъ цѣли полкове конница и артилерия. Наистина, за полската артилерия бѣ съвършено немислимо да се прекара оттукъ, но и за планинската артилерия ако не бѣ невъзможно, не бѣ леко. Цѣли роты бѣха назначени да помагатъ за нейното пренасяне.

Следъ втората нощъ, на двадесетъ и шести декември рано сутринята преднитѣ роты вече се спускаха отъ планината и приближаваха Химитлий. Но турцитѣ ги забелязаха и веднага изпратиха отъ Шейново два табури отъ фронта и отъ фланга и успѣха съвършено да затворятъ изхода отъ планината. Бѣше необходима упорита борба презъ цѣлия денъ, за да могатъ преднитѣ части на авангарда да пробиятъ единъ отворъ отъ единъ километъръ ширина. Късно вечерята нѣколко роты влѣзоха въ село Химитлий.

Споредъ изработения планъ генералъ Скобелевъ трѣбваше на двадесетъ и седми декември да излѣзе отъ планината съ цѣлия си отрядъ. Но извънредно трудния пѣтъ не позволи до обѣдъ тоя денъ да излѣзе повече отъ една четвъртъ отъ състава на отряда му. А къмъ това време лѣвата колона на князь Свѣтополкъ Мирски бѣ преминала Балкана и още отъ сутринята на двадесетъ и седми декември водѣше упоритъ бой.

Отъ близкитѣ висоти предъ погледа се очърта-

ваше следната панорама.—Въ подножието на Балкана бѣха разположени селата Химитлий и Шипка отстоящи едно отъ друго само на петъ километра и затварящи Химитлийския и Шипченския проходи. На два километра югозападно отъ село Шипка и на четири километра източно отъ село Химитлий бѣ разположено малкото селце Шейново, на което било сждено да свърже името си съ едно голѣмо военно историческо събитие.

Самото село Шейново представляваше единъ истински укрепенъ лагеръ. Тукъ бѣ разположена за зимуване отборната армия на известния Сюлейманъ паша. А следъ като той бѣ получилъ другъ важенъ постъ, за неговъ замѣстникъ остана Вейсилъ паша. Въ самия лагеръ се намираха двадесетъ и петъ табури, а други петнадесетъ бѣха прѣснати по охрана на проходите въ самата планина. Лагерътъ бѣ солидно укрепенъ съ четиринадесетъ редутъ за отбрана отъ всички страни.

Наблюдавайки страшнитъ укрепления, които заплашително издигаха своитъ бруствери, генералъ Скобелевъ долавяше зачестилитъ гърмежи на бой, който все повече се разгорещаваше.

Това бѣ лѣвата колона на князъ Свѣтополкъ Мирски. Той бѣ успѣлъ на време да премине Балкана и съгласно уговорения планъ настѣпи въ тоя день, но се натъкна на Шейновския укрепенъ лагеръ. Оставенъ на собственитъ си сили князътъ се намѣри въ трудно положение и още въ десетъ часа сутринята той изпрати до своето началство тревожно донесение: „Откъмъ Химитлий нищо не се чува, загубитъ сж голѣми и стана нужда да се взематъ мѣрки за отстъпление къмъ Гюсово.

Генералъ Скобелевъ преживѣваше много труденъ и мжчителенъ моментъ. Отъ една страна бѣ схваналъ критическото положение на лѣвата колона, а отъ друга страна той се измжчваше отъ невъзможността да отиде на помощъ.

Спускането презъ заснѣжената планина продължи цѣла нощъ. И сутринята на двадесетъ и осми декември генералъ Скобелевъ вече разполагаше съ поголѣмата частъ отъ своя отрядъ. И безъ да дочака последния полкъ, който още не бѣ се спусналъ въ до-

лината, генералъ Скобелевъ развърна отряда въ боенъ редъ.

Настѣплението на войскитъ бѣ толкова неудържимо, че дори и когато започнаха да се прѣскатъ неприятелски гранати, настѣпващитъ не спрѣха. Едва когато куршумитъ забрѣмчаха като роякъ пчели около тѣхъ, преднитъ части залегнаха.

Тогава ясно изпъкнаха очертанията на окопитъ и редутитъ. Но отъ всички най-заплашително се издигаха силниятъ редутъ номеръ две. Разположенъ на южния жгълъ той фланкираше много ефикасно както южния, така и западния фронтъ. Северно отъ него минаваше солидниятъ окопъ номеръ шестъ. А задъ него въ втора линия се издигаха кржглиятъ редутъ номеръ три.

По своето разположение тая фортификационна група съставляваше тактическия ключъ — най-силното и най-чувствителното мѣсто на цѣлата позиция. Тукъ именно и генералъ Скобелевъ смѣташе да нанесе решителния ударъ.

Декемврийското слънце бѣше се издигнало вече високо надъ главитъ. Студено и безучастно то надничае отгоре. А долу повече отъ всѣкога имаше сила поговорката: помогни си самъ, за да ти помогне и Богъ.

Командирътъ на пета опълченска дружина разбра тази народна мждростъ и вдигна дружината напредъ. Ротитъ не вървѣха, а летѣха. Тѣ стигнаха стрелцитъ и преминаха презъ тѣхната верига. Гръммо „ура“, българско „ура“ разтърси цѣлата околностъ. И стана нѣщо странно и неочаквано. Докато преди малко никаква заповѣдь не успѣ да вдигне стрелцитъ напредъ, сега тѣ последваха примѣра на своитъ по-млади, но неустрашими другари — опълченци.

Поручикъ Николаевъ бѣ предъ своята четвърта рота. И въ своя устремъ той увеличае всички здрави, дори и ранени стрелци.

— Вамъ Богъ заповѣдва да бъдете герои! повтаряше си той думитъ на бѣлия генералъ, който толкова много му допадаха. И той стана още единъ пжтъ герой. На чело на своята рота поручикъ Николаевъ влѣзе единъ отъ първитъ въ турския окопъ номеръ шестъ.

Бойното поле кипеше. Ударитѣ и контѣръ ударитѣ следваха. Борбата бѣ въ своя разгарѣ. Ще победи, който е решилъ на всѣка цена да победи. А когато и двамата противници сж достойни единъ за другъ, когато и двамата сж взели това решение, тогава ще победи този, който издържи повече.

Щомъ командирѣтъ на Углицкия полкъ получи заповѣдта отъ генералъ Скобелевъ, той застана на чело на полка си и го поведе напредъ. Съ музика и развѣто знаме полкътъ се устреми къмъ издигащия се застрашително редутъ номеръ две.

Едва сега турцитѣ разбраха намѣренията на генералъ Скобелевъ и грозящата ги опасностъ. Безъ да губятъ време тѣ засилиха съ своитѣ резерви тоя участъкъ и откриха убийственъ огънь. Но въ това време петата опълченска дружина бѣ вече завладѣла турския окопъ. Отъ тамъ опълченцитѣ насочиха своя огънь въ флангъ на турския редутъ. Тогава полкътъ използва този моментъ, нахвърли се въ редута и го завладѣ, като намѣри повече отъ защитницитѣ избити.

Оставаше още редутъ номеръ три, за да се реши сждбата на цѣлия укрепенъ лагеръ. И дветѣ страни оценяваха решителното му значение. И дветѣ страни събираха силитѣ си, за да победятъ или да умратъ.

Най-сетне настѣпи она критиченъ моментъ, който решава участъта на боя, а може би насоката или дори сждбата на самата война. И наистина, какво ли би било ако Вейсилъ паша бѣше събралъ по-голѣмата частъ отъ своитѣ четиридесетъ табури и би се нахвърлилъ върху двадесеттѣ батальона на генералъ Скобелевъ, излѣзли отъ планината почти безъ артилерия? Какво ли би било ако отрядѣтъ на генералъ Скобелевъ претърпи неуспѣхъ и проходите на Балкана бждатъ отново още по-здраво затворени за руската армия? А ако Вейсилъ паша бжде разбитъ не отваря ли се пътя за Пловдивъ, Одринъ и Цариградъ?

За всички тия положения и възможности обикновенитѣ дейци и малкитѣ началници едва ли си даваха ясна смѣтка. Но здравето чувство на опълченцитѣ, които свързваха участъта на всѣки бой съ сждбата на своята Родина, имъ подсказваше вѣрния пътъ. Тѣ чувствуваха, че за тѣхъ нѣма олѣмъ или малъкъ бой и че всѣки отдѣленъ войникъ може да приближи

или да отдалечи голѣмата победа и крайния резултатъ на войната.

Пета опълченска дружина бѣ дала вече значителенъ брой жертви. Всички преживѣваха напрежението на боя, но всички разбираха, че сж необходими още усилия.

Преживѣванията на отдѣлнитѣ войници сж отъ решително значение за следующитѣ моменти. При въодушевление и най-малкиятъ знакъ е достатъченъ, за да се извърши героизъмъ до самопожертвуване. А при моменти на колебание и малодушие и най-незначителната или дори въображаема опасностъ обръща човѣка въ жалко сщичество.

Единъ батальонъ отъ резерва се приближаваше напредъ. Това движение разкри вѣжделенията на опълченцитѣ. Тѣ смѣтнаха това като общъ знакъ за атака и се понесоха напредъ къмъ редута отъ втората линия номеръ три. Нито убийствения огънь на турцитѣ нито огромнитѣ жертви, които даваха, не можеха да ги спратъ. И все пакъ, много по-голѣмитѣ сили на врага ги принудиха да се оттеглятъ.

Едва се върнали, обаче, на изходната си позиция, подава се сигналъ за обща атака. Турцитѣ долавятъ сигналитѣ и усилватъ огъня си.

Героитѣ се редятъ. Каточели почва съревнование между тѣхъ. Мнозина искатъ да бждатъ първи. А кой ще бжде първи отъ първитѣ?

Всрѣдъ крайното напрежение необходимъ е единъ тласъкъ. Доблестниятъ командиръ на Углицкия полкъ схваща тоя моментъ, грабва полковото знаме и заповѣдва на барабанщика да бие „атака“.

Каточели нѣкаква пружина се отпъна. Една буйна вълна се понесе напредъ готова да залѣе огненитѣ гърла насочени отъ кржглия редутъ.

А тамъ по въ лѣво, друга вълна се устремява къмъ сщия редутъ. Това сж опълченцитѣ отъ пета дружина. Една група отъ тѣхъ чувствително излѣзла предъ другитѣ, а предъ нея младъ офицеръ съ извадена сабя лети неустрашимо напредъ.

— Вамъ Богъ заповѣдва да бждете герой, си шепне тоя офицеръ като отговоръ на рояка отъ куршуми, които свирятъ около него. Това бѣ командирѣтъ на четвърта рота поручикъ Николаевъ. Той иска да стигне първи между първитѣ.

Предъ общата вълна, която се носи напредъ се очертаватъ нѣколко малки групички. Огнената лава ги залива и стопява редоветъ имъ. Но ето нѣколцина вече сж предъ самия редутъ.

За единъ моментъ тамъ оставатъ само трима — и тримата млади офицери. Тѣ полетяватъ надолу и се изгубватъ въ дълбокия ровъ последвани отъ по-малки и по-голъми групи. Скоро на отвъдния брѣгъ запълзватъ нѣколцина. Но единъ бѣ първи отъ тѣхъ. Изправенъ на самия брустверъ, едва-що бѣ хвърлилъ ликуващъ погледъ и той се струполи на земята окървавенъ. Това бѣ поручикъ Николаевъ. Той бѣ раненъ въ крака.

Дали изпитваше болки отъ раната, не зная, но неговото лице ликуваше. А когато погледътъ му се плъзна по петитъ на бѣгащитъ турци, усмивка на неземно щастие се разцѣфна на устнитъ му.

Малко следъ завладяването на редута тамъ пристигна и самъ генералъ Скобелевъ. Още първиятъ моментъ генералътъ потърси „виновника“ на тая блѣстяща победа. Той не спомена името му, но всички го знаеха вече.

— Дончо, къде е Дончо? се разсметаха другаритъ му.

— Поручикъ Данаилъ Николаевъ е отнесенъ вече на превързочния пунктъ — докладваха тѣ на генерала.

Оттогава и до днесъ малката могила се нарича „Дончова могила“ въ паметъ на героя Данаилъ Николаевъ или Дончо както другаритъ му го наричаха. А гърдитъ на „виновника“ бѣха украсени съ георгиевския кръстъ за храбростъ.

Скоро следъ това Вейсилъ паша се призна за победенъ и предаде сабята си и цѣлата си армия на генералъ Скобелевъ.

Проявениятъ героизмъ бѣ щедро възнаграденъ. Бляскавата победа при Шейново даде повече отъ очакванитъ резултати. Отъ цѣлата армия на Вейсилъ паша се спасиха съ бѣгство само две хиляди души, а всички останали тридесетъ и две хиляди войници и офицери паднаха въ пленъ заедно съ шестъ знамена и сто и три орджия.

Ако на Шипка изгрѣ зора на свободата на българския народъ, то на Шейново се отвори широко вратата за Цариградъ и къмъ победоносния миръ.

ВЪ ЗЕМСКАТА ВОЙСКА

Бавно и тържествено биятъ камбанитъ. Отъ Дунава до Бѣломорския брѣгъ и отъ Черно море до Охрида синъ — на всѣкъде по тая китна земя все сжщия камбаненъ звънъ. Народътъ се тѣлпи. Храмоветъ се изпълватъ.

Всрѣдъ благоговейно смирение чува се гласа на свещеника:

— На многая лѣта...

Лицата сияятъ отъ радостъ. Жени и старци бършатъ овлажнѣлитъ си очи.

А това става и тукъ, и тамъ, и навредъ гдето българска речъ се произнася. Праздникъ, голѣмъ празникъ за цѣлия български народъ е тоя день. А той е 19 февруарий 1878 година. Въ тоя день се подписа Санъ Стефанския миренъ договоръ. Съ него се възкреси цѣлъ народъ за свободенъ животъ.

Въ тоя день се положиха основитъ на Третото българско царство. Наистина, то не достигаше границитъ нито на първото, нито на второто българско царство. Може би, духоветъ на нашитъ великани Симеонъ, Самуилъ, Иванъ Асенъ оставаха все още неспокойни. Може би, тия граници бѣха твърде тѣсни за тѣхния широкъ погледъ. Но трѣбва да признаемъ, че въ границитъ на Санъ Стефанска България, българскиятъ народъ бѣ постигналъ, съ малки изключения, своето обединение.

И тъкмо затуй, жени, мъже и старци плачеха и се прегръщаха отъ радостъ. Нека тия наши голѣми великани бждатъ повече снисходителни къмъ скромността на първитъ поданици на Третото българско царство. Нима безнадежниятъ болникъ нѣма право на радостъ, когато изживѣва първитъ признаци на новъ животъ? Нима тази радостъ може да се накърни дори и когато той знае, че вече не притежава силата, която нявга е ималъ? Въ тоя день българскиятъ народъ отъ Дунава до Охридъ ликуваше.

Още на другия день, обаче, трѣбваше да се почне усилен творческа дейностъ за изграждане основитъ на това ново царство. А кои сж неговитъ зидари?

Трѣбва да признаемъ, че въ първия день българскиятъ народъ разполагаше само съ прости, но

възторжени работници. Въ скоро време отъ тѣхната срѣда се издигнаха малки и голѣми майстори.

Трѣбва сжщо да признаемъ, че великиятъ руски народъ отдавна очакваше тоя день. И дори още преди Царятъ Освободителъ да вземе своето сждбоносно решение за войната. Още оттогава приятели на българския народъ събираха материали за бждещия строежъ.

Единъ отъ тия голѣми зидари безспорно е запасниятъ генералъ Ростиславъ Фадѣевъ. Неговото име е останало и до сега неизвестно у насъ. И ако го отърсимъ отъ праха на забвениято, предъ насъ ще се изправи истинскиятъ духовенъ баща на българската армия. Още презъ месецъ октомври 1876 година въ своята „записка“ до военния министъръ той влага идеята за незабавното пристѣпване къмъ образуване на българска войска. За нея той дори набавилъ за първо време двадесетъ хиляди пушки, две полски батареи и нуждното облѣкло и снаряжение. Възъ основа на неговата „записка“ малко по-късно се почна образуването на българското опълчение. Но въ сравнение съ широкия замисълъ на прозорливия генералъ това бѣше само едно осакатяване на неговата велика идея.

А въ своята „записка“ съ едно рѣдко прозрение, той пише:

„... За менъ е очевидно, че сж недостатъчни само нашитѣ (рускитѣ) военни успѣхи въ отвждъ дунавския ни походъ, за да ни доведатъ до желанія политически успѣхъ, безъ енергичния подемъ на българския народъ, който ще трѣбва непременно да се подготви предварително — а това не ще заеме много време“.

И като изхожда отъ общото политическо положение на Европа той намира, че за една предстояща война военниятъ успѣхъ съвършено нѣма да бжде достатъченъ, за да бжде освободена България. Моралниятъ елементъ, който би представлявалъ организираниятъ български народъ, ще бжде една сила, която ще има решително значение на дипломатическата маса. А ако тая сила би липсвала:

„... грамадната частъ на България ще си остане нѣма въ деня на сключването на окончателния миръ и ние намѣсто да настояваме на факта (к. н.), ще

трѣбва да разсждаваме за филантропически теории. Необходимо е да се изправи България на краката си, преди да поискаме нейната автономия...“

„Да издигнатъ българското знаме съ пълненъ успѣхъ, съ пълно значение за свѣта, а сжщо да го разнесатъ по страната — могатъ само самитѣ българи“.

И ако великата идея на генералъ Фадѣевъ бѣ възприета въ нейната пълна широта, може би, Санъ-Стефанска България щѣше да остане цѣлокупна, въ прѣки жестокитѣ постановления на Берлинския договоръ. Та нима, както ще видимъ малко по-късно, организираната сила на Източна Румелия не наложи на великитѣ сили и на Турция да се откажатъ отъ решителнитѣ постановления на Берлинския договоръ? И това, което руската дипломатия и руската военна победа не можаха да наложатъ, наложи го предаността и възторгътъ на организираната сила, която Източна Румелия създаде само въ нѣколко месеца.

Другъ единъ отъ голѣмитѣ зидари на новото българско царство е князь Черкаски. Още при обявяване мобилизацията императорътъ го назначи „заведващъ гражданскитѣ дѣла при главнокомандуващия действащата армия“. И още презъ самата война той положи основитѣ на гражданското управление на България. Но той е сжщиятъ, който набеляза и основитѣ на Българската земска войска — войската, която трѣбваше да замѣсти руската окупационна армия следъ нейното оттегляне. Докато се водѣха боеветѣ при Плѣвенъ, приютенъ въ малкото селце Бохотъ, той полагаше основнитѣ линии на бждещата българска земска войска.

Руситѣ бѣха стигнали Одринъ. Тамъ бѣ пристигналъ и князь Черкаски, но повече не можеше да продължи. Той падна тежко боленъ въ легло. А вънъ люта зима свирепствуваше. Бѣха почнали преговоритѣ за миръ въ Санъ Стефано. Князътъ бѣ неспокоенъ. Освенъ мъчителната болестъ, нѣщо друго го измѣчваше повече. Той се боеше за сждбата на българскитѣ интереси. Болестта му продължаваше, а преговоритѣ напредваха. И забравяйки себе си той каза на лѣкаря, че неговото присѣствие тамъ е необходимо.

Положението му, обаче, бѣше такова, че лѣкарътъ категорично му забрани да напуска не само стаята, но и леглото.

— Не забравяйте, докторе, че въ настоящата минута от менъ зависи участието на милиони българи, каза благородният князъ, взелъ вече решение да замине.

И той замина. На осемнадесети февруари пристигна съвършено грохналъ въ Санъ Стефано. Може би нѣкакво предчувствие го караше да бърза и затуй още сжщиятъ день направи своя докладъ на великия князъ. А на другия день се подписа мирния договоръ и се създаде Санъ Стефанска България. Сжщиятъ този день българскиятъ народъ изгуби единъ преданъ свой приятелъ. Съ усмивка на изпълненъ дългъ благородниятъ князъ Черкасски склопи очи, може би, за да не прежъ вѣе коварството на европейската дипломация въ Берлинъ.

Веднага следъ подписване на мирния договоръ започнаха подготвителнитѣ работи за формирането на българската войска и на двадесетъ и пети априлъ 1878 година получиха Височайше одобрение „Времени правила за Българска Земска войска“. Съгласно изработения планъ, тя трѣбваше да се състои отъ 59 пехотни дружини, 13 конни дружини и 30 артилерийски роти, разпредѣлени по цѣлата територия на Санъ Стефанска България. Българското опълчение трѣбваше да послужи за основа на новата войска, но то бѣ толкова малобройно, че не бѣше достатъчно дори за кадъръ. Нужнитѣ кадрови офицери, подофицери и войници трѣбваше да се взематъ и отъ руската армия. По щатовеѣ българската земска войска трѣбваше да брое 85,750 души. Вземаха се вече мѣрки за произвеждане на първия наборъ.

На първо време се произведе частиченъ наборъ само за попълване опълченскитѣ дружини до хиляда души. А малко по-късно, докато се формиратъ кадритѣ, трѣбваше да се произведе пълния наборъ за цѣлата земска войска.

Въ това време представителитѣ на голѣмитѣ европейски народи не трепнаха когато подписаха Берлинския договоръ. Тѣ не почувствуваха ни най-малко огрижение на съвестта си, когато хвърлиха единъ народъ въ ново робство, тъкмо въ зората на неговата свобода. Тѣ не се смутиха, когато разкъсвайки българския народъ на петъ части, обричаха цѣли поколения на тежки борби за обединение на своя народъ.

А каква е вината на този скромнъ и трудолюбивъ народъ?

Ако, наистина, има известна вина у българския народъ въ оня моментъ, тя сигурно се крие въ обстоятелство, че му липсваше организирана сила. И ако великата идея на генералъ Фадѣевъ бѣ осжществена на време и при подписването на мирния договоръ българскиятъ народъ разполагаше съ сто хиляди пламенни войници, то сигурно, държейки смѣтка за този фактъ, европейскитѣ дипломати щѣха да се покажатъ „похуманни“ въ Берлинъ.

Но ако днешното поколение все още не е разбрало този скжпо заплатенъ урокъ и все още не е създадо достатъчно организирана сила, за да му послужи когато потрѣбва, тогава историята ще му вмѣни най-тежката и непростима вина.

„Необходимо е да се изправи България на краката си преди да гоискаме нейната автономия“, предупреждава проникателниятъ руски генералъ преди още войната да е обявена. И понеже, България не бѣ изправена на краката си, Берлинскиятъ договоръ бѣ приложенъ съ всичката си жестокостъ.

Но ако въ първитѣ дни на Третото българско царство има толкова силенъ трагизъмъ и безпомощностъ, то трѣбва да подчертаемъ, че сжщитѣ тия дни ни заведоха свѣтли примѣри и голѣми дѣла.

Като отдаваме заслужената признателностъ както къмъ голѣмитѣ и предани приятели на българския народъ, така и къмъ всички дейци отъ окупационната руска войска, ние съ право бихме запитали: какво биха постигнали тѣ, ако изъ срѣдата на освободения народъ не бѣха изникнали възторжени труженици на народното дѣло? А тѣ не бѣха малцина.

Единъ отъ тѣхъ и то не отъ незначителнитѣ, бѣ скромния поручикъ Данаилъ Николаевъ.

Следъ раняването му при Шейново, първоначално той попадна въ болницата въ Казанлъкъ. Минавайки оттукъ князъ Черкасски бѣ чулъ за подвига на поручикъ Николаевъ. И като научи, че той е въ мѣстната болница, отиде лично да му стисне ржката. Топлитѣ и сърдечни думи той подпечата съ черно кримско вино, което му бѣ донесълъ.

Наскоро следъ това поручикъ Николаевъ бѣ из-

пратенъ за лѣкуване въ Търново, гдето остана до самото му оздравѣване.

Въ първитѣ дни на май той пристигна въ Пловдивъ, гдето бѣ изпратена за гарнизонъ неговата пета опълченска дружина.

Младъ, енергиченъ, смѣлъ, предъ него се разкриваше широко поле за дейность. Толкова повече, че първитѣ дни отъ освобождението на неговата родина го завариха офицеръ, прекаралъ вече две войни.

Случаятъ пожела следъ свършване на войната поручикъ Николаевъ заедно съ своята дружина да се намири въ Пловдивъ. А тоя градъ се намираше въ южна България или Източна Румелия, както бѣха я прекръстили споредъ Берлинския договоръ.

Съгласно този договоръ на югъ отъ Балкана се създаваше автономна турска областъ, на която Султанътъ има правото да назначава генералъ губернаторъ. Окупационнитѣ руски войски бѣха задължени отъ сжщия договоръ да напуснатъ страната най-късно до първи августъ 1879 година. Но едно отъ най-тежкитѣ постановления на Берлинския договоръ бѣше правото на султана да изпрати турски гарнизони въ известни пунктове, а най-главното — въ подбалканскитѣ градове. По този начинъ турцитѣ искаха да изолиратъ напълно северна отъ южна България. Тъкмо срещу това постановление на договора рускитѣ власти и българското население съзираха най-голѣмата опасность и тѣ не искаха по никакъвъ начинъ да допуснатъ неговото приложение. Но схващайки сериозността на въпроса, рускитѣ власти едва сега оцениха голѣмата идея на генералъ Фадѣевъ. Тѣ разбраха, че преди да искатъ да се противопоставятъ на постановленията на единъ международенъ договоръ, абсолютно необходимо е да се организира народа и да се създаде сила, която да наложи неговитѣ въжделения. И ако бѣ вече късно да се създаде такава сила въ всички области на Санъ Стефанска България, то все още можеше да се направи много нѣщо поне въ областта Източна Румелия.

Очевидно е, че още преди рускитѣ окупационни войски да напуснатъ страната, тази организирана сила трѣбваше да бѣде създадена. И това, което зависѣше отъ рускитѣ власти тѣ го правѣха съ готовность. Най-напредъ се създаде областната милиция отъ дванаде-

сетъ дружини съ около десетъ хиляди души и жандармерията съ 724 жандарми. Но тая въоръжена сила бѣ крайно недостатъчна даже за подържане вътрешния редъ. А запасътъ на милицията можеше да се създаде съ течение на годинитѣ твърде бавно. Необходимо бѣше за кратко време да се подготви и обучи цѣлото българско мъжко население. Идея смѣла и решителна. На смѣлитѣ, обаче, и Богъ помага.

Още князъ Черкасски бѣ обсъждалъ въпроса за обучението на цѣлото население. И той дойде до идеята да се създадатъ военни стрелкови дружества и обществени стрелбища. Тая основна идея се възприе и се реши да се създадатъ въ цѣлата областъ гимнастически дружества.

Не може да се отрече, че рускитѣ власти по това време работѣха съ единъ кристаленъ идеализъмъ. Тѣ се явяваха въ ролята на ръководители, инструктори, водачи. И все пакъ, стара истина е, че въ живота на народитѣ само хубавитѣ пожелания и спасителнитѣ идеи на ръководителитѣ съсемъ не сж доста ячни, за да станатъ тѣ спасително дѣло. Тукъ абсолютно необходимо е участието на народа. И отъ това участие, именно, ще зависятъ резултатитѣ.

Поручикъ Данаилъ Николаевъ бѣ единъ отъ тѣзи, които оцениха идеята за общото обучение и той пламенно се залови за създаването на гимнастически дружества. И не само това. Той вече познаваше тежкитѣ условия, при които се подготвяше и организираше Сръдногорското възстание само преди две години. Знаеше сжщо и за живото и пламенно участие на цѣлото население въ това възстание. И той не се съмняваше, че сжщото това население съ не по-малкъ възторгъ ще се стече въ редоветъ на гимнастическитѣ дружества, за да грабне пушката. И не се излѣга. Отъ всички страни населението изказваше готовность и дори молѣше да бѣде обучавано.

Що се отнася до сръдствата за това обучение, рускитѣ власти и дори великодушниятъ Царъ Освободителъ се показаха крайно отзивчиви и даже щедри. По това време рускитѣ войски се превъоръжаваха съ пушката „бердана“ и се освобождаваха отъ тѣхната стара „кримка“, която именно отстѣпиха на гимнастическитѣ дружества.

Безъ да подозира историческата роля, която съдбата му готвеше, младиятъ поручикъ Николаевъ се отдаде съ всичката си младежка жаръ на гимнастическитѣ дружества. Той говореше, възпламеняваше, организираше, обучаваше. И въ скоро време той бѣ оцененъ и стана единъ отъ главнитѣ ръководители на „гимнастицитѣ“, особено когато съ дружината си отиде въ Казанлъкъ.

Благодарение на тази неуморна дейность вчерашниятъ робъ стана неузнаваемъ. Пламененъ родолюбецъ българинътъ бѣ готовъ на всички жертви, за да се подготви за борба. И само нѣколко месеци следъ освобождението цѣлата областъ Източна Румелия се покри съ гъста мрежа отъ гимнастически дружества. Въ тѣхъ доброволно се стичаше цѣлото българско мъжко население. Въ тѣхъ бацитѣ се нареждаха до своитѣ синове и внуци. И всички тия добри българи отъ двадесетъ годишни младежи до шестдесетъ годишни старци доброволно жертвуваха по два дни отъ седмицата, за да се явятъ на обучение съ оржие.

Тази трескава подготовка не можеше да остане скрита отъ чуждитѣ представители. Но никой отъ тѣхъ не можеше да порицае и възрази на обявената целъ — „подготовката на мѣстнитѣ младежи къмъ военна служба, която ги очаква въ редоветѣ на мѣстната милиция“. Нашитѣ „гимнастици“, обаче знаеха, знаеха го и всички, че трѣбваше да се създаде една организирана сила, на която да се опре единъ мощенъ протестъ срещу постановленията на Берлинския договоръ.

Българинътъ отъ онова време бѣ прикритиченъ и реалистъ. Той не се отвлечаше отъ прамамливи формули или отъ нѣкакви далечни и неясни цели. И затуй на трескавата подготовка чрезъ гимнастическитѣ дружества се зададе една ясна и конкретна целъ — да не се допуснатъ въ областта турски гарнизони, въпрѣки постановлението на Берлинския договоръ.

Презъ октомврий 1878 година международната комисиия по прилагането на Берлинския договоръ пристигна въ Пловдивъ. Наскоро следъ това главнокомандващиятъ рускитѣ окупационни войски генералъ Тотлебенъ произведе парадъ, на който вземаха участие и гимнастическитѣ дружества.

Това, което тази международна комисиия видѣ и ви-

сокиятъ духъ въ народа, който тя почувствува бѣха достатъчни, за да има представа за действителността. А тази действителность застави всички членове на комисията да докладватъ на своитѣ правителства дълбокото си убеждение, че влизането на турски войски въ източна Румелия въ никакъвъ случай не може да стане безъ кръвопролитие.

Първиятъ пробивъ бѣ вече направенъ. Договорътъ, обаче, бѣше единъ международенъ документъ, който въпрѣки всичко, не можеше да бѣде грубо разкъсанъ. Но... не можеше и да бѣде приложенъ. Това бѣха вече разбрали членоветѣ на международната комисиия. Оставаше срѣдния пътъ, толкова удобенъ за дипломатията — договорътъ да продължава да съществува, но при известни обстоятелства да му се даде друго тълкувание.

А тия „обстоятелства“ не закъснѣха. Още въ пролѣтътъ на 1879 година независимо отъ редовната милиция и жандармерия, източна Румелия вече разполагаше и съ шестдесетъ хиляди въоръжени „гимнастици“, които бѣха възторжени родолюбци и готови да умратъ за Родината си.

Благодарение на това значително „обстоятелство“ великитѣ сили „разбраха“, а султанътъ великодушно се „отказа“ отъ даденото му отъ Берлинския договоръ право. И турски войникъ не стѣжли никжде въ областта.

Усилията на поручикъ Николаевъ и на всички погълъми и по-малки деятели вече дадоха първия значителенъ резултатъ. Въ областта не бѣха допуснати турски гарнизони, а това направи възможно „Съединението“

И ако голѣмата идея на генералъ Фадѣевъ бѣ възприета и приложена още презъ течение на самата война, тогава сигурно организираната сила на Санъ Стефанска България щѣше да наложи едно по-друго „тълкувание“ на Берлинския договоръ, сѣщо тъй както стана и съ Източна Румелия. И ако днесъ или въ живота на българския народъ би станало нужда да се иска измѣнение на известни постановления на нѣкакви международни договори, то трѣбва вече да ни е известно, че въ такъвъ случай преди всичко трѣбва да се облекнемъ на организираната морална и материална сила на народа.

Наближаваше вече времето, когато генералъ Тотлебенъ трѣбваше да напусне областта. Въ края на февруари 1879 година той бѣ посрещнатъ въ Сливенъ отъ властитѣ и отъ петъ хиляди гимнастици. А на изпращането му се събраха десетъ хиляди гимнастици, предъ които той се обърна възторжено:

„Имайки такава национална гвардия вие нѣма отъ какво да се боите за сѣдбата на вашата България. Вие сами ще можете да я пазите“.

СЪЕДИНЕНИЕТО

Колкото Санъ Стефанскиятъ договоръ наложенъ чрезъ силата на орѣжието отъ Царъ Освободителъ бѣ изпълненъ съ човѣчностъ, толкова Берлинскиятъ договоръ, дѣло на европейската дипломация, бѣ най-пъкленото творение, което нѣкога човѣкъ е създалъ. Та има ли по-голъма жестокостъ отъ това — да разкъсашъ единъ цѣлъ народъ на части и да го осѣдишъ на робство?

Тая съ нищо не заслужена неправда бѣ почувствувана само отъ цѣлокупния български народъ:

Бѣше свикано Учредителното Събрание, което представляваше българския народъ, за да изработи и приеме конституцията на новата българска държава. И когато въ това събрание се засегна великата неправда извършена съ Берлинския договоръ, стана нѣщо, което всемирната история рѣдко записва.

Всрѣдъ бурята отъ негодувание изведнажъ всичко затихва. Погледитѣ сж отправени напредъ. А тамъ, отъ председателския столъ се изправи величествената фигура на първия български екзархъ Антимъ I. Трогнатъ и развълнуванъ, въ очитѣ му блѣснаха сълзи. И каточели бѣше събралъ всичката горчивина на човѣшката душа отъ всички времена и народи и изъ неговитѣ уста излѣзоха печалнитѣ думи на пророкъ Иеремиа:

„Чу се въ Рама гласъ на вопли: Рахиль оплакваше чедата си и не рачеше да се утеши, защото ги нѣма“.

Екзархътъ не можѣ повече да се въздържи и пренасяйки мисълта си къмъ българскитѣ чедѣ отъ Тракия и Македония, горчиво заплака. Плачеше и ридаше цѣлото Събрание.

Рахиль оплакваше чедата си, защото ги нѣма, а

представителитѣ на българския народъ оплакваха чедата отъ Тракия, Македония, Добруджа и Поморавия, защото сжщо ги нѣма.

Всрѣдъ горчивитѣ ридания, изведнажъ лицето на екзарха свѣтна озарено отъ дълбока вѣра. Но отъ челото му се спусна една бръчка, отъ която се четѣше твърдостъ и воля. И като отправи погледа си високо напредъ, той продължи съ твърдъ гласъ думитѣ на пророкъ Иеремиа:

„Спри гласа си отъ плачъ и очитѣ си отъ сълзи, защото дѣлото ти ще се възмезди“.

И наистина, трѣбваше да спратъ сълзитѣ, защото възмездие то чакаше. А за да има възмездие, трѣбваше да има сила. Това го бѣ проумѣлъ младиятъ тогава народенъ представителъ Константинъ Стоиловъ, станалъ по-късно голѣмъ държавникъ. Поставенъ бѣ за разрешение въпроса за войската. Берлинскиятъ договоръ позволяваше на новото княжество да има само милиция. Учредителното Събрание, обаче, смѣло и ловко въведе постоянна редовна войска.

По тоя поводъ отправяйки своя погледъ далечъ напредъ Стоиловъ има мъжеството да произнесе тогава мъдри думи, които иматъ значението си и днесъ:

„Тѣй както сж работитѣ следъ разпокъсването на България, тази войска трѣбваше да бжде многобройна и силна. Защо? — Това го изисква положението ни. Нека погледнемъ малко около себе си, за да видимъ отъ що сме обиколени постоянно“.

Отъ мъдростъ и далновидностъ сж изпълнени думитѣ му. Но тѣ не бѣха чужди и на народнитѣ чувства. И каточели предвиждаше какво можеше да стане следъ нѣколко десетилѣтия и какво би ни липсвало тогава, той продължи:

„Може би нашитѣ бждещи политици да постъпватъ съ благоразумие, съ осторожностъ, съ хладнокръвие... но народътъ, ние, които сме частъ отъ тоя народъ, никога не ще можемъ да бждемъ хладнокръвни... Всѣкога ще подържаме въ тѣхнитѣ стремления и опити тѣзи, които сж плътъ отъ нашата плътъ и кръвъ отъ нашата кръвъ“.

Изгубили вѣра въ справедливостта на европейската дипломация, водачитѣ на българския народъ разбраха още въ първитѣ дни на Третото българско царст-

но, че „тъй както сж работитѣ следъ разпокжсването на България“ войската „трѣбва да бжде многобройна и силна“.

„Спри гласа си отъ плачъ и очитѣ си отъ сълзи“, се провикна бѣловласия отецъ, „защото дѣлото ти ще се възмезди“.

Нѣмаше вече мѣсто за оплаквания. Помощта отъ вѣнъ не ще дойде, а възмездието иска сила. И закипѣ работа за създаването на тая сила.

Отъ тоя именно кипежъ трѣбваше да излѣзе образъ на свободата. Трѣбваше сжщо да се създаде необходимата сила. И тогава да се почне разкжсването на робскитѣ вериги. Да, трѣбваше да се почне. Но „тъй както сж работитѣ следъ разпокжсването на България“ никой тогава не си правѣше илюзията, че само съ единъ напѣнъ ще могатъ да се разкжсатъ веригитѣ отъ всички поробени части на българския народъ. Здравиятъ разумъ подсказваше, че туй трѣбва да стане последователно, на етапи. И като първи етапъ изпъкна съединението на северна и южна България. А по-късно, въ зависимостъ отъ политическата обстановка, трѣбваше да се извърши още на нѣколко етапи окончателното обединение на българския народъ.

Единъ отъ тия майстори, които работѣха надъ измжчения образъ на свободата и единъ отъ тия ковачи, съ чието изкуство трѣбваше да се изкове необходимата сила бѣше младиятъ тогава поручикъ Данаилъ Николаевъ.

Покрай прямата си длъжностъ като ротенъ командиръ, той се заложи съ жаръ и за формирането и обучението на гимнастическитѣ дружества. И когато генералъ Обручевъ посети Казанлъкъ той бѣше посрещнатъ не само отъ дружината отъ народната милиция, но още и отъ четиритѣ дружини гимнастици на поручикъ Николаевъ.

Цѣлата тази негова дейностъ не можеше да не обърне внимание на неговото началство. И още въ първитѣ дни на 1880 година той бѣ преведенъ на служба въ първа Пловдивска дружина. Наскоро следъ това пристига Висойчайшата заповѣдъ по руската армия, съ която е произведенъ за отличие въ чинъ щабсъ капитанъ. А само два месеца следъ неговото производство

той е назначенъ командиръ на втора Пловдивска дружина.

По това време Николаевъ бѣше съчувственикъ на Съединенето. Но случи се тъй, че съ него стана и друго едно съединение — съединението му съ неговата другарка въ живота.

Това стана по неувимитѣ пжтища на сждбата, които ние простосмъртнитѣ наричаме случайностъ. Метерлинкъ, обаче, е на друго мнение. Той казва, че „надъ нашитѣ глави блѣщи въ центъра на небето звездата на любовта, която ни е предопредѣлена“. А Леонъ Доде е още по-категориченъ. Той твърди, че „всѣки има своя набеязана, предопредѣлена другарка въ живота“.

Дали Николаевъ е „жертва“ на случайността или той е следвалъ неумолимия пжтъ на предопредѣлението ние не знаемъ. Известно е обаче, че той е билъ добъръ приятелъ на Константинъ Паница, който по това време е билъ жандармерийски офицеръ въ Чирпанъ. Единъ день той се отбива при него.

— Искашъ ли да ме вѣнчавашъ, — го пита Паница съ свѣтнало отъ радостъ лице, преди още да е стисналъ ръката на своя приятелъ.

Николаевъ прие. Сватбата трѣбваше да стане въ Пловдивъ, откъдето е и годеницата.

Когато по този случай Николаевъ се намѣри въ Пловдивъ, той бѣ въведенъ въ семейството на годеницата. Тукъ именно той среща за първи пжтъ тази, която му бѣ „предопредѣлена“. А тя бѣше най-малката сестра на годеницата.

Тѣ бѣха дъщери на голѣмия търговецъ отъ София Димитъръ Михалковичъ. Но следъ неговата смъртъ и следъ смъртта на майка имъ останаха четири деца — все момичета. Още преди това тѣ отидоха да живѣятъ при вуйчо си Ставри хаджи Пенчовичъ, който сжщо бѣ голѣмъ търговецъ въ Пловдивъ.

Най-малката отъ четиритѣ сестри бѣ Радка, родена въ София въ 1863 година. Висока, стройна, съ миловиденъ погледъ тя привлече вниманието на кума на нейната сестра. Тѣхнитѣ погледи се срещнаха и сждбата на две млади сърца се реши.

На Томина недѣля въ 1880 година младиятъ капитанъ Николаевъ се вѣнча и трѣгна съ своята из-

брана другарка въ живота. Оттогава и до сега вече повече отъ половинъ вѣкъ тѣ вървятъ заедно и нераздѣлно въ живота, Оттогава и до сега той намѣри въ своето семейство едно тихо пристанище. Тамъ единствено той намираше отдиxъ отъ буритѣ, при които трѣбваше да изпълнява своя служебенъ и общественъ дългъ.

Доколко Данаилъ Николаевъ още отъ раннитѣ години на своята служба бѣ привлѣкалъ вниманието на всички срѣди върху него, достатъчно е за сега да спомена, че князь Александъръ изпрати своя секретаръ по онова време Константинъ Стоиловъ, за да присъствува на вѣнчаването и го поздравя отъ негово име по случай бракосъчетанието му. Въ сжщия този день Стоиловъ му донесе и ордена за храбростъ трета степенъ, съ който князътъ го награждаваше за Освободителната война.

Тихо и безшумно, но упорито се работѣше въ народната милиция на източна Румелия. А най-упорито може би, работѣше командирътъ на втора Пловдиска дружина капитанъ Данаилъ Николаевъ. И каточели по ирония на сждбата, тя бѣ пожелала, щото за тая упоритостъ и за предаността му къмъ националната идея, капитанъ Николаевъ да бжде преждевременно произведенъ въ чинъ майоръ и то, именно, отъ султана. Тѣй гласѣше Берлинския договоръ. Само султанътъ имаше правото да произвежда щабъ офицеритѣ отъ народната милиция. . .

Това зависимо положение засѣгаше чувствително честолубието на румелийскитѣ офицери. Но това бѣ най-малкото, отъ което страдаше цѣлата областъ. Турското правителство следѣше патриотичния подемъ на цѣлото население. Но чувствувайки безсилието си да окове духа на българина, то се опитваше да тормози населението и да прѣчи на правилното и редовно управление на областта. Използувайки правото, което Берлинския договоръ му даваше, султанътъ отказваше да утвърждава поднесенитѣ му закони. И отъ представенитѣ му шестъ бюджети на областта, само единъ е утвърденъ отъ султана.

Това поведение на турското правителство ускоряваше реакцията. Негодуванието бѣше общо. Трѣбваше само да се яви голѣмиятъ водачъ и организа-

торъ. Здравиятъ разумъ на българина тогава му подсказваше, че тоя водачъ и организаторъ не трѣбва да изхожда отъ срѣдата на народната войска.

На чело на движението застана известниятъ отъ българскитѣ възстания, а по-късно публицистъ Захари Стояновъ. Той основа таенъ комитетъ, който си постави като първа задача — възстание въ Македония. Въ сжщото време капитанъ Паница бѣ успѣлъ да образува такива комитети и въ Русе, Варна и София.

Скоро, обаче, обстоятелствата наложиха да се измѣни първоначално поставената задача. Комитетътъ имаше нужда отъ оржжие. Направиха опитъ да се обере военния складъ въ Чирпанъ. Властитѣ, обаче попрѣчиха. Тогава комитетътъ измѣни поставената си първа задача и реши да се извърши най-напредъ съединението на северна и южна България, следъ което вече ще се мисли и действува за Македония.

Наскоро следъ това пристигнаха на съвещание въ Пловдивъ председателитѣ на комитетитѣ отъ дветѣ страни на Балкана. Тукъ бѣше и капитанъ Паница. Известенъ съ своята храбростъ още отъ сръбско-турската и отъ Освободителната война, Паница бѣ станалъ любимецъ на князь Александъръ и на македонскитѣ комити. Съ своята смѣлостъ той даде новъ тласкъ и решителна насока въ ориентирането на комитетата.

Следъ като бѣ решено да се извърши Съединението, комитетътъ се залови съ неговото организиране и изпълнение. На въпроса се погледна съ пълната сериозностъ на едно народно дѣло. Водачитѣ не бѣха и не искаха да минатъ за авантюристи. Въпрѣки тайниятъ характеръ на комитета, той искаше да се облегне на широки обществени срѣди. И тъкмо затуй бѣ привлѣченъ докторъ Странски въ качеството му водачъ на опозиционната партия, наречена „казионна“.

Това привлѣчане на обществени срѣди къмъ дѣлото на Съединението колкото и да бѣше желателно и оправдано, не бѣ достатъчно. Нуждна бѣше сила, която да наложи волята на народа. И затуй погледитѣ на комитета се насочиха къмъ войската. А веднѣжъ отправени въ тая посока, нѣмаше нужда много да търсятъ водача. Майоръ Николаевъ изпъкна предъ тѣхъ съ цѣлата си фигура и съ цѣлото си минало.

Единъ день при него идватъ Захари Стояновъ, Константинъ Паница и докторъ Странски.

— Бай Николаевъ, въ чакмакъ сокакъ сме, — се обръща къмъ него Захари Стояновъ съ загрижено лице, отъ което лъха безпомощностъ.

На въпросителния погледъ на Николаевъ, дошлитъ при него му разкриватъ картитъ си. Тъ му обясняватъ идеята за Съединението, подготвителнитъ работи и се обръщатъ къмъ него да искатъ не само личното му съдействие, но и съдействието на войската.

— Вие знаете много добре, че азъ съчувствувамъ на народното дѣло, — имъ отговори спокойно Николаевъ. И ако вие бѣхте поискали само личното ми съдействие, азъ безъ колебание бихъ протегналъ ръката си. Но да искате отъ мене и увличането на войската въ тая борба, това е твърде много. . .

— Ама, бай Николаевъ, въ чакмакъ сокакъ см Помисли за народното дѣло, опита се отново Захари Стояновъ да стане убедителенъ.

Той, обаче, бѣ толкова смутенъ, че не можа да каже повече, освенъ да повтори казанитъ вече думи.

Впрочемъ, тукъ не бѣха нуждни думи. Тонътъ и мжката, която изживѣваше голѣмиятъ родолюбецъ Захари Стояновъ бѣха много повече убедителни съ своята трогателностъ.

— Повтарямъ, — продължи твърдо Николаевъ, — това, което искате отъ мене е твърде много. Не за себе си мисля азъ, а за войската.

При тия думи гласътъ му затрептѣ, но той бързо се овладѣ и продължи:

— И все пакъ, азъ още не отказвамъ. Ще си помисля и ще ви отговоря.

Тѣй се свърши първата среща. А когато следъ нѣколко дни пакъ се видѣха, Николаевъ се реши да отиде до край въ името на народното дѣло.

Веднѣжъ взелъ своето решение, майоръ Николаевъ не можеше да остане насрѣдъ пжтя. И той се залови да обезпечи успѣха.

Разбира се, тайниятъ комитетъ работѣше безъ знанието и дори противъ волята на правителството. То подозираше, че става „нѣщо“, дори бѣ въ диритъ на известни хора.

Подозренията върху Николаевъ бѣха стигнали и

до ушитъ на генералъ губернатора Кръстевичъ. Той самъ, обаче, желаше да го предразположи къмъ себе си. На единъ чай устроенъ отъ генералъ губернатора бѣ поканенъ и майоръ Николаевъ. Тукъ стана единъ разговоръ между двамата, въ който Кръстевичъ му каза открито, че се е повдигналъ въпросъ срещу него и се е искало неговото премѣстване отъ Пловдивъ.

— Азъ имамъ вѣра въ васъ и се застъпихъ да останете въ Пловдивъ, — му каза ласкаво Кръстевичъ.

Въ това време тайниятъ комитетъ бѣ се събралъ въ Дерменъ дере и като вземалъ подъ внимание мобилизирането на запаснитъ за предстоящитъ маневри, решилъ да се използва това обстоятелство и превратътъ да се извърши къмъ срѣдата на септември.

Тукъ станало, обаче, нѣщо непредвидено. Частитъ отъ Пловдивския гарнизонъ получили заповѣдъ да заминатъ на седми септември къмъ Чирпанъ, кждето трѣбвало да се произведатъ маневритъ. Това обстоятелство станало причина да се опредѣли точната дата на преврата. Разбира се, че той трѣбвало да се извърши преди войскитъ, на които ще се облекне народното дѣло да сж напуснали града. И тъкмо затуй е било наредено Съединението да се провъзгласи на шести септември преди разсѣмване.

Въ надвечерието на това голѣмо събитие правителството на източна Румелия било разтревожено отъ доловенитъ сведения за готвения ударъ. Изатова късно вечерята на пети септември то се събира бързо на съветъ и решава да се телеграфира веднага на Високата Порта, че населението на източна Румелия е силно възбудено противъ правителството и че мѣстната властъ е безсилна да запази реда.

Това решение на правителството е било докладвано още сжщата нощъ на генералъ губернатора. Но въ него се възбунтувала кръвта, която той носилъ въ жилитъ си. Разбунтувала се тя, но не противъ вълнуващия се народъ, а противъ неговото правителство.

— И азъ съмъ българинъ, да става каквото стане, — казалъ възбудено генералъ-губернаторътъ Гаврилъ Кръстевичъ.

И телеграмата не била подадена. Високата Порта е изправена предъ свършенъ фактъ.

Въ сжщата тази сждбоносна вечеръ майоръ Ни-

колаевъ е билъ въ града. Не у дома си, обаче. Знаейки, че е следенъ, той промѣнилъ жилището си. Въ късна нощъ излиза отъ скривалището си и съ върния си арабски конь се отправя за лагера.

Когато излѣзалъ вънъ отъ града съ него се случило нѣщо, което можело да стане сѣдбоносно и за изхода на цѣлото народно дѣло.

— Стой! — извикалъ нѣкой и изъ тъмнината излѣзли нѣколко въоръжени лица.

— Азъ съмъ майоръ Николаевъ, — обажда се той съ твърдъ гласъ.

— По-тихо, тъкмо васъ търсимъ, пошепналъ му единъ гласъ. . .

И когато Николаевъ се готвѣлъ да се отбранява или да използва бързината на своя конь, гласъ ъ продължилъ довѣрително:

— Но васъ, господинъ майоръ, не можемъ да задържимъ. Вие сте ни били началникъ. Можете да си продължите пътя. Нека той бѣде благословенъ. . . Само движете се не по шосето, а презъ полето, за да не се натъкнете на друга стража.

Тия добри българи бѣха отъ нощната стража, бивши преданни войници на майоръ Николаевъ.

А какво ли би станало, ако той бѣ задържанъ и възпрепятствуванъ да стигне до лагера? Дали и тогава щѣше да бѣде провъзгласено Съединението?

Следъ нѣколко минути майоръ Николаевъ бѣше вече въ лагера. Веднага той вдигна по тревога намиращитъ се тамъ войски.

Предъ строенитъ редове на своята дружина се явява майоръ Николаевъ. Настава тържественъ моментъ. За пръвъ пѣтъ надъ румелийската войска се развѣва българското знаме. Офицеритъ се просълзватъ, войниците плачатъ.

Въ тоя моментъ всички бѣха готови да умратъ за свободата на своята Родина. И доблестния командиръ посочи пътя на дружината и пътя на дѣлга.

Скоро майоръ Николаевъ се изгуби въ нощта. Но неговитъ следи не се изгубиха. Тѣ останаха записани въ историята на Третото българско царство наредъ съ едно отъ най-свѣтлитъ събития.

Конакътъ — седалището на генералъ-губернатора — е обграденъ отъ войскитъ на майоръ Николаевъ.

Тежкитъ порти бѣха заключени. А вътре въ двора бѣха успѣли още презъ нощта да вкаратъ като караулъ две роти отъ другата пловдивска дружина. Може би, тия, които ги вкараха вътре разчитаха да се стигне до братоубийство?

Докато ставаше обграждането на конака тукъ пристигна и градоначалникътъ, а следъ малко и началникътъ на полицията прускиятъ генералъ фонъ Дригалски.

— Господинъ генералъ, отъ тоя моментъ вие вече не сте началникъ на полицията — му каза решително майоръ Николаевъ.

Моментитъ бѣха важни и сѣдбоносни. Трѣбваше да се действува, колкото тактично, толкова решително и смѣло.

Въ сѣщото това време докато се разправяше съ началника на полицията, майоръ Николаевъ забеляза въ пълна парадна форма руския воененъ аташе полковникъ Чичаговъ, който се опитва да говори на войниците и да ги настройва противъ тѣхнитъ началници. Той долавя дори нѣкои думи, съ които искаше да имъ каже, че това, което се правѣло, било противъ волята на императора. Но Николаевъ бързо го прекъсва като се обръща остро къмъ него:

— Господинъ полковникъ, вие се намирате предъ фронта на революционни войски. Разбирате ли какво може да стане?

И като не желае повече да губи време Николаевъ поиска да се отвори вратата на конака. Намѣсва се, обаче, градоначалникътъ, който не само отказва, но намеква, че и вътре имало войски.

— Ако вие мислите да се съпротивлявате, азъ ще ви докажа, че не можете да направите това, — му извиква самоувѣрено Николаевъ.

И безъ повече да обръща внимание на него той поглежда къмъ високата стена на конака. Като вълшебенъ чародеецъ, увѣренъ въ силата на своята „магия“, той очаква да се разтворятъ широко отвътре огромнитъ врати само по единъ даденъ знакъ. И обръщайки се къмъ войницитъ намиращи се въ двора на конака той извиква съ гръмовитъ гласъ:

— Да живѣе Съединението! Да живѣе князь Александъръ!

Безъ да гръмне пушка, безъ ни най-малко наси-

лие, чудото станало. „Магията“ подействувала. И вратите веднага се разтвориха широко.

Генерал-губернаторът бѣ арестуванъ и веднага съ файтонъ бѣ изпратенъ за София.

Майоръ Николаевъ не се колеба нито за моментъ да тури ржка на началника на полицията пруския генералъ фонъ Дригалски и на началника на жандармерията гордиятъ англичанинъ Бартвикъ, макаръ тѣ да бѣха чужденци.

Зората на шести септември 1885 година изгрѣ предъ свършения фактъ на Съединението. И ако то е единъ политически актъ, по силата на който стана обединението на северна и южна България, то Съединението остава и трѣбва да остане и единъ символъ за българския народъ.

Сщото утро голѣмиятъ виновникъ на Съединението майоръ Данаилъ Николаевъ бѣ поздравенъ отъ новото временно правителство като главнокомандуващъ на всички войски на южна България.

СРЪБСКО-БЪЛГАРСКАТА ВОЙНА

Когато слънцето на шести септемврий 1885 година изгрѣ, то се усмихна съ еднаква топлота отъ двете страни на Балкана. Жестоката преграда издигната отъ Берлинския договоръ съ единъ замахъ бѣ съборена. Конакътъ въ Пловдивъ бѣ превзетъ! Назначениятъ отъ султана генералъ губернаторъ на източна Румелия бѣ сваленъ. Съединението на северна и южна България бѣ щастливо обявено.

За всичко това бѣ проявено рѣдко мъжество. И все пакъ, най-трудното още не бѣ направено — да се запази и осигури това, което бѣше обявено.

Съ своя ентузиазъмъ народъ и водачи бѣха се отдели само на своите чувства, макаръ и тѣ да бѣха отъ най-възвишенъ патриотизъмъ. А какво ще правимъ на другия денъ когато ще трѣбва да се действуватъ?

Тукъ ако искаме да хвърлимъ погледъ върху тогавашния исторически моментъ, ние трѣбва да признаемъ, че навлизаме въ една празнота, която и до сега изпълва цѣлия нашъ политически и общественъ животъ.

Какво ще правимъ на другия денъ, когато ще трѣб-

ва да се действува? Това е въпросътъ, който българитъ отъ Третото българско царство най-малко сѣ си задавали и още по-малко отговаряли на него. И ако тоя въпросъ бѣ поставянъ въ важните исторически моменти, може би, много отъ народните нещастия щѣха да бждатъ избѣгнати.

Съединението бѣ обявено. Султанскиятъ генералъ губернаторъ бѣ изгоненъ съ сила. Турция бѣ предизвикана и естествено бѣ да се очаква, че тя ще отговори на силата съ сила.

Никой, обаче, до тоя моментъ отъ двете страни на Балкана не бѣ се дори замислялъ какъ ще употреби въоръжената сила на българския народъ. Не съществуваше никакъвъ планъ, никаква идея за война. Дори щатова въ войската за време на война бѣха изработени. А облекло, снаряжение, обозъ? Достатъчно е тукъ да се спомене, че за цѣлия армейски обозъ бѣ предвидена само една двуконна кола! Тя бѣ предназначена за паричния ковчегъ и за канцеларията на Главната квартира! А какво да кажемъ за въоръжението? Цѣлата южнобългарска милиция разполагаше само съ половинъ батарея, която имаше всичко седемдесетъ снаряди!

При такова положение на нѣщата майоръ Данаилъ Николаевъ бѣ извиканъ за главнокомандуващъ на всичките южнобългарски войски.

Първото разпореждане презъ първия денъ, което той направи бѣ да се свикатъ всички запасни. Отъ тѣхъ на първо време се образуваха осемнадесетъ дружини. Опиянението всрѣдъ населенето бѣ толкова силно, че всички частни интереси заглѣгнаха. И още първиятъ денъ всички мъже отъ осемнадесетъ до четиридесетъ годишна възраст трѣгнаха къмъ казармитѣ. Тамъ тѣ се явиха съ свое оръжие и патрони, раздадени имъ отъ руситѣ още при окупацията. Бащите се явяваха съ синоветѣ си. А нѣкои и съ „стоката“ си, за да нахранятъ войниците. И скоро, много по-скоро, отколкото можеше да се предполага, дружинитѣ бѣха вече мобилизирани. А назначениятъ главнокомандуващъ бързаше да изпрати войски къмъ турската граница. И още на третия денъ нѣкои отъ дружинитѣ трѣгнаха.

По това време всички висши командни длѣжности и даже половината отъ ротнитѣ командири бѣха руски

офицери. И тъкмо когато биха могли да бждатъ най-много полезни съ своята опитностъ, тѣ получиха заповѣдь веднага следъ обявеното Съединение да си заминатъ за Русия. Въ цѣлата българска войска имаше на лице всичко 460 офицери. Отъ тѣхъ 180 бѣха руси и тѣ презъ мобилизацията получиха заповѣдь да напуснатъ България. И въпрѣки това народното дѣло не можеше да спре своя ходъ. На чело на българскитѣ войски останаха нѣколко млади капитани подпомогнати, наистина, отъ млади и неопитни подпоручици и поручици, но изпълнени съ вѣра и преданостъ. Тогава за началникъ щаба на обединената действаща българска армия бѣ назначенъ младиятъ и енергиченъ генералъ-щабенъ капитанъ Рачо Петровъ.

Презъ цѣлото това време главнокомандуваниятъ южнобългарскитѣ войски бѣ отдаденъ на трескава денонощна работа. Каточели искаше въ нѣколко дена да уреди всичко, което бѣ проспано презъ годинитѣ следъ освобождението. Заминаването на рускитѣ офицери не само не го отчая, но удвои неговата енергия. И веднага той издаде своята първа „заповѣдь по народнитѣ войски“, съ която назначи и разпредѣли офицеритѣ по частитѣ.

Още отъ първия день върху главата на главнокомандувания майоръ Николаевъ заваляха рапорти, писма, телеграми. Отъ всѣкъде искаха улжтвания и наставления. И на всички той трѣбваше да отговори, всички да улжи, да насърчи. Въ сжщото време изработваше щатове, разпореждаше да се приготви облѣкло и снаряжение, уреждаше реквизицията. Пакъ той трѣбваше да изработи първия планъ за отбрана на границата и страната, за насочването и съсредоточаването на войскитѣ, за посрещането очакваното всѣки моментъ нашествие на турцитѣ. Това, което трѣбваше да извърши огроменъ щабъ отъ оперативни, мобилизационни, разузнавателни, снабдителни и прочие и прочие органи и то за редъ години, сега всичко това бѣ легнало на плещитѣ на майоръ Николаевъ.

Въ тая трескава дейностъ го завари князь Александъръ, когато на девети септември пристигна въ Пловдивъ и се постави на чело на о единенитѣ войски на северна и южна България.

При обявяване на Съединението единственото

противодействие се очакваше само отъ страна на Турция. И затова всички войски отъ дветѣ страни на Балкана се насочиха къмъ турската граница. Тукъ се предвиждаха два военни театри: източенъ — въ Тракия по долината на Марица и западенъ — срещу Македония, отъ къмъ Кюстендилъ и Дупница. И затуй при съсредоточението на войскитѣ се образуваха два корпуса — източенъ и западенъ.

Главната посока за турското настѣпление се предполагаше, че ще стане по долината на Марица и затова въ източния корпусъ влѣзе по-голѣмата частъ отъ войскитѣ на обединеното княжество.

Още съ пристигането си въ Пловдивъ князь Александъръ произведе Николаевъ въ чинъ подполковникъ и го назначи командиръ на източния корпусъ, защото той „минаваше — и такъвъ бѣше наистина — за най-боевия и най-опитния български офицеръ“, както се произнася официалната военна история издадена отъ щаба на армията.

Отъ източния корпусъ се образуваха нѣколко отряди. Най-силниятъ отъ тѣхъ бѣ Ямболскиятъ отрядъ, който броеше двадесетъ и две хиляди души. Това бѣ главното ядро, съ което съединена България мислѣше да отблъсне всѣки опитъ на турцитѣ да настѣпятъ! Този отрядъ бѣ повѣренъ на подполковникъ Филовъ „който на времето си се смѣташе за най-надежденъ военалникъ следъ подполковникъ Николаевъ“, както преценява официалниятъ историкъ.

Благодарение на бързитѣ и енергични военни мѣрки на България и страха на Турция отъ усложнения на Балканитѣ, които можеха да минатъ пакъ за нейна смѣтка, турското правителство бѣ склонено да приеме разрешението на въпроса за Съединението да стане по дипломатически редъ. Тѣй войната съ Турция бѣ избѣгната.

Колкото, обаче, политическиятъ хоризонтъ на изтокъ се разведряваше, толкова откъмъ западната граница се сгъстяваха тъмни и буреносни облаци.

Братска Сърбия вмѣсто да сподѣли радостта на обединявания се български народъ и вмѣсто да му протегне братски своята ръка, побърза да покаже своето недоволство и дори да демонстрира неприятелското си поведение. Още на двадесети септември въ

тронното слово на Скупщината се протестира против Съединението. Тя издигна високомърно гласъ за запазване равновесието на Балканитъ създадено отъ Берлинския договоръ. Тя не се поколеба дръзко да заяви предъ Европа, че въ противенъ случай сама щѣла да направи възможното за неговото запазване! По този поводъ още тогава Таймсъ забележа иронично, че въ такъвъ случай Берлинския договоръ не ще може никога да бжде измѣненъ нито дори въ единъ членъ безъ съгласието на Сързия.

Все по това време сръбското правителство бѣ предприело една много не красива постѣпка. Сърбия не скриваше своитѣ домогвания до Видинския и Софийския край. И като не можеше да убеди никого въ справедливостта на своитѣ желанія, тя се реши да тури въ ходъ всички простени и непростени срѣдства.

Къмъ края на септември цѣла армия отъ сръбски агенти нахлу всрѣдъ пограничното население. Съ увещание и подкупи тѣ се опитаха да привлечатъ мѣстното население или поне отдѣлни българи да поискатъ присъединяването имъ къмъ Сърбия, защото и безъ това сръбската войска щѣла да пристигне и да ги окупира. По-добре за тѣхъ било да поискатъ това да стане доброволно. Всички опити, обаче, на сърбитѣ се разбиха въ родолюбieto на българина.

Макаръ че Сърбия бѣ обявила мобилизация на своитѣ войски още на 9 септемврий, въ България все още не искаха да повѣрватъ, че братска Сърбия е способна да забие своя ножъ въ гърба ѝ. И затуй на шести октомврий князь Александъръ написа едно приятелско писмо на кралъ Миланъ, съ което му съобщаваше, че българскиятъ народъ не може да повѣрва въ намѣренията му да прекъсне приятелскитѣ отношения съ България. Писмото трѣбваше да бжде отнесено отъ Д. Грековъ като специаленъ пратеникъ на княза. Бѣше мжно да се повѣрва, че кралъ Миланъ може да бжде рѣзкъ къмъ българския князь, когато той се обръща приятелски къмъ него.

На другия день князь Александъръ получи телеграма. Това бѣше отговорътъ на кралъ Миланъ. Съобщаваше му, че не можелъ да приеме нито неговия пратеникъ, нито неговото писмо. Съ тая си постѣпка кралъ Миланъ издаде по-сигурно намѣренията си, отколкото можеше да се очаква.

Отъ тоя моментъ погледътъ на България бѣ вече обърнатъ на западъ. Въ това време се роди идеята за една вѣроятна война съ Сърбия. А веднѣжъ тази идея родена, започна се обсъждане и приготовление на планъ за война. Основната идея бѣ: чуждо не искаме, но и своето не даваме. И затуй на пограничнитѣ части се дадоха нареждания подъ страхъ на най-тежки наказания да не даватъ „ни най-малтъкъ поводъ“ за сблъскване, но въ сжщото време бѣ заповѣдано да се действува най-решително срещу сърбитѣ ако тѣ навлѣзатъ „макаръ и на десетина крачки“ въ наша територия. Пакъ по това време се започна проучването на цѣлата западна граница и нейната отбрана.

Младитѣ български военачалници бѣха на правъ пжтъ. Тѣ прегърнаха вѣрния принципъ на военното изкуство — да се нанесе удара върху врага съ събранъ юмрукъ, а не съ разперени прѣсти. И затуй въ случай, че сърбитѣ обявятъ война или се опитатъ да нахлуятъ въ българска земя, слабитѣ погранични части имаха една единствена задача: да печелятъ време докато войскитѣ отъ източния и западния корпуси се прехвърлятъ отъ турската на сръбската праница. И когато се съсрѣдоточатъ всичкитѣ български войски, само тогава да се стоварятъ като мощенъ юмрукъ върху врага и сами да преминатъ въ настѣпление.

Българитѣ бѣха увѣрени въ крайния успѣхъ на тѣхното оржжие въ случай, че сърбитѣ се покажатъ толкова безразсѣдни да обявятъ една братоубийствена война. Всичкиятъ въпросъ, обаче, се свеждаше въ това — ще могатъ ли на време да пристигнатъ войскитѣ отъ турската граница? По предварителнитѣ пресмѣтания, за това ще бждатъ необходими поне десетина дни. Презъ това време слабитѣ погранични части трѣбваше да спратъ цѣлата сръбска армия най-първо на границата и после стѣпка по стѣпка да се оттеглятъ къмъ Драгоманския проходъ, а оттамъ на Сливница. Тукъ сърбитѣ трѣбваше да бждатъ задържани на всѣка цена до пристигането на българскитѣ войски, ако не искахме да жертвуваме столицата и да посрещнемъ сърбитѣ съ съсрѣдоточени сили нѣкъде къмъ Ихтиманъ.

За да може сърбитѣ да бждатъ задържани повече време, започна се усилено укрепяване на границата и

Драгоманския проходъ, като най-голѣмо внимание бѣ обърнато на позицията при Сливница.

Макаръ и да се работѣше трескаво за посрещане една война съ Сърбия, у насъ все още върваха, че тя нѣма да се реши на тая крайна и безразсѣдна стѣпка. Пъкъ освенъ това все още не можеше да се разчита на сигурното миролюбие отъ страна на Турция. Още въ края на септември наредъ съ съобщението за съсредоточаване на цѣлата сръбска армия къмъ Пиротъ получи се и съобщението, че турцитѣ привлѣкли значителни свои войски къмъ Горна-Джумая. При това положение бѣ решено българскитѣ войски да останатъ на турската граница докато сръбитѣ се решатъ да обявятъ война.

И тѣ се решиха. На втори ноември 1885 година Сърбия обяви официално войната, следъ като още предния день нейнитѣ войски бѣха навлѣзли въ българска земя. Интересни сж тукъ нѣкои подробности.

Още на седемнадесети октомври сръбскиятъ воененъ министръ телеграфически запита началника на Шумадийската дивизия да му съобщи дали е възможно да предприеме съ успѣхъ нощно нападение на българитѣ, „но да изглежда така, като че сме предизвикани“.

Следъ тридневна борба съ съвестта си началникътъ на дивизията съ всичката прямота на честенъ войникъ донася на своето началство: „По цѣлата линия срещу насъ и по-далечъ отъ границата има едва триста българи, по-голѣмата частъ селяни“. А по сжществото на въпроса не можѣ да скрие, че за него „мѣчно е да се устрой нападение, споредъ депешата на военния министръ, безъ разрешение да се проникне по-дълбоко въ България.“

И ако тукъ военниятъ министръ не успѣ, той си намѣри другъ, който да извърши нападението „но да изглежда“, като че сж предизвикани. И все пакъ тия хитрувания бѣха толкова прозрачни, че цѣлиятъ свѣтъ ги разбра. А лордъ Солзбъри има куража да каже откровенно на сръбския посланикъ въ Лондонъ, че английското правителство е твърде недоволено отъ „хайдушката“ постѣпка на Сърбия. Дори известния сръбски познавачъ на войната Слободанъ Иовановичъ не скрива истината, колкото тя и да е смекчена, когато по-късно писа: „Известно е, че нашето правителство и следъ

единодушната постѣпка на великитѣ сили е дирѣло само поводъ да нападне България съ войска.“

Обявяването на войната завари князь Александъръ въ Пловдивъ. Веднага следъ като му съобщиша това той замина за София.

На следния день къмъ обѣдъ князь Александъръ пристигна и веднага нареди да се свика короненъ съветъ, на който присѣдствуваша и началникъ щаба на армията. На тоя съветъ се взеха две важни решения: първо — да не се жертвува столицата, а да се отбранява на позициитѣ при Сливница и второ — да се изтеглятъ всичкитѣ войски отъ южна България и да се изпратятъ на западната граница.

Отбраната на София, обаче, може да се каже безъ никакво преувеличение, бѣше въ рѣцетѣ на подполковникъ Николаевъ. Както знаемъ, грамадната частъ отъ българскитѣ войски влизаше въ състава на източния корпусъ. И ако за севернобългарскитѣ войски все още можеше да се иска да бждатъ изпратени на западъ, то за съвършеното оголване на турската граница думата имаше подполковникъ Николаевъ. Не трѣбва да се забравя, че той като върховенъ началникъ на румелийскитѣ войски носѣше голѣма отговорностъ за запазване областта противъ нашествието на турцитѣ. Това го разбираше много добре, може би, само князь Александъръ. И затова когато се разискваше въпроса за прехвърляне на войскитѣ отъ турската граница той не скри мнението си, че изтеглянето на румелийскитѣ войски зависи преди всичко отъ подполковникъ Николаевъ, който се ползува съ голѣмъ авторитетъ въ южна България.

Тия думи на княза паднаха като бомба въ министерския съветъ. Никой не бѣ се замислялъ върху тая страна на въпроса. Но тъкмо въ тоя тягостенъ моментъ се получи следната телеграма отъ подполковникъ Николаевъ: „Попросете Негово Височество безъ особена нужда да не се разходватъ частитѣ, които пристигатъ отъ южна България, а да се съсредоточатъ и изцѣло употребятъ въ действие“.

Всички лица свѣтнаха. Съ тая телеграма подполковникъ Николаевъ се показва не само добъръ българинъ, но и голѣмъ полководецъ. И може би, тъкмо сега той оправдаваше нѣкогашнитѣ думи на известния генералъ Драгомировъ:

— Отъ васъ може да стане голѣмъ началникъ, бѣ му казалъ той изпрацайки го като младъ подпоручикъ нѣкога, за да се бие рамо до рамо съ братята сѣрби.

А днесъ? Каква жестока сѣдба! Тогава изпълненъ съ жаръ младиятъ подпоручикъ презрѣ всичкитѣ примамливи перспективи на офицеръ отъ руската армия и се запжти като обикновенъ доброволецъ, за да се бие за свободата на своитѣ братя сѣрби. А сега сѣщитѣ тия братя вдигнаха рѣка противъ неговата Родина.

И за да не остане никакво съмнение въ добритѣ намѣрения на подполковникъ Николаевъ, още сѣщата вечеръ той съобщава на началникъ щаба на армията, че „съ Божия воля най-късно въ седѣмъ дни всичката искана войска ще бѣде въ София“.

Той разбираше много добре, че отъ момента на обявяване войната, всѣки день и всѣки часъ иматъ сѣдбоносно значение за изхода на цѣлата война. И затуй още отъ първия день подполковникъ Николаевъ насочи цѣлия си корпусъ къмъ София и Сливница.

А това съвсемъ не бѣ лека работа. Желѣзопътната линия отъ турската граница бѣ готова само до Сарамбей, а оттамъ до Сливница имаше още сто и петдесетъ километри, които трѣбваше да се изминатъ по шосе. Независимо отъ това, още на другия день следъ като бѣ обявено Съединението желѣзопътниятъ мостъ при Харманлий бѣ хвърленъ въ въздуха, въ южна България бѣха останали всичко шестъ локомотиви, отъ които годни бѣха само четири. Съ четири локомотиви трѣбваше да се пренесе цѣлата българска армия! И затуй една частъ отъ войскитѣ и всичкитѣ обози трѣбваше да изминатъ цѣлото това разстояние по разкалянитѣ презъ есенята пѣтища.

Първиятъ ешалонъ натоваренъ съ войскитѣ на източния корпусъ бѣха две дружини отъ първи Софийски полкъ. Още първиятъ день на войната влакътъ ги отнесе, но вечерта трѣбваше да слѣзатъ на последната желѣзопътна гара Сарамбей. Слизайки отъ вагонитѣ войницитѣ се нареждаха въ походна колона и вървѣха безъ отдишъ и денемъ и нощемъ.

Това каточе не бѣха хора, които можеха да почувствуватъ умора, които иматъ нужда отъ почивка, отъ храна. Не! Това не бѣха обикновени войници. Ду-

хътъ у тѣхъ бѣ толкова мощенъ, че бѣ сграбчилъ слабото човѣшко тѣло и като послушна играчка движеше ускорено краката на войницитѣ.

На четвърти ноември на обѣдъ дружинитѣ влѣзоха въ София, следъ като бѣха вървѣли непрекъснато тридесетъ часа и бѣха изминали презъ това време осъмдесетъ и петъ километри! И все пакъ тѣ минаватъ бодро и съ пѣсни презъ града, за да ободрятъ изплашенитѣ граждани! Въ казармата бѣ приготвена топла храна, но казанитѣ оставатъ пълни. Войницитѣ отказватъ. Протестъ? Не! Тѣ просто предпочитатъ сѣня. Оставятъ пушкитѣ си, лѣгатъ и въ сѣщия мигъ заспиватъ дълбоко.

На другия день рано сутринята дружинитѣ трѣгватъ по шосето за Сливница. Сега нѣмаше нужда да бѣждатъ подканвани. Още отъ далечъ топовнитѣ гърмежи се отекваха въ тѣхнитѣ сѣрца и неусѣтно войницитѣ ускоряваха крачкитѣ си.

Въ вечерния здрачъ предъ софиянци засвѣткаха блѣсъцитѣ на топоветѣ. Голѣмиятъ бой при Сливница бѣ започналъ тѣкмо тоя день. Той още не бѣ затихналъ, когато къмъ петъ часа екна музика. Въ тоя моментъ софиянци влизаха въ селото Сливница, което записа името си въ историята на Третото българско царство.

Князь Александъръ слѣзе отъ позицията и поздрави току-що пристигналитѣ войници. И отправяйки къмъ тѣхъ погледъ, който бѣ и погледа на цѣлъ народъ, той завърши:

„Азъ съмъ увѣренъ, че утре моятъ полкъ ще докаже, че е достоенъ да носи името ми.“

Гръмко и неудържимо „ура“ разнесе вестта за пристигането на първитѣ войски отъ източния корпусъ.

Войната бѣ почнала. Сѣрбитѣ бѣха вече достигнали Сливница. А подполковникъ Николаевъ, се намѣраше още въ Пловдивъ. Неговото присъствие тамъ, обаче, бѣ крайно необходимо, за да осигури победата. Той трѣбваше да организира най-бързото изпрацаване на войскитѣ отъ своя корпусъ. Освенъ това презъ тия дни той довършваше реорганизацията на южнобългарскитѣ войски. И въ сѣщия день, когато първитѣ войски отъ неговия корпусъ пристигнаха на бойното поле, той телеграфира въ щаба на армията, че отъ свонтѣ дру-

жини е образувалъ четири полка, че „се употребяватъ всички усилия за по-скорошното съсредоточение на корпуса“ и че той тръгва съ щаба си за София.

А въ това време когато кралъ Миланъ изпращаше пожелание на своята конница за „смѣло действие къмъ София...“ станаха събития отъ първостепенно значение. Отъ една страна сръбското лѣво крило бѣ разбито при „Три уши“, а отъ друга — започна пристигането на войскитѣ отъ турската граница.

Наистина, презъ тия събития подполковникъ Николаевъ бѣ далечъ отъ бойното поле. Вѣрно е, че той не можа да вземе прѣко участие въ първитѣ голѣми боеве, които донесоха толкова много слава на българската армия. Но вѣрно е сжщо, че подполковникъ Николаевъ е допринесалъ твърде много, за да пристигнатъ неговитѣ войски отъ източния корпусъ на време на Сливница. А какво би било ако тия войски биха били забавени само съ единъ-два дни? На втория день отъ войната на цѣлата сливнишка позиция имаше всичко две дружини и една батарея! Очевидно е, че готовността и съзнанието на подполковникъ Николаевъ да отправи незабавно, безъ колебание и съ пълна енергия войскитѣ си къмъ западъ осигуриха победата.

А въ това време четири сръбски дивизии бѣха изправени предъ Сливница. Вече трети день се водѣха упорити боеве и отъ дветѣ страни. Една силна сръбска колона бѣ стигнала въ Брѣзникъ, отгдето нейниятъ пжтъ бѣ отворенъ както за тила на сливнишката позиция, така и за самата столица.

Въ София бѣ настанала тревога. Държавнитѣ архиви се изнасяха отъ града. Дипломатитѣ очакваха победоносно шествие на сръбскитѣ войски и затова се готвѣха да искатъ отъ правителството да бжде изоставена столицата и да не бжде тя отбранявана. Русофилитѣ се бѣха размърдали. Тѣ дори бѣха се събрали въ митрополията, за да обсъждатъ положението. Князътъ още рано сутринята бѣ напусналъ позицията и бѣ тръгналъ за София. А отъ горе на всичко това и телеграфнитѣ съобщения на столицата съ Сливница бѣха внезапно прекжснати. Започнаха най-мжчителни тълкувания и шушукания.

Тѣкмо при това страшно положение, въ деня, въ който армия и народъ преживѣваха най-голѣмата криза

презъ войната, подполковникъ Николаевъ пристигна въ София.

На съвещанието въ тоя трагиченъ моментъ, което се състои въ военното министерство, присжтствува и подполковникъ Николаевъ, когато князътъ назначи за командиръ на западния корпусъ. А въ него влизаха почти всичкитѣ български войски изпратени срещу сърбитѣ.

Поелъ командуването на българскитѣ войски въ най-трагичния за тѣхъ моментъ, подполковникъ Николаевъ трѣбваше да се сражава съ тия, съ които бѣ се борилъ рамо до рамо за тѣхната свобода. Въпрѣки крайно тежкото положение, въ което се намираше българската армия въ момента, въ който князъ Александъръ се обърна къмъ подполковникъ Николаевъ, той нито за моментъ не се поколеба да застане на чело на войскитѣ отъ западния корпусъ. И сждбата каточели пожела да възнагради тая негова готовность. Още сжщия день везнитѣ на победата бѣха наклонени на българска страна. Първата голѣма победа бѣ спечелена. Сръбската армия, обаче, още държеше Драгоманъ, Царибродъ, Брѣзникъ, Трънъ. На подполковникъ Николаевъ оставаше още тежката задача да прогони сърбитѣ далечъ задъ границата и да освободи свещената българска земя отъ тѣхното нашествие. А следъ това на врага трѣбваше да му бжде диктуванъ мира на негова земя.

Първитѣ два дни следъ назначението му за командиръ на западния корпусъ подполковникъ Николаевъ използва, за да се съсредоточатъ на Сливница и последнитѣ войски отъ турската граница. А заедно съ това войскитѣ се преустрои, защото презъ тридневнитѣ боеве частитѣ бѣха толкова размѣсени, че не само полковете и дружинитѣ, но и ротитѣ бѣха разпокжсани.

На десети ноемврий подполковникъ Николаевъ изпрати единъ силенъ авангардъ отъ два пехотни полка съ конница и артилерия. Този авангардъ трѣбваше да извърши усилено разузнаване въ посока на Драгоманъ и Царибродъ. Следъ отстжплението на сърбитѣ отъ Сливница, нашето командуване нѣмаше сведения кжде сж се спрѣли. И още сжщиятъ день авангарда влѣзе въ съприкосновение съ врага. Цѣлата сръбска армия бѣ заела позиции на Драгоманския проходъ.

Изпълнени съ жажда за отмъщение и съ безза-

ветно родолюбие дружинитъ вървѣха неустрашимо напредъ. Изведнѣжъ музиката засвири народния химнъ. Подъ звуцитъ на Шуми Марица веригитъ се понасятъ напредъ. Сърбитъ упорствуватъ прикрити въ своитъ окопи. Тѣ сѣ двойно и тройно по-многобройни. Тукъ е цѣлата Дринска дивизия. Но духътъ на нашитъ е недържимъ и тѣ въпрѣки жертвитъ се изкачватъ на сръбската позиция. Кралъ Миланъ наблюдава борбата и чувства сразяващия български духъ. Но той опитва и последното сръдство. Резервътъ е наблизно. И той хвърля цѣл полкъ въ боя. Напразно. И той бѣ обърнатъ въ бѣгство.

Въ тоя моментъ „кралътъ слизаше отъ върха на Царибродското шосе съ тѣжно сърце и възмутенъ, за гдето войскитъ отъ Дринската дивизия така лесно отстъпиха предъ българитъ. И Гарашанинъ бѣ свидетелъ на това събитие и както изглежда и нему силно е повлияло, защото и той бѣ силно развълнуванъ“ свидетелствува по-късно приближениятъ до краля капитанъ Нешичъ и очевидецъ на боя.

Следъ като напустна бойното поле кралъ Миланъ се спрѣ въ Царибродъ. Тукъ веднага бѣ свиканъ воененъ съветъ отъ началницитъ на дивизии, на който присѣдствуваша и министръ-председателътъ Гарашанинъ. Взема се решение армията да отстъпи още сѣщата нощъ на границата при село Суково за „крайна отбрана.“

Когато се оттегляше отъ Сливница кралъ Миланъ все още се надѣваше, че самъ ще може да поправи положението. Той разчиташе на новитъ си войски, които вече мобилизираще и привличаше къмъ бойното поле. Следъ Драгоманъ, обаче, слабо е да се каже, че той е билъ „съ тѣжно сърце.“ Той бѣ покрусенъ. И вече изгуби вѣра въ собственитъ си сили и въ силитъ на Сърбия, преди още подполковникъ Николаевъ да бѣ предприелъ настѣпление съ всичкитъ си войски.

Веднага следъ като свърши военния съветъ въ Царибродъ и следъ като бѣ далъ заповѣдъ за отстъпление на цѣлата армия, въ тѣжнитъ му очи заблѣснува слаба надежда. Той, обаче, се затвори въ себе си и съ никого повече не продума. Очевидно, нѣкакво крайно решение бѣ взелъ. Сѣщата нощъ заедно съ Гарашанинъ той напусна Царибродъ, напусна българската земя и тръгна за Пиротъ. Тамъ стигна къмъ полунощъ и

веднага телеграфира на кралицата. Тая телеграма рисува неговото състояние, което го накара да се реши на горчивата стѣпка, — да забрави своята надмѣнностъ и смиренъ да поиска намѣсата на великитъ сили: „Положението е още по-лошо. Военниятъ съветъ реши отстъпление на границата. Споредъ състоянието на войската съмнително е дали ще удържимъ за дълго, ако българитъ предприематъ сериозно офанзива. Дринската дивизия вчера бѣга. Направи постѣпки предъ Кевенхюлеръ да не прѣчи на интервенцията. Съсипанъ съмъ.“

Състоянието на сръбската армия трѣбва действително да е било много тежко следъ Драгоманъ, защото това не бѣ само мнението на краля. Сѣщата нощъ и Гарашанинъ телеграфира на кралицата:

„Всички началници безъ изключение съветватъ миръ.“

Кралицата, която изглежда не е познавала истинското положение, въ избликъ на своето честолюбие отговаря дръзко:

„Убийте се всички но спасете честта.“

Честта? А где е тя?

Колко повече смисълъ биха имали тия смѣли думи, ако тѣ биха били отправени преди втори ноември... И все пакъ, честолюбивата кралица преклони глава. Още рано сутринта тя изпрати получената отъ краля телеграма на австрийския посланикъ въ Бѣлградъ графъ Кевенхюлеръ.

А въ това време командирътъ на западния корпусъ подполковникъ Николаевъ подготвяше новъ ударъ. Той не искаше да даде възможностъ на врага да се опомни. Следъ като изпратениятъ авангардъ отбеляза успѣхи много по-големи отъ очакванитъ, подполковникъ Николаевъ още на следния день го засили значително. И самъ той излѣзе при авангарда и оттамъ лично ръководѣше цѣлата операция.

На единадесети ноемврий сръбитъ заеха за отбрана висотитъ западно отъ Царибродъ, като разположиха цѣлата си армия отъ дветъ страни на границата за „крайна отбрана.“ Българскиятъ авангардъ се състоеше само отъ петнадесетъ дружини. И още сѣщиятъ день тѣ се изправиха предъ цѣлата сръбска армия. А тя бѣ повече отъ два пѣти по-силна отъ тѣхъ. Но високитъ духъ на българитъ ги правѣше дръзки. Отъ тоя духъ

бъха обладани всички — отъ главнокомандующия до последния войникъ. Преди още да заематъ висотитъ, които се издигатъ надъ Царибродъ, най-преднитъ настъпващи части достигнаха самия градъ. А тамъ бѣше и командирътъ на корпуса. Тамъ бѣше и князь Александъръ. Тамъ бѣха министъръ-председателятъ Каравеловъ и председателятъ на Народното Събрание Стефанъ Стамболовъ. И всички тѣ влѣзоха въ града, който се обстрелваше отъ сърбитъ. Войниците виждаха всичко това и станаха още по-неустрашими и по-дръзки.

Авангардътъ бѣше насоченъ къмъ сръбската Дунавска дивизия. За тоя день тя бѣ избраната жертва. Дружинитъ настъпиха. И предъ тѣхниятъ вихренъ устремъ цѣлата останала сръбска армия остана като поразена и каточели парализирана отъ страхъ. А въ това време нашитъ дружини се справяха съ Дунавската дивизия. Тукъ борбата бѣ упорита. Дори настъпилата тъмнина не я спрѣ. Късно презъ нощта, обаче, цѣлата дивизия бѣ отхвърлена отъ силната ѝ позиция.

Въ сѣщия тоя день, въ сѣщото това време, когато сръбската армия изнемогваше въ една доблестна и открита борба, когато Дунавската дивизия отстояваше честта на сръбското оръжие, назадъ въ Върховната Команда бѣха заети съ нѣщо отъ по-друго естество...

Въ своето смущение, а може би и отчаяние, Върховната Команда разпреди бързо да се раздаде на войницитъ вино и ракия. Въ сѣщия день кралъ Миланъ се обръща съ заповѣдь къмъ своитъ войници:

„... станете отново рицари ...“

„... не оставайте сръбското лице да се облѣе съ срамъ и позоръ.“

Но сѣдбата понѣкога е много жестока. Въ тоя день, когато кралъ Миланъ отъ висотата на своето положение се обръща къмъ своитъ войници да станатъ „отново рицари“ и да не оставятъ „сръбското лице да се облѣе съ срамъ и позоръ“, въ сѣщото това време сръбски отряди нахълтваха въ беззащитното Кюстендилско.

— За рицарска борба? може би, ще запита нѣкой.

— Нищо подобно. Тия отряди имаха по-специална задача. Тамъ тѣ не търсиха неприятелска войска. Тѣ просто влизаха въ общинскитъ управления на селата и оттамъ задигаха общинскитъ печати.

О, не се очудвайте. Наистина, човѣкъ би се одивлявалъ ако не знаеше подбудитъ на това „рицарско“ дѣло. Понеже сръбската армия въ откритата борба претърпѣ поражение и понеже пограничното население въ своето високо национално съзнание не се подаде на заплашванията и подкупитъ на сръбскитъ агенти, тогава се измисли нѣщо друго. За сърбитъ бѣ важно свѣтътъ да узнае по нѣкакъвъ начинъ, че крайграничното българско население желае да премине къмъ Сърбия. И понеже населението само не желае, трѣбваше да се съставятъ множество молби отъ името на селата и като се подпечататъ съ печатитъ на общинитъ да се изпратятъ на европейскитъ сили, за да подкрепятъ „желанието“ на населението!

А сега какъ и менъ ми се иска да извикамъ заедно съ кралъ Миланъ:

„Станете отново рицари!“

„Не оставайте сръбското лице да се облѣе съ срамъ и позоръ.“

За следния день подполковникъ Николаевъ бѣ привлечалъ и своитъ главни сили въ Сливница. Той искаше да развие постигнатия успѣхъ и по останалия фронтъ на сръбската армия. Сега ударътъ бѣ насоченъ срещу Шумадийската дивизия. Тукъ се разигра най-кръвавиятъ бой отъ цѣлата война. Безпримѣрната упоритостъ на врага даде възможностъ на нашитъ Търновци и Приморци да се покриятъ съ неувехваща слава.

Най-жестокиятъ бой се разви около знамето на дванадесети сръбски полкъ. Нека тукъ признаемъ героизма на сърбитъ. Съ цената на стотици жертви тѣ спасиха своята полкова светиня.

Въ тия върховни напряжения войницитъ бѣха нѣкакъ спокойни, защото вѣрата имъ въ тѣхнитъ млади началници бѣ непоколебима. И наистина, още въ началото на боя подполковникъ Николаевъ бѣше свършено на близо. Той следѣше всѣки трепетъ на борбата. И когато настъпи решителниятъ моментъ той даде мощенъ тласкъ на нашитъ части съ вливането на резервитъ.

Врагътъ не издържа. Търновци и Преславци последваха енергично и въ своето увлѣчение успѣха да преминатъ границата по петитъ на сърбитъ. Цѣлата

Шумадийска дивизия бѣ въ бѣгство. Само спускащата се тъмнина спаси сѣрбитѣ отъ повече преследване. Поражението на врага бѣ толкова голѣмо, че подъ прикритието на нощта цѣлата сѣрбска армия отстъпи къмъ Пиротъ.

Презъ тоя день докато се водѣше боя при Царибродъ кралъ Миланъ остана въ Пиротъ.

„Изглеждаше ми презъ нощта срещу тринадесети ноември, че душевното състояние на краля става все по-зле. Често говорѣше за военнитѣ злополуки, отдаваше на себе си известни грѣшки“ — тъй пише за състоянието на краля неговиятъ довъреникъ капитанъ Нешичъ и прибавя, че „кралѣтъ се разколеба въ надеждата да спре нашествието на българитѣ“.

Изгубилъ вѣра въ своитѣ войски кралъ Миланъ се боеше да остане повече въ Пиротъ. На тринадесети ноември преди разсѣмване той трѣгна още по-назадъ — за Нишъ.

Презъ сжщата тая нощъ българскитѣ войски доволни отъ изминатия день събираха нови сили за нови победи.

Щабътъ на корпуса бѣ разположенъ въ Царибродъ. Въ една низка полуосвѣтена стаичка се бѣ настанилъ повече отъ скромно командирѣтъ на корпуса. На единствения дървенъ креватъ спѣше подполковникъ Николаевъ. До него на земята спѣше неговиятъ началникъ щаба капитанъ Паприковъ, а къмъ другия край на стаичката сжщо на земята спѣха началникътъ на авангарда и неговиятъ началникъ щаба.

Унесенъ въ своя сънъ подполковникъ Николаевъ не чу когато вратата тихо скръцна и нѣкой влѣзе въ стаята. И като въ полусънъ той долови нѣкакъвъ гласъ:

— Стани, стани, Николаевъ, има нѣщо важно. . .

А когато той напълно се пробуди и отвори очитѣ си, видѣ княза, който му се усмихна и довърши:

— Сѣрбитѣ искатъ миръ.

Николаевъ потърка очитѣ си. Искаше да се увѣри дали не сънува. Не! Князь Александъръ бѣ въ стаята. Той вече го виждаше. Князѣтъ му подаде нѣкакво писмо и подполковникъ Николаевъ прочете:

„Имамъ честь да известя началникитѣ на княжеско-българскитѣ войски, които се намиратъ срещу войскитѣ, които азъ командувамъ, че получихъ заповѣдъ

да прекъсна неприятелствата. Сжщата заповѣдъ е дадена на всички останали началници. Това е предизвикано вследствие колективната постѣпка на великитѣ сили предъ кралското правителство днесъ на дванадесети ноември. — Суковски мостъ, 12 ноември 1885 година. Командуващъ съединенитѣ дивизии Моравска, Дунавска и Шумадийска — полковникъ Топаловичъ“.

При тежкото положение, въ което се намираше сѣрбската армия, сѣрбитѣ бързаха да сключатъ примирие докато тѣхнитѣ неуспѣхи не сж се обърнали въ поражение.

А българитѣ търсѣха пълна победа. И тѣ чувствуваха, че скоро ще я иматъ. Въ никакъвъ случай не можеха да се съгласятъ да почнатъ преговори за примирие, докато сѣрбски войски се намиратъ още на българска земя. И затуй следъ кратко съвѣщание съ княза, подполковникъ Николаевъ написа следния отговоръ:

„Господину командиру на кралевско-сѣрбскитѣ войски при Суковъ мостъ.

Имамъ честь да ви заявя, господинъ Комендантъ, че не съмъ получилъ никаква заповѣдъ отъ Негово Височество моятъ Господаръ за прекратяване военнитѣ действия. Съжалявамъ, господинъ Комендантъ, че не мога да приема вашитѣ предложения догдето не получа подобна заповѣдъ отъ Негово Височество и не мога да прекратя военнитѣ действия.

Командуващъ съединенитѣ северно и южно български войски: Подполковникъ Николаевъ“.

Първото удовлетворение бѣ получено. Сѣрбитѣ искаха миръ. Сега нашитѣ войски трѣбваше да преминатъ границата, за да почувствуватъ и сѣрбитѣ какво значи да се води война на тѣхна земя.

Следъ завладяването на Драгоманъ и Царибродъ, преди още да бѣ получилъ отъ сѣрбитѣ предложение за примирие, подполковникъ Николаевъ направи бързи приготовления за преминаване на границата и за пренасяне войната на неприятелска земя.

За привличане на всички разполагаеми войски и за тѣхното преустройство, той си позволи да използва само единъ день. И още сжщата вечеръ отдаде своята заповѣдъ за настѣпленieto къмъ Пиротъ, което трѣбваше да почне на другата сутринъ.

Четиринадесети ноември 1885 година ще остане

памятен въ историята на Третото българско царство. Съгласно дадената заповѣдь войскитѣ развърнати въ боенъ редъ настѣпваха. Войници и офицери както винаги вървѣха смѣло напредъ. И все пакъ имаше нѣщо особено. Лицата сияеха отъ нѣкаква дълбока вътрешна радост. Очитѣ свѣтѣха.

Подполковникъ Николаевъ следъ като бѣ далъ своитѣ заповѣди и нареждания нѣмаше вече работа въ щаба си. Той се качи на своя конь и отиде при войскитѣ. Тамъ искаше той да държи пулса на боя и съ своевременната си намѣса да го направлява тъй, че да обезпечи победата.

Скоро той настигна най-преднитѣ части. При тѣхния смѣлъ видъ сѣрбитѣ почнаха да се оттеглятъ отъ своитѣ позиции. Тогава подполковникъ Николаевъ пришпори коня си, достигна граничната линия и я премина съ разтуптѣно отъ неизразима радостъ сърдце. И веднага изпрати поздравление на князь Александъръ за това щастливо събитие.

И ето самъ князътъ носенъ на галопъ пристигна. Той застана на самата гранична линия. Музикитѣ заиграха. Дружинитѣ развѣха своитѣ победни знамена. Войниците изпълнени съ възторгъ и акламирайки своя главнокомандуващъ преминаха границата. Въ тоя моментъ всички — отъ княза до последния войникъ — носѣха въ себе си съзнанието на изпълненъ дългъ и готовностъ да вървятъ къмъ крайната победа.

Сжщиятъ день българитѣ достигнаха Пиротъ. Тукъ цѣлата сръбска армия се бѣ здраво укрепила, решена да го брани до крайностъ. Но и българитѣ бѣха решени не само да заематъ Пиротъ, но и да вървятъ къмъ Нишъ — градътъ на царъ Крума.

Тукъ предъ Пиротъ войскитѣ на сѣрби и българи по количество бѣха се почти изравнили. Оставаше духътъ на войскитѣ и качествата на тия, които водѣха тия войски да наклонятъ везнитѣ на победата на своя страна.

А голѣмиятъ началникъ, полководецътъ, не трѣбва да бжде само теоритикъ. Дори нѣщо повече. Книжнитѣ познания бледнѣятъ предъ нравственитѣ качества, които той трѣбва да притежава. Полководецътъ трѣбва да бжде близъкъ до сърдцата на своитѣ войници и офицери. И въ моменти на високъ подемъ и въ мо-

менти на колебание и изненади неговиятъ голѣмъ престижъ е еднакво необходимъ.

Есенното слънце свѣтѣше, но не сгрѣваше. Българскитѣ колони настѣпваха съ увлѣчение по долината на Нишава. Сръбскитѣ укрепления стърчеха по висотитѣ, но оттамъ никой не се обаждаше. И когато лѣвата колона бѣ се вдала доста напредъ по долината, тя бѣ изненадана отъ силенъ огънь. Жертвитѣ падаха. Наистина, тѣ не бѣха още страшни. Но страшна бѣ изненадата. Войскитѣ се смутиха. Настана колебание. А такова състояние на една войска е най-страшниятъ предвестникъ. Нищо по-страшно и нищо по-неопредѣлено отъ такова състояние. Въ тоя, именно, моментъ имаше едно зорко око, което бдѣше за всѣки трепетъ, за всѣка изненада. Това бѣ окото на подполковникъ Николаевъ. Съ енергичнитѣ си разпореждания той внесе първата струя на успокоение. А съ бързата подкрепа даде новъ тласъкъ напредъ. Тия изчерпателни мѣрки биха били достатъчни за единъ теоритикъ. За истинския полководецъ, обаче, това не бѣ достатъчно. Той знае и чувствува, че нищо по-силно не въздействува на войската отъ личния примѣръ. Сжщо като съ чародейна пръчка — сърдцата се грабватъ и хората се водятъ съ устремъ дори и срещу самата смъртъ. Подполковникъ Николаевъ остана на полесражението до късна вечеръ. И войниците отъ цѣлото бойно поле чувствуваха неговото присѣствие. Есенното слънце все тъй свѣтѣше, но сърдцата на войниците бѣха сгрети.

Сждбата, тая невидима и всесилна орисница, бѣ пожелала въ сжщия този моментъ да подскаже на командувачия сръбската армия полковникъ Топаловичъ да излѣзе малко напредъ. Заобиколенъ отъ своя щабъ той се намѣри при Шумадийската дивизия. Съ своето присѣствие, може би, той е искалъ да окуражи войниците, да имъ вдѣхне безстрашие. Нищо по-похвално отъ това за единъ голѣмъ началникъ. Но случва се често, че и най-похвалното желание дава обратни резултати. Не е достатъчно това хубаво желание да бжде само разумно. Нужни сж винаги голѣми нравствени качества, за да бжде изпълнено едно желание и единъ дългъ, дори и тогава, когато за тѣхъ има едно високо съзнание. И ето, сждбата пожелала да постави на изпитание похвалното желание на полковникъ То-

паловичъ. Една граната бѣ изпратена и падна наблизу. И тоя, който бѣ дошълъ съ намѣрението да вдѣхне у другитѣ смѣлость и безстрашие изгуби въ единъ моментъ присѣствие на духа, спусна се отъ върха и повече не го видѣха. . . А спирайки се на тоя моментъ, Вл. Джорджевичъ казва, че „това предизвика общъ смѣхъ“.

Все въ сѣщия този моментъ кралъ Миланъ бѣ далечъ назадъ въ Нишъ. Но и тамъ той не е спокоенъ. И въ момента, когато полковникъ Топаловичъ съ своето държане „предизвика общъ смѣхъ“, кралътъ пита отъ Нишъ: що става въ Пиротъ, заетъ ли е отъ неприятеля?

И наистина, борбата за Пиротъ се водѣше ожесточено. Градътъ преминаваше три пѣти ту въ едни, ту въ други рѣце. На другия день, обаче, не само Пиротъ бѣ заетъ окончателно, но и цѣлата позиция бѣ завладѣна. Сръбската армия отстъпваше.

Българитѣ се готвѣха да пожънатъ плодоветѣ отъ своитѣ победи. На шестнадесети ноемврий подполковникъ Николаевъ искаше да премине съ всичкитѣ войски въ решително преследване. Но още сутринята на тоя день се яви лично австрийскитъ графъ Кевенхюлеръ и заяви, че ако напредне само една крачка ще срещне не само сръбска, но и една друга много по-силна войска“. А въ сѣщото това време два австрийски корпуси бѣха готови на границата да се притекатъ на помощъ на Сърбия.

Въ тоя моментъ войната фактически свърши. Победителътъ — единъ отъ голѣмитѣ виновници на победата — Данаилъ Николаевъ стана първиятъ полковникъ отъ българската армия. Въ тоя чинъ той е произведенъ за бойно отличие и за проявената храбростъ, макаръ че само преди два месеци бѣ произведенъ въ чинъ подполковникъ. Независимо отъ това, той получи високо отличие, като бѣ награденъ съ военния орденъ за храбростъ втора степенъ.

На 19 февруари 1878 год. въ Санъ Стефано възкръсна Третото българско царство.

Преди да изтекатъ осемъ години отъ неговото сѣществуване българскитъ народъ бѣ заставенъ да води първата война за своето обединение. И точно следъ осемъ години на сѣщия този день 19 февруари 1886 год. бѣ подписанъ въ Букурещъ мирния договоръ съ Сърбия.

ВСРЪДЪ КИПЕЖА

Войната съ сърбитѣ бѣ свършена. Победителътъ при Драгоманъ, Цариградъ и Пиротъ влѣзе тържествено на чело на войскитѣ въ София. Мразовитиятъ день не попрѣчи на софийскитѣ граждани да излѣзатъ и посрещнатъ своитѣ герои.

— Да извикаме „ура“ за полковникъ Николаевъ — подкани князъ Александъръ гражданитѣ.

И тѣ го акламираха възторжено.

Въ редицата войни водени отъ Третото българско царство за обединението на българския народъ, войната въ 1885 година бѣ първата. Тя, обаче, остана и последна до сега, завършена победоносно. Полковникъ Николаевъ бѣ първиятъ и за съжаление последенъ полководецъ, който се завърна въ края на войната като победителъ.

Когато обединеното българско княжество демобилизира своитѣ войски и народътъ започна своя нормаленъ животъ, дойде редъ и на полковникъ Николаевъ да помисли за себе си, за своето здраве. А то бѣ необходимо не само за него, но и за България. Раната получена на Шейново, когато той въ най-критичния моментъ стѣпи първи измежду първитѣ на неприятелския редутъ, бѣ започнала да го безпокои. Костта на крака не бѣ зарастнала правилно. И презъ лѣтото на 1886 година той пристигна въ Виена, за да се посѣветва съ нѣкой лѣкари.

Една сутринъ на вратата на неговата стая въ хотела нѣкой силно почука.

— Князъ Александъръ е детрониранъ. Въ София има превратъ, извика нѣкой.

И докато Николаевъ отвори вратата, непознатиятъ изчезналъ. Разтревоженъ той веднага се облича и излиза. И още по-разтревоженъ става, когато намира потвърждение на тази „новина“. Това е достатъчно за него, за да прекрати лѣкуването си, да събере багажа си и веднага да трѣгне за България.

При слизането си на българския брѣгъ при Свищовъ при него се явява майоръ Кръстю Мариновъ и му предава бърза телеграма, съ която го викатъ незабавно да се отправи за Търново. Тукъ сѣщо му съобщаватъ, че е назначенъ воененъ министъръ въ времен-

ното правителство и да се отправи веднага за София

Това сж били най-смутните дни, които е преживявало младото българско княжество. На девети август през нощта се извършва превратът с помощта на войската. Князът*) е бил свален от престола и с файтонъ отправен задъ граница. Разбира се, всеки преврат по своето естество крие зародишите на непримирими борби. Народът се раздѣля на лагери или както днесъ ги наричатъ — фронтове. И понеже въ тоя превратъ е взела участие и войската, то и тя не е могла да остане единна. И тя е била раздѣлена на непримирими фронтове.

Веднага следъ като е бил извършенъ преврата и князътъ — сваленъ отъ престола, станало известно, че заговорниците сж разполагали само съ една частъ отъ войскитѣ. По-голямата частъ, обаче, е останала вѣрна на своята клетва. Тогава отъ нея се предприема контръ превратъ, съ който успѣватъ да върнатъ отново князъ Александъръ на престола.

И тъкмо въ тоя кипежъ, на чело на армията застава полковникъ Николаевъ като воененъ министъръ. Неговото име е познато не само въ войската, но и на цѣлото гражданство. И не напразно всички погледи сж били обърнати къмъ него. Славата на герой отъ сръбско-турската и особено отъ Освободителната война му спечелиха името на смѣлъ и самоотверженъ родолюбецъ. Обявеното отъ него Съединение и готовността му да се бори срещу цѣлата турска империя въ защита на народното дѣло го издигатъ на по-малко отъ титанитѣ на предосвободителните борби. А действията му като полководецъ презъ току-що изтеклата 1885 година го увѣнчаха съ лавритъ на победителъ. Всичко това му създаде единъ недосегаемъ авторитетъ. И тъкмо затуй въ тия бурни времена князъ и управляващи, войска и народъ бѣха обърнали погледитѣ си къмъ него.

Князъ Александъръ билъ вече върнатъ и възстановенъ на трона. Той билъ, обаче, покрусенъ отъ всич-

*) Въ книгата, посветена на князъ Александъръ, като главнокомандуващъ на българскитѣ войски, която библиотека „Прослава“ предвижда да издаде, ще бъдатъ разгледани по-подробно и тия събития.

ко това, което е преживѣлъ следъ девети августъ. И като преценилъ цѣлото вътрешно и външно положение на България решилъ да абдикира. На съвета, който той свикалъ въ двореца, между другитѣ билъ и полковникъ Николаевъ.

На тоя съветъ се обсъждалъ въпроса за регентитѣ — лицата, които трѣбвало да замѣстятъ държавния глава до избирането на новъ князъ. Никой повече отъ полковникъ Николаевъ не би могълъ да бжде посоченъ съ по-големо довѣрие за единъ отъ тримата регенти. Князътъ, обаче, отклонилъ тази възможностъ считайки за много по-важенъ поста министъръ на войната. Само единъ голѣмъ авторитетъ, беззаветно родолюбие и доказана смѣлостъ сж могли да възстановятъ единството въ войската и да я предпазятъ отъ вътрешни борби съ всички гибелни последици и за войската и за народа. А никой другъ съ по-големо доверие не би могълъ да застане на чело на войската. И тъкмо затуй желанието на княза е било — полковникъ Николаевъ да остане воененъ министъръ. И той остана. Сега следъ като измина тъкмо половинъ вѣкъ отъ тогавашните бурни събития, нека бждемъ справедливи и признаемъ, че той оправда напълно оправанитѣ къмъ него надежди.

Полковникъ Николаевъ е вече министъръ на войната. Кипежътъ и броженieto въ войската продължаваше. Нѣгде явно и открито клетвопрестѣпниците се организираха и дори отказваха да се подчиняватъ на законното началство. Другаде едва прикрито клокочеше духътъ на бунта. Въ войската бѣха издигнати фронтове подклаждани отъ политически и партизански подбуди. Дисциплината бѣ чувствително пострадала. Отиваше се къмъ разложение.

Новиятъ министъръ на войната разбираше много добре, че той не може да се осланя само на голѣмия си авторитетъ. Кипежътъ и заслѣпението нѣмаше да изчезнатъ по нѣкакъвъ магически начинъ. Нуждни бѣха енергични мѣрки.

Полковникъ Николаевъ чувствуваше, че армията трѣбва да бжде заздравена, че тя трѣбва да стане единна. И ако за това заздравяване трѣбва да се рѣже гангрената, той не би се поколебалъ да влѣзе въ ролята на хирургъ.

А положението бѣ таково, че мѣсто за колебание нѣмаше. Всѣки пропустнатъ моментъ можеше да се отрази гибелно върху цѣлия организъмъ на войската.

Хирургътъ рѣже, но прави това отъ човѣколюбие. Полковникъ Николаевъ се реши да рѣже изпълненъ отъ високо родолюбие. И той издаде своята категорична заповѣдь — войсковитѣ части, които дрѣзнаха да взематъ участие въ преврата и станаха клетвопрестѣпници да се разформиратъ, а тѣхнитѣ знамена вече опетнени — да се изгорятъ.

Свѣтовната история познава само два случая на такава енергична хирургическа операция. Генералъ Блюхеръ при Ватерло изгори знамената на два свои полка проявени въ измѣна. Вториятъ случай ни даде полковникъ Николаевъ въ 1886 година. Кристалната чистота на неговото чувство за войнишка честъ не можеше да допусне подъ едно вече опетнено знаме да полагатъ клетва за вѣрностъ бждещитѣ войници.

И когато полковникъ Николаевъ извърши своята смѣла хирургическа операция надъ боледеуващия организъмъ на любимата му армия, той отдѣли бащински грижи за нейното възстановяване. Той не се задоволи съ заповѣди и предписания. Искаше му се съ живо слово да стопли, да просвѣтли. Нито лошитѣ примитивни пѣтища, нито голѣмитѣ разстояния, нито дори заплашванията го спрѣха. И съ файтонъ той трѣгна отъ гарнизонъ на гарнизонъ изъ цѣла България.

Единъ отъ голѣмитѣ гарнизони бѣ Шуменскиятъ. Тамъ, обаче, всички началници бѣха привѣрженици на тия, които извършиха преврата. И тѣ открито отказаха да изпълняватъ заповѣдитѣ на военния министъръ, когото считаха, че не е тѣхенъ „съмишленикъ“.

Преди още да пристигне въ Шуменъ полковникъ Николаевъ получи заплашително предупреждение, че ако той се яви въ военния клубъ ще бжде хвърленъ отъ втория етажъ. Това, обаче, не го смути. Силенъ съ чистотата на своята клетва и чуждъ на всѣкакви лични домогвания той влѣзе въ Шуменъ.

Окржжниятъ управителъ, известниятъ революционеръ Стоянъ Зановъ, го запозна съ положението въ града и му докладва, че въ гарнизона не е спокойно. И това не го спрѣ. Той разпреди веднага всичкитѣ офицери да се събератъ въ офицерското събрание.

Скоро следъ това полковникъ Николаевъ се заплати къмъ него, въпрѣки злокобнитѣ предвестници. Докладваха му, че всички офицери сж събрани. Началникътъ на гарнизона, обаче, и командиритѣ на полковетѣ отказали да изпълнятъ заповѣдта.

Офицеритѣ бѣха наредени въ дълги редици. Посрещнаха го съ външно чинопочитание, но лицата имъ бѣха мрачни, погледитѣ — недружелюбни. Въ душитѣ имъ клокочеше неприязненостъ.

Полковникъ Николаевъ и отъ това не се поколеба. Той се приближи самоувѣрено и заговори — за войнишкия дългъ, за клетвата, за България. Тукъ-тамъ погледитѣ се проясняваха. Лицата свѣтаха. Но имаше и крайно помрачени. Изглежда, въ тѣхъ не бѣ останало вече нищо войнишко. Единъ отъ тѣхъ съ присжщата буйностъ на младежъ, откъсва погонитѣ си и ги хвърля на земята.

Моментътъ е критиченъ. Една погрѣшна дума, единъ прибрзанъ жестъ могатъ да предизвикатъ катастрофа. Величието на духа, обаче, обузда страститѣ. Честнитѣ и откровени думи на полковникъ Николаевъ внесоха успокоение.

Но колкото бѣше снисходителенъ и съ бащински отношения къмъ офицеритѣ, толкова бѣ строгъ и неумолимъ къмъ тѣхнитѣ началници. Веднага следъ като напусна офицерското събрание той заповѣда да се арестуватъ всичкитѣ командири на полкове, които не изпълниха заповѣдта му да се явятъ въ клуба. А само нѣколко дни по-късно по неговъ докладъ тѣ бѣха уволнени. Следъ това шуменскиятъ гарнизонъ остана единъ отъ най-преданнитѣ на своята войнишка клетва.

Не мина много време и кипѣжътъ всрѣдъ войската затихна. Фронтоветѣ изчезнаха. Твърдата ржка и бащинскитѣ грижи взети заедно и проведени отъ изпитаното родолюбие на полковникъ Николаевъ възвърнаха единството въ армията.

Това успокояване на армията и отдаването ѝ на нейното пряко предназначение я издигна като истински народенъ стражъ. Имаше, обаче, заинтересувани „роднини“, на които това не се харесваше. Тѣ имаха свои домогвания и свои планове, за достигането на които имаха нужда отъ послушни орждия. А единната армия, която се явяваше като вѣренъ стражъ на народния

идеалъ, за тия „доброжелателни роднини“ тя бѣше голѣма прѣчка. И когато чуждитѣ орждия — съзнателни или несъзнателни — бѣха отстранени и вразумени тогава бѣ решено да се приложи изпитаното сръдство — силата на златото.

По това време руската дипломация имаше своитѣ домогвания къмъ България. Може би, тя си представяше, че за постижението на своитѣ голѣми национални интереси, България е длѣжна доброволно да стане нейно послушно орждие.

Нѣкогашниятъ младежъ Данаилъ Николаевъ постѣпи на руска служба и стана руски офицеръ. По-късно велика Русия освободи неговата Родина. И за всичко това той бѣ запазилъ въ най-светото кѣтче на душата си дълбока признателностъ.

Ние си спомняме, обаче, че сѣщиятъ този младежъ се отказа отъ току-що полученитѣ златни офицерски погони. Изглежда, нѣщо много по-силно е властувало въ душата му и крѣвѣта му. Това бѣше зовѣтъ на неговата Родина. Тогава той се отказа отъ всички блѣскави перспективи и отиде да се бори като обикновенъ доброволецъ за нейната свобода.

И ето България е вече свободна. А сѣщиятъ този младежъ само следъ десетъ години е застаналъ на чело на българската войска, като воененъ министъръ. Но тукъ неговата признателностъ къмъ братята руси е поставена на изпитание. Отъ него и отъ неговата Родина искаха повече отколкото могатъ да дадатъ. Той, обаче, безъ колебание предпочете да го нарекатъ непризнателенъ, отколкото да стане родоотстѣпникъ.

Единъ день при него се явява госпожа Стефанка, жена на виденъ казанлъшки богаташъ. Тя му заговорва за признателността, която българитѣ дължатъ на руския царъ и че той билъ много недоволенъ за дѣто сме се показали „непослушни“ къмъ съветитѣ на неговото правителство. Въ България, обаче, имало хора, на които той можелъ да има довѣрие. И тя хитро подсказва, че щѣло да бжде „добре“ ако Николаевъ, като воененъ министъръ отстѣпи министерството си и покани приятелитѣ на руския царъ да съставятъ ново правителство на България.

— За това „добро“ дѣло рускиятъ царъ ще ви на-

гради на първо време съ четири хиляди златни наполеона*), му казва наглата пратеница.

Отъ гнѣвъ кипѣше честниятъ войнъ, но той имаше силата да се обладае, за да се добере до нуждитѣ му сведения. И той узналъ, че тази посръдница е била орждие на руския посланникъ въ Цариградъ. Той узналъ сѣщо, че ако завърши успѣшно мисията си, тя трѣбвало да телеграфира въ Цариградъ, че полковникъ Николаевъ приелъ черния хайверъ.

Веднага следъ това госпожа Стефанка е била арестувана.

Отблѣсналъ съблазнѣта на златния телецъ, честниятъ войнъ дори не е подозиралъ голѣмитѣ домогвания на тогавашната руска дипломация. Едва напоследѣкъ съ публикуванитѣ отъ болшевицитѣ документи на руската дипломация се разкриватъ нѣкои отъ нейнитѣ домогвания отъ онова време.

И днесъ, когато се шушукатъ имената на нѣкои наши „общественици“ като продажници за чуждо злато, изпѣква още повече името на честния войнъ. А надъ лавровия вѣнецъ на полководеца Данаилъ Николаевъ още по-ярко грѣе най-рѣдкитѣ отъ брилянтитѣ — брилянтътъ на честността.

Кипежътъ въ войската затихваше. Раната, обаче, отъ него бѣше много по-тежка. Той бѣ обхваналъ цѣлиятъ народъ. Политическитѣ и партизански гнѣзда го подклаждаха. А въ тия смутни времена личнитѣ домогвания ставаха още по-смѣли. И затуй твърдата рѣчка на полковникъ Николаевъ се прострѣ и вѣнъ отъ армията. Тя пречупи много лични домогвания и отклони не едно авантюристично желание.

Слабостта да се използватъ общественитѣ и държавни блага често не напуска и най-високопоставенитѣ наши българи. Нѣкои отъ регентитѣ се опитаха да хазайничатъ съ имуществата на двореца. Полковникъ Николаевъ, обаче, пресѣче и тѣзи опити.

Пакъ въ нѣкои отъ регентитѣ се родиха най-смѣли желания безъ да се държи смѣтка за интереситѣ на държавата и народа. Когато се поставяше въпроса за изборъ на новъ държавенъ глава честолюбивитѣ домогвания достигаха до авантюризъмъ.

*) Въ днешни пари правятъ повече отъ 2,000,000 лева.

Властта заслѣпява. И нѣкои, въ своята жажда за властъ, си представиха, че могатъ да поставятъ кандидатурата на нѣкой малолѣтенъ князь, за да обезпчатъ действителната властъ за себе си. Но смѣлостта въ такива случаи стига до безочливостъ. Нѣкои даже си подхранваха надеждата да се видятъ въ качеството на държавенъ глава. . . И обладани отъ това си желание дори започнаха да опитватъ почвата.

Разбира се, тукъ отъ решително значение бѣ думата на военния министъръ, а още повече на ползуващия се съ голѣмъ авторитетъ полковникъ Николаевъ.

Единъ день тоя кандидатъ заговорва на тая тема съ него, като лукаво му подхвърля да постави своята кандидатура или поне нѣкоя друга. . .

— Нито азъ, нито ти, го прекъсва възбудено Николаевъ.

Отъ тоя день отношенията му съ регентитѣ ставатъ все по-обтегнати. И когато кандидатурата на князь Фердинандъ бѣ приета, той се оттегля отъ поста воененъ министъръ съ съзнанието, че е изпълнилъ своя дългъ презъ най-бурнитѣ дни на младото българско княжество.

ВСРЪДЪ ИНТРИГИТЪ

Съ възкачването си на престола князь Фердинандъ задържа полковникъ Николаевъ при себе си за воененъ съветникъ. Това не се хареса на мнозина, които имаха свои лични домогвания. Честността и прямотата въ такива случаи не могатъ да бждатъ полезни на разни честолюбци и карьеристи. Новиятъ князь трѣбваше да бжде отдалеченъ отъ такъвъ единъ съветникъ. И започнаха се интригитѣ. Поводи можеха винаги да се намѣрятъ.

Едва-що пристигналиятъ князь Фердинандъ искаше да влѣзе въ по-близъкъ контактъ съ офицеритѣ отъ софийския гарнизонъ и затова много начесто започна да ги кани на обѣди и вечери. По това време полковникъ Николаевъ страдаше отъ стомахъ и затова често отсъствуваше отъ тия обѣди. Когато офицеритѣ отъ първи соф. полкъ, чийто шефъ бѣ абдикираниятъ князь Александъръ, бѣха поканени на обѣдъ, случи се тъй, че

полковникъ Николаевъ пакъ отсъствуваше. А това бѣ изтълкувано като особена привързаностъ къмъ бившия князь.

Още на другия день при него дохожда министертъ на Външнитѣ работи д-ръ Г. Странски, който му казва, че князътъ „ценейки неговото здраве“ му предлагалъ да си избере друга длъжностъ. Николаевъ схваща деликатността на княза и изказва желание да отиде въ Пловдивъ. Още сжщиятъ день излиза заповѣдъ, съ която го назначаватъ командиръ на Пловдивската бригада. Тогава най-висшата войскова единица бѣ бригадата.

Не бѣше само тая единствена интрига, на която единъ честенъ и доблестенъ войникъ става жертва. На времето си, обаче, направи силно впечатление друга една интрига. Или по право, впечатлението бѣше не толкова отъ самата интрига, колкото отъ проявеното достойнство при реагирането.

Въ 1893 г. се извърши бракосъчетанието на Н. Ц. В. князь Фердинандъ съ Н. Ц. В. княгиня Мария Луиза Бурбонска. По тоя случай армията се представляваше отъ една делегация подъ шефството на генералъ Николаевъ.

Наскоро следъ това князътъ и княгинята бѣха тържествено посрещнати въ София. Въ двореца бѣ устроенъ блѣскавъ приемъ. За реда на минаването и представянето на новата българска княгиня била съставена и отпечатена специална програма.

Когато генералъ Николаевъ заедно съ жена си пристигналъ въ двореца и му подали програмата той забелязалъ, че преди него билъ поставенъ единъ полковникъ заедно съ жена си. Казватъ, това било направено, за да се задоволи едно суетно желание. Генералъ Николаевъ, обаче, се почувствувалъ засѣгнатъ. Неговото служебно достойнство не му позволяваше да се примири съ указаното му пренебрежение. И той напусналъ двореца.

Това не останало незабелязано. И току-що генералътъ пристигналъ у дома си, при него дошелъ флигелъ адютанта на княза, който го помолилъ настоятелно да се върне въ двореца, гдето „грѣшката“ ще бжде изправена. Генералъ Николаевъ, обаче, се е чувствувалъ силно засѣгнатъ. И той не само е отказалъ

да се върне, но въ знакъ на протестъ, подалъ своята оставка.

Всичко това не е могло да остане тайна. То е станало достояние на всички офицери. И още на следния денъ военниятъ министъръ отъ името на княза го поканилъ да се яви въ двореца на ауденция, за да се изясни „недоразумението“. Генералътъ отказва и това. Тогава отново се изпраща пратеникъ на военния министъръ, който го заплашва, че ако и сега откаже да се яви на ауденцията, нѣма да бжде уволненъ, но ще бжде изключенъ отъ армията.

Кого? Доблестния генералъ? Възмушение закипѣло въ душата му, но той останалъ твърдъ на решението си.

— Въ армията има закони, — извикалъ той на пратеника и настоялъ да му бжде приета оставката. И тя била приета.

Колко чуждъ е тоя случай на днешното време, когато кариеризмътъ и службогонството сж направили отъ човѣка едно жалко сжщество пропито отъ безхарактерностъ и подлостъ!

Това достойно държане на доблестния генералъ му спечели уважението не само на офицеритѣ, но и на гражданството. И когато наскоро следъ това билъ свиканъ голѣмиятъ съборъ на македонскитѣ организации въ България, запасниятъ генералъ Николаевъ е билъ посоченъ и единодушно избранъ за председател на тоя съборъ, макаръ въ неговитѣ редове да сж били видни деятели и общественици.

Изминавали близо четири години. Не веднажъ князътъ е правилъ опитъ да се изправи „грѣшката“ и да привлече отново генералъ Николаевъ въ армията. Но всички опити били отклонявани отъ него.

Въ 1897 година министъръ-председателътъ д-ръ К. Стоиловъ поканилъ Николаевъ да отиде при него въ министерството. Тамъ той му предалъ желанието на княза предвидъ развиващитѣ се събития по това време въ Македония и Одринско, генералъ Николаевъ да се върне въ армията.

Предъ появилата се външна опасностъ генералътъ забравилъ личната си обида и още сжщия денъ билъ приетъ отново на служба. А каточели за да покаже своето довѣрие, князътъ го назначилъ за свой

генералъ адютантъ. Наскоро следъ това той става инспекторъ на пехотата, дето остава цѣли десетъ години. Генералъ Николаевъ знаеше, че интригата можеше да успѣе. Но той сжщо знаеше, че при доблестното държане, справедливостта не ще закъснѣе да възтържествува. И той не се излъга.

ПАТРИАРХЪ НА БЪЛГАРСКАТА АРМИЯ

По нашитѣ закони не сжществува титлата патриархъ на българската армия. И все пакъ цѣлото наше войнство и цѣлиятъ български народъ знаятъ, че армията има свой патриархъ. А нима има нѣкой, който да не познава неговото име?

Недавна, въ една жболѣкарска чакалня очакватъ своя редъ нѣколко души отъ София и Грoвинцията. Вратата се отваря и бавно пристѣпя единъ осемдесетъ и три годишенъ старецъ.

Единъ възрастенъ запасенъ офицеръ като го забелязва приближава се съ страхопочитание и цѣлува ръка на влѣзлия старецъ.

— Но азъ не съмъ владика, нѣма нужда да м цѣлувате ръка, стѣснително я дърпа старецътъ.

— Вие сте повече отъ владика, господинъ генералъ Николаевъ. Вие сте патриархътъ на българското войнство, му казва почтително запасниятъ офицеръ.

Въ чакалната имаше нѣколко провинциалисти. Тѣ лично не познаваха генерала, но когато чуа неговото име станаха бързо, приближиха се и на свой редъ цѣлунаха ръка на „стареца“.

Колко мило и непринудено бѣше проявеното почитание!

Угасналитѣ очи на генералъ Николаевъ овлажнѣха. Тѣ не можеха да виждатъ, но той чувствуваше народната признателностъ и на душата му стана леко, леко. . .

Генералъ Николаевъ е живата история на нашата армия. Преди още България да бжде свободна той бѣ вече офицеръ и се бори за нейната свобода.

На 19 февруари 1878 година бѣ създадена Санъ-Стефанска България, която обгрѣщаше почти всички земи населени отъ българи. Но случи се тъй, че сждбата завидѣ на българския народъ. И въ Берлинъ тя

пожела да изпита неговото търпение и изрече своята орисия. А разбра ли я той? Разбраха ли я поколѣнията, които идваха? Ще я разберат ли поколѣнията, които ще дойдатъ?

Тѣй както бѣ разпокжсана България и различнитѣ ѝ части поставени въ различна степенъ на свобода, сждбата каточели искаше да подскаже своята орисия. И тя обрече българския народъ на продължителни борби като върви стѣпка по стѣпка къмъ своето обединение.

Това го разбраха нѣкои голѣми българи на Третото българско царство. Това го разбра на времето и Данаилъ Николаевъ. И той бѣ единъ отъ първитѣ, който протегна рѣка за обединението най-първо на княжество България и автономната турска провинция Източна Румелия. Никой тогава не би дрѣзналъ да помисли за нѣщо повече.

Тогавашниятъ министъръ председателъ Каравеловъ бѣ подложенъ отъ своитѣ политически противници на безпощадна критика за неговата „отстѣпчивостъ“. При онова политическо положение, въ което се намираше България, Каравеловъ бѣ единъ отъ тия, които бѣха разбрали прокобата на сждбата. Погълнатъ отъ единствената мисль „да не изложимъ народния идеалъ“, той не се поколеба да остави „черупката“ на другитѣ, за да запази „яйцето“ за насъ.

Майоръ Данаилъ Николаевъ обяви Съединението и застана на чело на всички южнобългарски войски. И той не искаше нищо повече отъ обединението на дветѣ Българии отъ дветѣ страни на Балкана. Но за него той се изправи като гигантъ срещу цѣлата турска империя. И дружинитѣ потеглиха за турската граница.

А когато Сърбия обяви войната, тогава подполковникъ Николаевъ извърши това, което никой полководецъ още не бѣ извършилъ. Той успѣ да прехвърли своитѣ войски отъ турската на сръбската граници съ денонощни походи. Тѣ вървѣха „безостановъчно.“ Вървѣха и ядѣха, вървѣха и спѣха, но стигаха въ най-критическия часъ, въ най-критическата минута. А малко по-късно той лично застана на чело на българскитѣ войски и ги поведе победоносно до Пиротъ. За шест дни сръбската армия успѣ да стигне до Сливница, задържана само отъ слабитѣ погранични части. За шест

дни подполковникъ Николаевъ успѣ да прогони цѣлата сръбска армия отъ българскитѣ предѣли и да стигне до Пиротъ. И ако не бѣ се явилъ австрийскиятъ графъ Кевенхюлеръ, той сигурно щѣше да влѣзе победоносно и въ Нишъ — старинниятъ градъ на царъ Крумъ.

Съ героичнитѣ усилия на цѣлия български народъ, младиятъ български полковникъ Николаевъ завърши първия етапъ отъ пѣтя показанъ отъ сждбата. И той завърши щастливо, може би, защото тогава и водачи и народъ знаеха точно и опредѣлено какво искатъ. И никой тогава не би дрѣзналъ заради „черупката“ да опроста самото яйце.

Тази философия на политиката бѣ най-ясно изразена отъ тогавашния министъръ-председателъ Каравеловъ. Не сж липсвали и тогава „максималисти“, които искатъ всичко или нищо. Не тѣй е мислилъ Каравеловъ. На първото общо за северна и южна България Народно Събрание той говори ясно и открито:

— „Намиратъ се нѣкои приятели да ни обвиняватъ въ отстѣпчивостъ. Казватъ, въ небето лежи орелътъ. — Гонете вие орелътъ, господа, азъ държамъ кокошката въ ржце. Съединението взехме, господа! И мога да кажа, че благодарение на тия отстѣпки днесъ тукъ заседаваме. Или ако не правихме такива отстѣпки, може би, щѣхме да изложимъ народния идеалъ. Може би, нѣмаше да се радваме много... Та не бойта се, Кърджали била отстѣпена, азъ я не жала. Азъ едно зная: яйцето излядохме ние, а черупката остана на другитѣ.“

А какво ли би било ако въ 1912 година преди Чаталджа или въ 1913 година преди 16 юни ние имаме единъ Каравеловъ? Дали щѣхме „да изложимъ народния идеалъ“ заради „черупката“, когато ние здраво държехме „яйцето“?

На следната 1886 год, когато съ преврата армия и народъ се раздѣлиха на непримирими фронтове и когато започнаха вътрешнитѣ борби, полковникъ Николаевъ отново застана на чело на войската като воененъ министъръ. Съ своята твърда рѣка отъ една страна, а отъ друга — съ своитѣ бащински грижи и вдъхновяванъ само отъ своето кристално чисто родолюбие, той успѣ да направи армията единна и да я обедини въ името на нейния идеалъ.

Тогава настѣпи четвъртъковенъ периодъ на миръ.

Това бѣ периодъ на творчество и изграждане мощта на българския народъ, за да бжде готовъ за момента, когато ще се пристѣпи къмъ втория етапъ отъ неговото обединение.

И въ тоя периодъ ние виждамъ: Данаилъ Николаевъ не само командиръ на бригада, началникъ на дивизия, инспекторъ на пехота. Било като полковникъ, генералъ майоръ, генералъ лейтенантъ или достигналъ най-високия чинъ — генералъ отъ пехотата, той взема живо участие въ живота и творчеството на младата българска войска съ най-разнообразна дейность.

Разрешаватъ ли се организационни въпроси, ние го виждаме да взема участие въ голѣмата комисиия за установяване щатове на войската.

За подготовката на личния съставъ неговата дейность прехвърля границитѣ на бригадата или дивизията, които той командува. Неговата опитность е необходима и за цѣлата армия. И той е назначенъ председателъ на комисиията, която изработва необходимата програма и инструкция за обучението както на запаснитѣ офицери, тъй и на задаснитѣ подофицери.

Да не сѣ спираме на всестранната му дейность въ ежедневиия животъ на войската. Тукъ ще се спремъ само на единъ случай. Това е по времето, когато следъ сръбско-българската война трѣбвало да се превържи армията съ модерна магазинна пушка.

Полковникъ Николаевъ е билъ назначенъ председателъ на комисиията, която трѣбвало да я приеме. Тукъ той намѣрилъ, че представениятъ отъ министерството образецъ е притежавалъ много отрицателни качества и съвсемъ не е отговарялъ на постиженията на техниката по онова време.

Презъ време на заседанията на комисиията, обаче, на полковникъ Николаевъ направило впечатление, че отъ министерството и отъ правителството бързали и подканяли да се приеме по-скоро представения образецъ. Направило му сѣщо впечатление, че и членове отъ комисиията нѣкакъ нервно се изказвали за приемане на представения образецъ.

Все по това време проникналъ слухъ, че тая пушка е била бракувана отъ австрийската армия и че дори отъ сѣщата пушка едно голѣмо количество сѣ преминали презъ пожаръ.

Всичко това дава достатъчно основание на полковникъ Николаевъ въ качеството му на председателъ на комисиията да вземе окончателно решение за своето становище. А то не е могло да бжде друго, освенъ отрицателно. И единъ день той отива при военния министъръ и му излага резултата отъ направенитѣ проучвания.

— Какъ е възможно да се приеме тази пушка? Не мислите ли, че единъ день народътъ съ камъни ще избие тѣзи, които сѣ приели една негодна пушка, се провикналъ Николаевъ въ министерския кабинетъ.

Военниятъ министъръ се смутилъ. Показалъ нѣкаква телеграма. Показалъ и нѣкаква резолюция върху нея. Съ това каточели искалъ да оправдае себе си. И той се съгласилъ да не настоява за изпратената пушка, като вмѣсто нея далъ на Николаевъ за приемане отъ комисиията друга една пушка. А тя е сѣщата манлихерова пушка, съ която българскиятъ народъ води три войни и която, може би, единствена оставаше върна на нашия войникъ въ най-труднитѣ изпитания.

За това, обаче, българскиятъ народъ и българскиятъ войникъ дължатъ твърде много на Матриарха на българското войнство и на неговото доблестно и честно държане.

Презъ 1907 година генералъ лейтенантъ Данаилъ Николаевъ отново е назначенъ министъръ на войната. Въ това време князь Фердинандъ, за да даде най-силенъ изразъ на своята признателность, наградилъ го лично съ най-голѣмия орденъ Св. Александъръ първа степенъ съ брилянти.

На Георгьовъ-день 1908 година князь Фердинандъ пожелалъ да поздрави всички кавалери на ордена за храбрость въ двореца. Макаръ това да е било необичайно за другитѣ години то не направило особено впечатление на министѣра на войната.

Когато всички офицери се събрали, генералъ Николаевъ билъ въведенъ въ червения салонъ на двореца. Още съ влизането си той останалъ силно изненаданъ.

— Не можете ли да ме познаете? — му казалъ князьтъ.

И като се огледалъ добавилъ:

— Това е мантията на ордена за храбрость.

И наистина, князът е бил наметнат със една великолепна небесно-синя мантия.

Днес искам да провъзглася Независимостта на България — казал тържествено князът.

Това съвършено изненадало генерал Николаев. Независимо от това, че той е бил член на едно демократическо правителство, той сам е носил в себе си демократически идеи. И въ качеството му на министър на войната той смътал, че това е един държавен акт, който предварително би трябвало да бъде разгледан от министерския съвет.

Скоро генерал Николаев се овладял от изненадата и изложил искрено и държавнически своите разбирания, че това е пред всичко един дипломатически въпрос, който може да предизвика и усложнения. А готови ли сме ние финансово и военно, за да посрещнем тия усложнения?

— Благодаря ви за искрения съвет, — му казал князът.

И той решил да отложи независимостта за друг момент.

По тоя случай спомням си една малка подробност.

На сжщия този георгиев-ден аз се намирах в двореца, без ни най-малко да подозирам нито големите замисли на тогавашния княз, нито разговора му с генерал Николаев.

Тогава аз бях юнкер. Един-два дни преди това се получило нареждане в военното училище да се изберат четири юнкери, които ще изпълняват ролята на пажове и ще носят шлейфа на княжеската мантия. Въ числото на тия четирма бях и аз.

И когато на георгиев-ден отидохме в двореца, помня само това, че князът се отказал да бже с мантия. Едва сега си обяснявам истинските причини за това отказване.

На 22 септември 1908 година генерал Николаев бѣ още министър на войната, когато действително се обяви Независимостта на България.

През 1909 година Данаил Николаев достигна най-високия чин в армията — генерал от пехотата.

И през това министерствуване на генерал Николаев руската дипломация направи опит да изпозва България за своите интереси.

Четвъртък след историята с „черния хайвер“ при Николаев, пак като министър на войната, се прави нов опит. Сега при него се явява руският военен аташе полковник Леонтиев. Той му разгръща една карта с дислокацията на турските войски, която впрочем е била нагодена тъй, че да послужи на неговите домогвания. След като му обяснява общото политическо положение и отношенията между Русия и Австрия и като посочил на нѣкаква си военна конвенция между България и Русия той си позволил да поиска чисто и просто да бже поставена цялата българска армия на разположение на руското командване както срещу Турция, така и срещу Ромъния.

По този случай се състояло съвещание в двореца, на което освен царят, присъствували министър председателят, военният министър и началник щаба на армията. Благодарение енергичното противопоставяне на генерал Николаев било отхвърлено искането за безусловно подчинение българската армия на чуждо командване за чужди интереси.

Когато през 1911 г. генерал Николаев трябвало да премине в запаса на армията Негово Величество Царят на българите му отправил следния Височайши рескрипт:

„Драги ми, генерал Данаил Николаев,

Бидейки убеден в Вашата любов към военното дѣло, в Вашия патриотизъм и в Вашето стремление за услужване на истинските интереси на Отецеството и на Армията, аз Ви повѣрих преди четири години безъ никакво колебание важният постъ министър на войната.

Показаната от Васъ презъ този четиригодишенъ периодъ неуморна дейность не малко допринесе за развитието на нашитѣ въоръжени сили и за благоустройството на Моята преданна армия.

Сега, като се раздѣляме съ Васъ, считамъ за приятенъ дългъ да Ви изкажа Моята сърдечна благодарность за Вашето чрезвычайно трудолюбие при изпълнението на повѣрената Ви задача.

Като запазвамъ бележитъ споменъ отъ Вашето сътрудничество,

оставамъ
Вамъ всегда благосклонный
Фердинандъ“

Оттогава Данаилъ Николаевъ е генералъ отъ пехотата въ запаса на армията. Кога точно той е провъзгласенъ и признатъ за патриархъ на българското войнство, това не знаемъ. Важното е, че той безспорно е признатъ за такъвъ отъ цѣлия български народъ.

Тихо и безшумно преживѣва той своите дни. Но нему силно се отразиха нещастията, които сполетѣха народа ни презъ последните войни. Той, обаче, остана съвършено покрусенъ, когато презъ време на атентата въ църквата св. Недѣля презъ 1925 година изгуби единствения си синъ подполковникъ Никола Николаевъ.

На георгиевъ-денъ 1936 г. генералъ Николаевъ бѣ тържествено чествуванъ и въ знакъ на признателностъ бѣ награденъ лично отъ царь Борисъ III съ най-големия български орденъ — ордена свети Кирилъ и Методи.

И когато пиша тия редове азъ мислено отправямъ молитва Богу да му дарува още здраве и животъ, за да вкуси отъ по-добрите дни на своя народъ.

Не, тога да се въздържа и отъ още едно пожелание — да черпимъ всички — и млади и стари, и офицери и войници, и граждани и общественици — да черпимъ съ шепи отъ богатото духовно наследство, което той, патриархътъ на българското войнство, ни завещава.

Сигурно това ще бже и най-големата утѣха за него въ старините му.

Съдържание

	Стр.
Предговоръ отъ генералъ Юрданъ Пѣевъ	5
Библиотека Прослава	7
Прокудени	9
На руска служба	13
Една среща съ Христо Ботйовъ	16
Българи и сърби	17
Обявяване на Освободителната война	25
На Шипка	31
Първи отъ първите	46
Въ Земската войска	57
Съединението	66
Въ сръбско-българската война	76
Всрѣдъ кипежа	97
Всрѣдъ интригите	104
Патриархъ на българската армия	107